

İKTİSAT ve İŞLETME ÜZERİNE-1

Editör
Arzu Baykara TAŞKAYA

Mart 2020
İKSAD YAYINEVİ

İKTİSAT ve İŞLETME ÜZERİNE-1

EDİTÖR

Dr. Öğr.Üyesi Arzu Baykara TAŞKAYA

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Hatice AKDAĞ
Afet SÖZEN ÖZDEN

Dr. Öğr.Üyesi Arzu Baykara TAŞKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Yakup ÜLKER

Dr. Öğr. Üyesi, Kudbeddin ŞEKER

Dr.İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

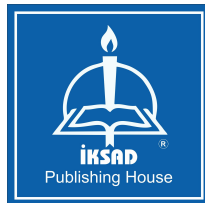
Dr. Öğretim Üyesi Nurhan TOĞUÇ

Dr.Öğr.Üyesi,Erhan AKDENİZ

Öğr. Gör. Dr. İsmet BOLAT

Dr. Mehmet Ali POLAT

Dr. Öğr.Üyesi Nigar ÖZÇETİN

Copyright © 2020 by iksad publishing house

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social Researches Publications® (The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

e mail: uluslararasikitap@gmail.com

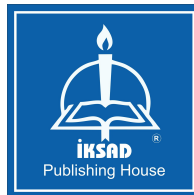
www.iksad.net

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules. Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7914-31-4

Cover Design: İbrahim KAYA

March / 2020 Ankara / Turkey

İÇİNDEKİLER

Editörden

Önsözi

Bölüm 1

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi Hatice AKDAĞ

Afet SÖZEN ÖZDEN.....Sayfa 1

Bölüm 2

1844/45 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE MENTEŞE SANCAĞI'NDA ARICILIK

Dr. Öğretim Üyesi Arzu Baykara TAŞKAYA.....Sayfa 15

Bölüm 3

MENTEŞE(MUĞLA) SANCAĞI'NDA ORMAN SANAYİ VE KERESTECİLİK (1844-1923)

Dr. Öğretim Üyesi Arzu Baykara TAŞKAYA.....Sayfa40

Bölüm 4

XIX. YÜZYILDA MENTEŞE SANCAĞI'NDA DEĞİRMENLER

Dr. Öğretim Üyesi Arzu Baykara TAŞKAYA.....Sayfa 64

Bölüm 5

BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİNDE İÇ DENETİM MEKANİZMASININ ÖNEMİ VE DENETİM RAPORU UYGULAMASI

Dr. Öğr. Üyesi, Yakup ÜLKER

Dr. Öğr. Üyesi, Kudbeddin ŞEKER

Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ.....Sayfa 89

Bölüm 6

ŞER'İ KURUL KAVRAMININ KATILIM BANKACILIĞI ÇALIŞMA PRENSİPLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Yakup ÜLKER

Dr. Öğr. Üyesi, Kudbeddin ŞEKER.....Sayfa 103

Bölüm 7

KÜRESELLEŞME, KRİZLER VE DOLAR'IN REZERV PARA STATÜSÜ

Dr. Öğretim Üyesi Nurhan TOĞUÇ.....Sayfa 116

Bölüm 8

*TÜRKİYE'DE FAİZ,DÖVİZ KURU İLE SERMAYE HAREKETLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİ*

Dr.Öğr. Üyesi,Erhan AKARDENİZ

Öğr. Gör. Dr. ,İsmet BOLAT.....Sayfa 139

Bölüm 9

*TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKALARI İLE YABANCI SERMAYELİ
BANKALARIN KÁRLILIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Öğr. Gör. Dr.,İsmet BOLAT

Dr. Öğr. Üyesi,Erhan AKARDENİZ.....Sayfa 161

Bölüm 10

TARIMSAL KREDİLERİN EKONOMİYE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Mehmet Ali POLAT.....Sayfa 176

Bölüm 10

KREUGER SKANDALI

Dr. Öğr. Üyesi Nigar ÖZÇETİN.....Sayfa 194

BÖLÜM1

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE
İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: GÜNEY
AMERİKA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

**Dr. Öğr.Üyesi Hatice AKDAĞ
Afet SÖZEN ÖZDEN**

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Hatice AKDAĞ

*Dr. Öğr.Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Ekonometri Bölümü, Aydın, Türkiye*

Afet SÖZEN ÖZDEN

*Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü
Aydın, Türkiye*

GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), yatırımcının yaşadığı ülkeden farklı bir ülkede yeni bir işletme kurması, bir işletmenin yönetimini kontrol etmesi veya sermayesini artırması olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bir ülkedeki kişi ya da firmanın, başka bir ülkede kar amacıyla yaptığı uzun süreli yatırımlardır.

Özellikle son elli yıldır, ülke içine doğrudan yabancı yatırımları çekme isteği oldukça artmıştır (Alfaro vd, 2004). DYY, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma stratejilerinde kilit bir rol üstlenmesi ile iktisadi anlamda önemini artırmaktadır. İktisadi büyüme ve kalkınma teorileri kişi başı reel GSYİH'deki artış üzerine odaklanmakta çünkü bu artış sermaye birikimi, nüfus artışı, teknolojik gelişme ve yeni doğal kaynakların keşfedilmesi gibi ana faktörlerin de artmasını garantilemektedir. Bu faktörlerin birbirleri ile çeşitli yollarla etkileşimli olduğu farklı iktisadi büyüme teorileri literatürde yerini almaktadır. Bununla birlikte, bu teorilerde büyümeyi hızlandıran esas faktörün sermaye birikimi olduğu görülmektedir. Bu durum, doğrudan yabancı yatırımların sermaye birikiminde değişmeye neden olarak iktisadi büyüme üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir (Moosa, 2002:73).

Doğrudan yabancı yatırımların, yatırım yapılan ülkelerin yanısıra, diğer ülkeler ve küresel ekonomi için de olumlu etkileri olmaktadır. İktisadi kalkınma planlarından önce iktisadi büyümeyi etkilediği için doğrudan

yabancı yatırımlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarında kilit rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, Güney Amerika ülkelerinde 1980-2018 döneminde ekonomik büyümenin temel göstergesi kabul edilen kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), yerli sermaye, hükümet harcamaları, enflasyon, ticari açıklık ve nüfus artışı arasında ilişkilerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışmalarda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Literatürde, DYY'nin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini pozitif, negatif ve ilişki olmadığı yönünde sonuçlandıran çalışmalar mevcuttur.

Blomstrom vd. (1992) 78 gelişmekte olan ülke üzerine yaptıkları çalışmada, DYY'nin iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu ülkelerde teknoloji ve bilginin yayılımı yolu ile DYY'yi canlandırarak büyümeyi etkilediği savunulmaktadır.

Balasubramanyam vd. (1996), 1970-1985 yılları arasında 46 gelişmiş ülke için DYY'nin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini EKK yöntemi ile analiz etmiştir. DYY'nin iktisadi büyümeyi bazı koşullar altında etkilediğini ortaya koymuştur.

Borensztein ve Lee (1998) çalışmasında, 69 gelişmekte olan ülkenin 1970-1989 dönemini yatay kesit regresyon analizi ile incelemektedir. DYY'nin ev sahibi ülkede sermaye birikimi yaratmasının yanısıra teknolojik gelişme sağlaması ile iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği kanıtlanmaktadır. Balasubramanayam vd. (1999) ve Makki ve Somwaru (2004) çalışmalarında Borensztein vd. (1998) ile aynı görüşü paylaşmakta ve büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilmesi için iç piyasa büyüklüğünün yeterli ölçüde olmasına, rekabet ortamının gelişmişliğine ve beşeri sermaye ile DYY arasındaki etkileşimin derecesi önem kazanmaktadır.

Borensztein vd. (1998) çalışmasında, 69 gelişmekte olan ülkenin 1970-1989 dönemini yatay kesit regresyon analizi ile incelemektedir. DYY'nin ev sahibi ülkede sermaye birikimi yaratmasının yanısıra teknolojik

gelişme sağlaması ile iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği kanıtlanmaktadır.

Literatürde DYY'nin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini pozitif olarak inceleyen çalışmalarda, doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkelere yatırımların sonucu olarak sıcak sermaye girişi gerçekleştirerek sermaye birikimine katkıda bulunmakta, böylece ülkeler de yabancı para ile olan borçlarını ödeyebilmektedirler. Bunun yanısıra ev sahibi ülkeler yabancı teknolojileri de kendilerine çekerek yeni üretim gerçekleştirebilmekte, böylece iktisadi büyüme artırabilmektedir (De Mello, 1999:134; Lauter ve Rehman, 1999: 35).

Negatif ilişki bulan çalışmalardan olan De Mello (1997), Güney Asya ve Latin Amerika ülkelerinin 1980-1994 dönemini inceleyen çalışmasında, DYY'nin büyüme üzerindeki etkisini yatırım yapan ve yapılan ülkeler arasındaki teknolojik gelişmenin farklılığına dayandırarak açıklamaktadır. Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, yatırım yapılan ülkedeki teknolojik gelişmişlik, yatırım yapan ülkedeki teknolojik gelişmişlikten daha fazla ise; DYY'nin iktisadi büyümeyi negatif olarak etkilediği görülmektedir.

Sarkar (2007), OECD üyesi olmayan az gelişmiş 51 ülkenin 1981-2002 dönemini inceleyen panel veri analizi ile incelemektedir. İncelenen ülkeler arasında kişi başına GSYİH değerlerinin ve ticaret hacminin yüksek olduğu ülkelerde, DYY'nin iktisadi büyümeyi pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşılrken, zaman serisi teknikleriyle incelenen 14 ülke içindeki 4 ülke için bu etkileşimin negatif yönde olduğu bulunmuştur.

Lensink ve Morrisey (2006) ise, 87 ülke için yaptıkları panel veri analizinde, DYY'nin bu ülkelerin iktisadi büyüme üzerinde negatif etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ve iktisadi büyüme arasında ilişki bulamayan çalışmalardan olan Bashir (1999), Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için 1975-1990 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini sabit ve rassal etki modelleri yöntemleri ile analiz etmektedir. Sonuç olarak, DYY'nin iktisadi büyümeyi etkilemediğini ortaya koymuştur. Bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Shimul, Abdullah ve Siddiqua (2009), Bangladeş için 1973-2007 arasında DYY'nin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Analiz için iki aşamalı Engle Granger yöntemi, ARDL ve Granger Nedensellik testini kullanmışlardır. Bu analizin sonucunda iktisadi büyüme göstergesi olan GSYH ile DYY arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Gayri safi sermaye birikiminin iktisadi büyüme için daha önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Acaravcı ve Akyol (2017), 1985-2015 yılları arasında Türkiye için dış ticaret ve DYY'nin iktisadi büyüme üzerine etkisini zaman serisi analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda DYY ve dış ticaretin iktisadi büyüme üzerinde uzun dönemde etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

2. EKONOMETRİK MODEL, ANALİZ VE BULGULAR

2.1. Ekonometrik Model ve Veri

Bu çalışmada Güney Amerika ülkelerinden Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Paraguay, Peru ve Uruguay'a ait 1980-2018 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada yedi değişkenle çalışılmıştır. Bu değişkenler Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu dokuz ülkenin değişkenlerinin verileri için Dünya Bankası ve UNCTAD göstergeleri kullanılmaktadır.

Değişken	Açıklama	Kaynak
Büyüme	Kişi başına GSYİH büyüme oranı (yıllık, %)	The World Bank
DYY	Doğrudan yabancı yatırımlar (GSYİH'ye oranı, %)	The World Bank
Yerli Sermaye	Brüt sermaye oluşumu (GSYİH'ye oranı, %)	The World Bank
Hükümet Harcamaları	Genel Nihai Hükümet Tüketim Harcamaları (GSYİH'ye oranı, %)	UNCTAD
Enflasyon	Enflasyon oranı (Tüketici fiyat endeksi, yıllık % değişim)	The World Bank
Ticaret	Mal ve hizmet ihracat ve ithalat toplamı (GSYİH'ye oranı, %)	UNCTAD
Nüfus	Yıllık nüfus artış oranı (%)	The World Bank

Tablo 1: Değişken Açıklamaları

Çalışmada belirlenen değişkenler için tahmin edilecek olan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} &+ \sum \alpha \\ &+ \sum \beta \\ &+ \sum \gamma \\ &\quad \sum \delta \\ &+ \sum \mu \quad \quad \quad \sum \varphi \quad \quad \quad \sum \rho \end{aligned}$$

Burada φ hata düzeltme katsayısını, ε ise hata terimini göstermektedir.

2.2. Analiz ve Bulgular

Çalışmada 351 tane gözlem sayısı bulunmaktadır. 39 yıllık bir süreci kapsayan bu çalışmada 9 ülke mevcuttur. Veri seti, panel veri olarak belirlenmiştir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmektedir.

2.2.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
Büyüme	351	1.548133	4.071943	-14.77926	12.8761
DYY	351	2.351119	2.341966	-2.498869	12.1965
Yerli Sermaye	351	20.22991	3.960715	10.85391	35.09903
Hükümet Harcamaları	351	12.99375	3.018431	7.723855	20.52536
Enflasyon	351	144.8074	823.5354	-1.166895	11749.64
Ticaret	351	44.96697	19.82251	11.54567	123.0793
Nüfus	351	1.518319	.620124	-.0713415	2.918952

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2’de değişkenlere ait gözlem sayısı, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde veri setinde kayıp gözlem olmadığı görülmektedir. Veri seti 351 gözleme sahiptir.

2.2.2. Panel Birim Kök Testleri

Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için öncelikle panel birim kök testleri uygulanmıştır. Panel birim kök testlerinden Levin Lin ve Chu (LLC), Im Pesaran ve Shin birim kök testi (IPS), ADF-Fisher birim kök testi ve Phillips Perron – Fisher birim kök testleri ile analiz yapılmıştır. Tablo 3’te değişkenlerin düzey değerlerine uygulanan panel birim kök testleri sonuçları gösterilirken Tablo 4’te ise değişkenlerin birinci farklarına uygulanan panel birim kök testlerinin sonuçları gösterilmektedir. Birim kök analizi için hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0 : Seri durağan değildir. (Seri düzeyde birim kök içerir.)

H_1 : Seri durağandır. (Seri düzeyde birim kök içermez.)

Değişken	Levin,Lin ve Chu (LLC) t^*	Im,Pesaran ve Shin (IPS) t^*	ADF-Fisher $\chi^2 t^*$	PP-Fisher $\chi^2 t^*$
Büyüme	-10.9880 (0.0000)***	-10.6430 (0.0000)***	116.8585 (0.0000)***	190.8076 (0.0000)***
DYY	-3.3719 (0.0004)***	-3.6580 (0.0001)***	36.0259 (0.0070)***	52.6453 (0.0000)***
Yerli Sermaye	-4.2686 (0.0000)***	-3.9906 (0.0000)***	49.6797 (0.0001)***	48.1659 (0.0001)***
Hükümet Harcamaları	-1.6890 (0.0456)**	-2.7297 (0.0032)***	47.7956 (0.0002)***	23.6552 (0.1667)
Enflasyon	-10.1294 (0.0000)***	-9.4443 (0.0000)***	97.1924 (0.0000)***	141.3332 (0.0000)***
Ticaret	-1.9642 (0.0248)**	-2.5128 (0.0060)***	30.7468 (0.0308)**	30.2728 (0.0349)**
Nüfus	-2.7785 (0.0027)***	-1.2734 (0.1014)	38.6240 (0.0032)***	8.7873 (0.9645)

Tablo 3: Düzeyde Birim Kök Testleri Sonuçları

Tablo 3 incelendiğinde büyüme, DYY, yerli sermaye, enflasyon ve ticaret değişkenlerinin düzeyde olduğu görülmektedir. Hükümet harcamaları ve nüfus değişkenlerinin ise düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Bu değişkenlerin birinci farkı alınarak tekrar panel birim kök testleri uygulanmıştır ve bu testlerin sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

H₀: Seri durağan değildir. (Seri 1. farkta birim kök içerir.)
H₁: Seri durağandır. (Seri 1. farkta birim içermez.)

Değişken	Levin,Lin ve Chu (LLC) t^*	Im,Pesaran ve Shin (IPS) t^*	ADF-Fisher χ^2_t	PP-Fisher χ^2_t
Büyüme	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan
DYY	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan
Yerli Sermaye	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan
Hükümet Harcamaları	-13.4082 (0.0000)***	-13.4477 (0.0000)***	159.6339 (0.0000)***	279.6715 (0.0000)***
Enflasyon	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan
Ticaret	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan	Düzye de durağan
Nüfus	-6.8480 (0.0000)***	-8.5368 (0.0000)***	80.0365 (0.0000)***	136.8584 (0.0000)***

Tablo 4: Birinci Farkta Birim Kök Testleri Sonuçları

Tablo 3 incelendiğinde büyüme, DYY, yerli sermaye ve enflasyon değişkenleri yapılan tüm panel birim kök testleri sonuçlarına göre düzeyde durağandır. Hükümet Harcamaları değişkeni LLC panel birim kök testinde %5 anlamlılık seviyesinde, IPS ve ADF-Fisher panel birim kök testlerinde %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülürken uygulanan diğer panel birim kök testi olan PP-Fisher sonuçlarına göre düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Ticaret değişkenine uygulanan LLC, ADF-Fisher ve PP-Fisher panel birim kök testleri sonuçlarına göre %5 anlamlılık seviyesinde, IPS panel birim kök testi sonuçlarına göre %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Nüfus

değişkeni ise LLC ve ADF-Fisher panel birim kök testi sonuçlarına göre %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan iken IPS ve PP-Fisher testlerine göre düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Bu durumda Hükümet Harcamaları ve Nüfus değişkenlerinin birinci farkı alınarak panel birim kök testleri tekrar uygulandığında Tablo 4'teki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde Büyüme, DYY, Yerli Sermaye, Enflasyon ve Ticaret değişkenlerinin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Hükümet Harcamaları ve Nüfus değişkenlerinin birinci farklarına birim kök testleri uygulandığında tüm değişkenlerin %1 anlamlılıkla birinci farklarında durağan oldukları görülmektedir.

2.2.3. Panel Eşbütünleşme Testleri

Birim kök analizleri uygulanan değişkenlere daha sonra eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Eşbütünleşme analizi seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığının test edildiği bir analiz yöntemidir. Çalışmada Pedroni ve Westerlund olmak üzere iki farklı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Analiz için hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme yoktur.

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme vardır.

Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu		
<i>(within-dimension)</i>		
	t-istatistiği	Olasılık
Panel ν istatistiği	-2.304931	0.9894
Panel rho istatistiği	-1.457965	0.0724
Panel PP istatistiği	-5.040179	0.0000***
Panel ADF istatistiği	-4.674449	0.0000***
<i>(between-dimension)</i>		
Grup rho istatistiği	-0.523737	0.3002
Grup PP istatistiği	-5.134325	0.0000***
Grup ADF istatistiği	-4.704103	0.0000***

Tablo 5: Pedroni Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni eşbütünleşme testine göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Test sonuçlarından Panel rho-İstatistiği ve Grup rho-İstatistiği sonuçları istatistiksel olarak anlamlı değildir. Panel PP-İstatistiği ile Grup PP-İstatistiği %1 seviyesinde ve Panel ADF-İstatistiği ile Grup ADF-İstatistiği %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Pedroni eşbütünleşme testi sonuçlarının seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini gösterdiği belirtilebilir.

Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi Sonucu		
	t-istatistiği	Olasılık
Variance Ratio	-2.7554	0.0029

Tablo 6: Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Westerlund eşbütünleşme testine göre de H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu bağlamda uzun dönemde DYY, yerli sermaye, hükümet harcamaları, enflasyon, ticaret, nüfus ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla uzun dönemde Güney Amerika ülkeleri arasında DYY, yerli sermaye, hükümet harcamaları, enflasyon, ticaret, nüfus ve ekonomik büyüme arasında birlikte hareket söz konusudur ve yapılan analizler, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir.

2.2.4. Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG)

Değişkenler	Katsayı	Olasılık	Standart Hata
Uzun Dönem Tahmin Sonuçları			
DYY	.1100203	0.290	.1040327
Yerli Sermaye	.1166619	0.047**	.0587706
Hükümet Harcamaları	-.1815048	0.001***	.0570365
Enflasyon	.0000807	0.832	.0003795
Ticaret	.0522655	0.010***	.020156

Nüfus	-2.062186	0.000***	.4718584
Kısa Dönem Tahmin Sonuçları			
ECT	-.8363276	0.000	.0761864
Δ DYY	.2066006	0.027	.0931948
Δ Yerli Sermaye	.7220086	0.000	.1862162
Δ Hükümet Harcamaları	-.7275362	0.172	.532222
Δ Enflasyon	-.0488721	0.054	.0253742
Δ Ticaret	-.0592582	0.339	.062014
Δ Nüfus	-3.187237	0.678	7.682117
Sabit	1.627586	0.000	.2762383

Tablo 7: PMG Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken olan ekonomik büyüme ile yerli sermaye arasında pozitif yönlü etkinin varlığı Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) tahmin sonuçlarında kanıtlanmaktadır. Yani yerli sermaye arttığında ekonomik büyüme oranı da artmaktadır ve bu katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır. Ekonomik büyüme ile hükümet harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Hükümet harcamaları arttığında ekonomik büyüme azalmaktadır ve bu katsayı %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Ticaret ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ticaret arttığında ekonomik büyüme oranının da artacağını göstermektedir. Ticaret değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Nüfus değişkeni ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ilişki vardır. Nüfus arttığında ekonomik büyüme oranı azalmaktadır. Nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyon değişkenlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 7'deki ECT katsayısı hata düzeltme terimini göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere ECT katsayısı negatif ve anlamlıdır. Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması modelin çalıştığını göstermektedir. Bu sonuçlar altında hata düzeltme katsayısına göre, kısa dönemde meydana gelen sapmaların yaklaşık %84'ü bir sonraki dönemde düzelterek uzun dönem dengesine gelmektedir. Analizde kullanılan veriler yıllık veri olması sebebiyle kısa dönem sapmaların uzun dönem dengesine ulaşması 2 yıldan az olarak hesaplanmaktadır.

3. Ampirik Sonuçlar

Doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışmalarda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Literatürde, DYY'nin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini pozitif, negatif ve ilişki olmadığı yönünde sonuçlandıran çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmada ise DYY'nin iktisadi büyüme üzerinde Güney Amerika ülkeleri için bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Ampirik çalışmanın sonucuna göre Güney Amerika ülkelerinde gerçekleşen DYY'lerin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini gösteren katsayı pozitif yönlüdür. Katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır ancak, ilişkinin yönü hakkında yorum yapılabilmektedir. Bu nedenle incelenen Güney Amerika ülkeleri için DYY'lerin iktisadi büyüme için aynı yönlü etkilediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Çalışmada Güney Amerika ülkelerindeki yerli sermaye oranındaki %1'lik artış, iktisadi büyüme oranını yaklaşık olarak % 0.12 arttırmaktadır. İktisadi büyüme etkileyen bir diğer değişken olan Hükümet Harcamalarındaki %1'lik artış oranı iktisadi büyüme oranının yaklaşık olarak % 0.18 oranında azalışa neden olmaktadır. Ticaret değişkenindeki %1'lik artış iktisadi büyüme oranında % 0.05 artış sağlamaktadır. Güney Amerika ülkelerindeki Nüfus artış oranındaki %1 oranındaki artış iktisadi büyüme oranını % 2.06 oranında azaltmaktadır. Bu bağlamda Güney Amerika ülkeleri hükümet harcamaları ve nüfus politikalarını gözden geçirmelidir. Ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini arttırmak için ihracatı artırıcı politikalarını kontrol etmelidir. Güney Amerika ülkeleri Yerli Sermaye için artırıcı etkisi daha fazla olan daha kapsamlı yeni politikalara yönelmeli ve ithal ettiği ürünleri üretme konusunda yeni politikalar izlemelidir. Güney Amerika ülkeleri kalkınma planlarında nüfus azaltıcı politikalar izlemeli, yerli sermaye konusunda yatırıma yönelmeli ve üretim alanını geliştirme konusundaki uygulamaları hızlandırmalıdır.

4. Sonuç

İktisadi büyüme kavramı özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarını yönlendirmede önemli araçlardan biridir. Son yıllarda, iktisadi büyümenin sürdürülebilir olması üzerinde durulurken, sürdürülebilir büyüme kavramı, büyüme teorilerinin önüne geçmiş görünmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, literatürdeki büyüme teorileri eksikliğinden yola çıkılarak, büyüme teorilerinden Solow büyüme

modelinden yararlanılmaktadır. Bu amaçla, Güney Amerika ülkelerinde 1980-2018 dönemi için iktisadi büyüme kavramı doğrudan yabancı yatırımlarla ilişkilendirilerek incelenmeye çalışılmıştır. Bu ilişkiyi inceleyebilmek amacıyla iktisadi büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, yerli sermaye oranı, hükümet harcamaları, enflasyon, ticaret ve nüfus oranı değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı veri tabanlarından yıllık veri olarak derlenmiştir. Değişkenlerin tümüne önce panel birim kök testleri uygulanmış, sonrasında ise Pedroni ve Westerlund eşbütünleşme testlerine yer verilmiştir. Ekonometrik analiz sonuçları, Güney Amerika ülkeleri için iktisadi büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır. Bahsedilen tüm değişkenlerin iktisadi büyümeyi açıklaması durumu Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) ile ifade edilmektedir. PMG tahminci sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ve yerli sermaye iktisadi büyümeyi aynı yönde etkilerken; hükümet harcamaları, enflasyon, ticaret ve nüfus oranının iktisadi büyümeyi zıt yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ekonometrik analiz sonuçlarından hareketle, Güney Amerika ülkelerinin iktisadi büyümeyi devam ettirebilmesi için doğrudan yabancı yatırımların ve yerli sermayenin artırılması ekonomi politikası hedefleri olarak önerilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., Akyol, M. (2017). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 3(1), 17-33.
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S. and Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. Journal of International Economics, Vol. 64 No. 1, 89-112.
- Balasubramanyam, S. ve M. Sapsford, D. (1999), Foreign direct investment as a engine of growth, The Journal of International Trade and Economic Development, 8(1), 27-40.
- Balasubramanyam, V. N., Salisu, M., Sapsford, D. (1996). Foreign direct investment and growth in EP and IS countries. The economic journal, 92-105.
- Bashir, A. H. M. (1999). Foreign direct investment and economic growth in some MENA countries: theory and evidence. Topics in Middle Eastern and North African Economies, (1).
- Blomsröm, M., Lipsey, R. E. ve Zejan M. (1992), What explains developing country growth?, NBER Working Paper Series, 4132.
- Borensztein, E, J. G ve J.W, Lee (1998), How does foreign direct investment affect economic growth?, Journal of International Economics, 45, 115-135.
- De Mello, L.R. (1997), Foreign direct investment in developing countries and growth: a selective survey, Journal of Development Studies, 34(1), 1-34.
- De Mello, L.R. (1999), foreign direct investment-led growth: evidence from time series and panel data, Oxford Economic Papers, 51, 133-151.

- Kumar, N. ve Pradhan, J. P. (2002), Foreign direct investment, externalities and economic growth in developing countries: some emprical explorations and implications for wto negotiations in investment, RISDiscussion Papers.
- Lauter, G. ve Rehman, Ö. (1999), Central and east european trade orientation and FDI flows: preperation for eu membership, International Trade Journal, 13(1), 35-53.
- Lensink, R. ve Morrissey, O. (2006), Foreign direct investment: Flows, volatility, and the impact of growth, Review of International Economics, 14(3), 478-493.
- Makki, S. ve Somwaru, A. (2004), Impact on foreign direct investment and trade on economic growth: evidence from developing counries, American Journal of Economics, 86(3), 795-801.
- Moosa, I.A. (2002), Foreign direct investment theory. Evidence and Practise, Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire.
- Sarkar, P. (2007), Does foreign direct investment promote growth? panel data and time series evidence from less developing counries, 1970-2002, MPRA Paper no. 5176.
- Seyidoğlu, H. (2007), Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 14. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Shimul, S. N., Abdulllah, S. M., Siddiqua, S. (2009). An examination of FDI and growth nexus in Bangladesh: Engle Granger and bound testing cointegration approach, BRAC University Journal, 1(1), 69-76.
- Soto, M. (2000). Capital flows and growth in developing countries: recent empirical evidence. OECD Development Center, Working Paper No.160.

BÖLÜM2

**1844/45 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE
GÖRE MENTEŞE SANCAĞI'NDA ARICILIK**

Dr. Öğretim Üyesi Arzu Baykara TAŞKAYA

1844/45 TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE MENTEŞE SANCAĞI'NDA ARICILIK

Arzu Baykara TAŞKAYA

Dr.Öğretim Üyesi,Dumlupınar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu,Dış Ticaret Bölümü,KÜTAHYA

GİRİŞ

Aydın Vilayeti, Manisa(Saruhan) ,Aydın, İzmir (Sığla) ve Menteşe (Muğla) sancaklarını kapsar. Çadircı verdiği bilgilerde 1841 yılında Menteşe Muhassıllığı'nın 27 kazâ'dan oluştuğunu gösterir[1]. 1840/41 yılına ait defter ve 1847 yılına ait diğer defter 24 kazâ adını bize verir. 1854/55 (H 1271) ve 1255/56 (H 1272) yıllarına ait Osmanlı Salnamelerinde Menteşe'nin 25 kazâ'sı vardır. 1864 (H 1271) de Menteşe, sancâk olarak Aydın Vilâyeti'ne bağlıydı.1871 Vilâyet Düzenlemeleri'nde Menteşe Sancağı'nda Muğla, Denizli, Meğri(Fethiye), Bozüyük, Milas, Bodrum, Tavas ve Köyceğiz Kazâları vardır. Bir yıl sonra da Denizli, Menteşe Sancağı'ndan ayrılır[2]. 1881 'de Menteşe Sancağı, Köyceğiz, Marmaris, Meğri, Milas, Tavas Kasabası'ndan oluşmuştur.

XX. yüzyıl başlarında 1907 yılında Menteşe Sancağı, Aydın Vilâyeti'ne bağlı üçüncü sınıf sancâk konumunda olup, merkezi Muğla Kazâ'sı olmak üzere Mekri(Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Köyceğiz (Yüksekkum) kazâ'larından oluşmaktadır. Muğla Kazâ'sı ve ona bağlı Bozüyük ve Ula Nahiyeleri'nin 55, Meğri Kazâ'sı ve ona bağlı Eşen Nahiyesi'nin 81, Milas Kazâ'sı'nın 95, Marmaris Kazâ'sı'na ve ona bağlı Dadya (Datça) Nahiyesi'nin 23, Bodrum Kazâ'sı'nın 29 ve Köyceğiz Kazâ'sı'nın 69 köyü bulunmaktadır. Sancağa ait toplam köy sayısı 352'dir[3]. İnceleme yaptığımız arıcılık faaliyetleri bu çerçevedeki coğrafyayı kapsayıcıdır[4].

Temettüat Defterleri araştırmacılara bulunduğu döneme ve ait olduğu bölgeye ilişkin sosyo-ekonomik ve demografik yapı hakkında daha

mükemmel ve teferruatlı bilgiler sunar. Defterlerde; sancak, kazâ, mahalle veya karyelerde(Köy) bulunan hane reislerinin sahip olduğu ârazîsinden başlanarak her yerde ahâlinin ismi, şöhreti, ârazîler, koyun, keçi ve arı kovanı sayısı, esnâfin ise yıllık gelirlerine kadar mallarının sayımı yapılmıştır. Defterlerin düzenlenmesindeki gaye ise, bütün malların tespitinin yapılarak vergi miktarının ortaya konulmak istenmesi ve bu vergilerin adil bir şekilde toplanmak istenmesidir.

Arıcılık, Anadolu insanının bir geleneği olarak ülkemizde çok eski dönemlerden beri yapıla gelmektedir. Çok eski bir geçmişe sahip olmasına karşın arıcılığın gelişmesi, bilim ve teknolojideki ilerlemelere bağlı olarak son yüzyıllarda olmuştur. Bugünkü teknik anlamıyla, başlı başına tarımsal bir uğraş ve üretim dalı olan arıcılık, belli amaçlar doğrultusunda “**bal arılarını kullanabilme ve yönetebilme sanatı**” olarak tanımlanabilir. Diğer üretim dallarında da olduğu gibi arıcılıkta amaç en az masrafla en yüksek gelirin sağlanmasıdır.

Muğla bölgesi çok geniş ormanlarla kaplı olması sebebiyle Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar arıcılık oldukça yaygındı ve özellikle köylü kesiminin önemli geçim kaynaklarından biriydi. Ama arıcılık çok ilkel şartlarla yapılmaya çalışılıyordu. Kovanların arıları beslemesi için onlara yıllık 16 kg’dan 60 kg a kadar bal verilirdi. Bundan başka arılara bir işlem uygulanmazdı[5]. Bal, hem besleyici bir yiyecek olarak tüketilmekte, hem de mumundan bu dönemde elektrik de olmadığı düşünülürse mum olarak yararlanılmaktaydı.

Resmi Asel denilen (*Bal Resmi- Öşri Asel*), reayadan alınan kovan resmi, arı kovanı mahsulünden, mesela balmumundan ve baldan, bazı sancaklarda ise bunların tutarı kadar akçe karşılığında toplanır. Osmanlı Devleti’nde doğal olarak bölgeye göre değişmekle birlikte XX. yüzyılın başlarında bir arı kovanından yaklaşık olarak 4, 6 kilogram bal ile 300-600 gram balmumu alındığı bilinmektedir[6]. Tapu Tahrir Defterleri’nde, Menteşe Sancağı’nda bu mahsul olarak 60 kovandan 1 akçe vergi alınmaktadır[7]. Sancakta bu ürün önemli bir gelirdir[8].

Menteşe’de arıcılığın faal olduğu kazâ’lar Muğla, Marmaris, Milas, Köyceğiz’dir. Ancak, bu dönemde, XIX. yüzyılın başlarında, arıcılık çok ilkel şartlarda yapılmaya çalışılıyordu. Köyceğiz’de 8000 kovan bulunmaktadır. 1311 Aydın Vilayet Salnamesi’nde(AVS) Köyceğiz’ de 35.000, Milas’ta 30.000, Marmaris’te 8300 kıyye balmumunun üretilip, dışarıya satıldığı anlaşılmaktadır[9].

XX. yüzyılda Esad Bey, Bodrum'da kovan adedini 6922 olarak; geliri ise 20.766 kuruş olarak vermektedir[10]. Ali Rıza Bey raporundan, XX. yüzyılın başlarında sancakta arıcılık faaliyetinin etkin bir şekilde devam ettiği görülür. Muğla'da 30.475, Marmaris'te 27.000, Milas'ta 25000, Köyceğiz 8.000, Bodrum'da 6.000, Meğri'de ise 2.600 kovan bulunmaktadır[11]. Şimdi gelirlerini bulduğumuz kazalardaki kovan kayıtlarını tek tek verelim.

MENTEŞE SANCAĞI'NIN ARICILIK YAPILAN KAZALAR

1-BODRUM KAZASI

XIX. yüzyılda Bodrum, merkezle beraber Saravalos ve Karaabad Kazalarını içine alan bir bölgedir. XIX. yüzyıl temettüatlarda, bahsedilen dokuz mahallenin adları şunlardır[12]: Umurca Mahallesi, Çarşı Mahallesi, Kilerlik Mahallesi, Rum Mahallesi, Kiliseli Mahallesi, Tepecik Mahallesi, Yeniköy Mahallesi, Türkkuyu Mahallesi, Eskiçeşme Mahallesi[13].

Bodrum merkezde Kiliselik Mahallesi, tarım alanı yanında arı kovanından da büyük miktarda gelir sağlamaktadır. Bodrum Kazası'nın tarımla uğraşan kesimini bunun yanında zorunluluktan birçok alanda çalışmak mecburiyetinde kalmaktadır[14].

Tablo1

Bodrum(Merkez) Temettauat Defterleri'nde Arı Kovanı Dağılımı

Bodrum	Toplam Hane Sayısı	Arıcılık Yapan Hane Sayısı	Arı Kovanı Adedi(Bab)
Umurca Mahallesi	92	55	192
Çarşı Mahallesi	38	12	28
Kilerlik Mahallesi	140	14	20
Rum Mahallesi	67	6	-
Kiliseli Mahallesi	31	20	110
Tepecik Mahallesi	57	10	12
Yeniköy Mahallesi	52	20	-
Türkkuyu Mahallesi	60	30	45
Eskiçeşme Mahallesi	62	20	-
Toplam	599	187	407

Tablo 2

Karaabad Kazası'nda Temettuat Defterleri'nde Arı Kovanı Dağılımı

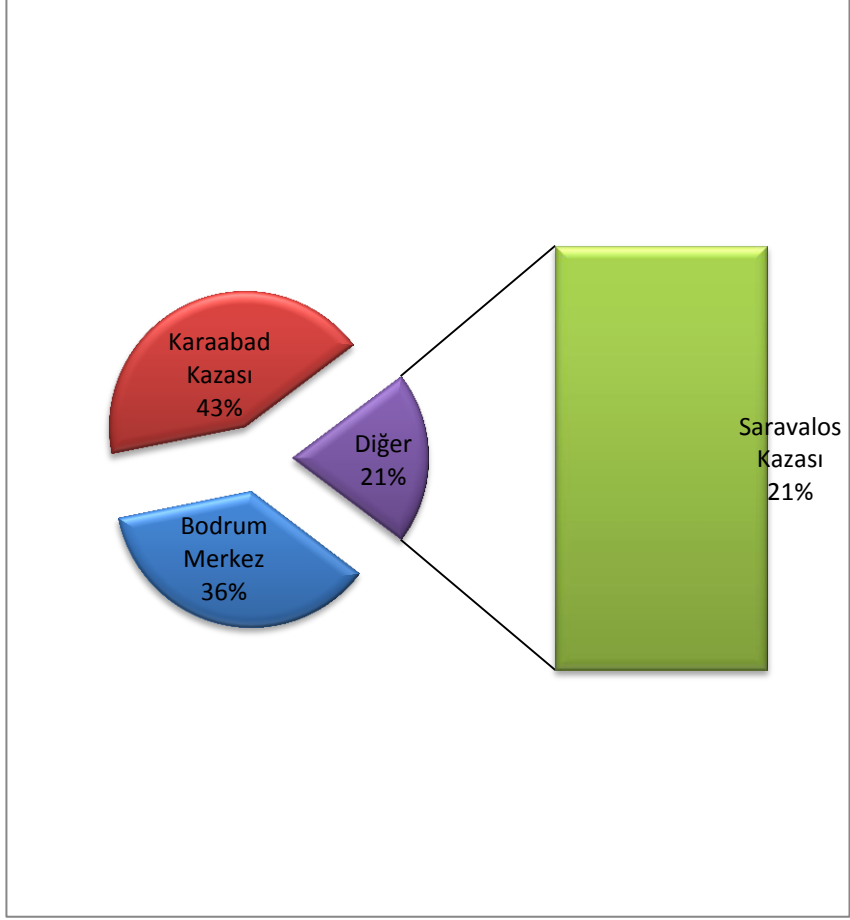
Karaabad Kazası	Toplam Hane Sayısı	Arıcılık Yapan Hane Sayısı	Arı Kovanı Adedi(Bab)
Hatibler Karyesi	11	4	50
Çömlekçi Karyesi	25	11	94
Mumcular Karyesi	32	9	40
Kemer Karyesi	16	3	10
Bayır Karyesi	10	8	37
Saz Karyesi	37	15	74
Mazı Karyesi(2115 nolu Defter)	47	12	90
Mazı Karyesi (2218nolu Defter)	51	-	-
Tepecik Karyesi	16	5	78
Gökyer Karyesi	16	2	4
Toplam	229	69	477

Tablo 3
Saravalos'taki Temettuat Defterleri'nde Arı Kovanı Dağılımı

Saravalos Kazası	Toplam Hane	Arıcılık Yapan Hane Sayısı	Arı Kovanı Adedi(Bab)
Bitez Karyesi	120	-	-
Karakaya Karyesi	71	2	15
Akçaalan -ı Kebir	83	-	-
Kiriş Karyesi	26	-	-
Peksimet Karyesi	27	-	-
BelenKaryesi	46	6	30
Gökçebelen Karyesi	13	-	-
Yahşi Karyesi	11	2	9
Rum Evleri	23	1	4
Gürece Karyesi	30	2	15
Yaka Karyesi	25	1	4
Gökburun Karyesi	40	1	80
Dere Köyü Karyesi	40	1	5
Sandıme Karyesi	13	-	-
Karabağ Karyesi	50	4	40
Göl Karyesi	18	-	-
Müskebi Karyesi	120	2	9
Dirmil Karyesi	51	5	18
Farilya Karyesi	38	-	-
Toplam	845	27	229

Karaabad Kazası'nda arıcılık çok yoğun olarak yapılan bir faaliyettir.Saravalos'ta arıcılık fazla gelir getiren önemli iş alanı oluşturmaz.

Tabloya bakılınca bu durum rahatlıkla da görülebilir. Saravalos'ta gelir kalemi tarıma kaymıştır; çünkü burada geniş tarım alanları vardır.

ŞEKİL 1
Bodrum Kazası'nda Arı Kovanı Sayısı

2- KÖYCEĞİZ KAZASI

Ormanların yoğun olduğu kazâ'da arıcılık da önemli bir ekonomik faaliyettir. Bal, hem besleyici bir yiyecek olarak tüketilmekte, hem de mumundan bu dönemde elektrik de olmadığı düşünülürse mum olarak yararlanılmaktadır. Köyceğiz merkez dışında Dalaman Kazası da bu bölge sınırları içinde incelenmiştir.

Tablo 4**Köyceğiz Merkez Arı Kovanı Sayısı ve Gelirleri**

Yer Adı	Arı Kovanı Adedi(Bab)	Kovan Geliri (Kuruş)	Toplam Hane	Kovanı Olan Aile Sayısı	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Nefsi Köyceğiz	-	-	2	-	-
Dalyan Karyesi	856	15230	50	31	491.2
Tahtacı Karyesi	-	-	36	-	-
Belevi Karyesi	-	-	46	-	-
Hamid Karyesi	540	6392	49	16	399.5
Karaçam Karyesi	-	-	32	-	-
Toparlar Karyesi	30	445	2	2	222.5
Okçular Karyesi	289	4802	34	16	300.1
Karmanca ve Çiftlik Karyesi	6	24	32	2	12
Karadonlar Karyesi	194	3914	18	13	301
Tepelerarası Karyesi	228	3614	56	14	258
Toplam	2143	34.421	357	94	1.984,3

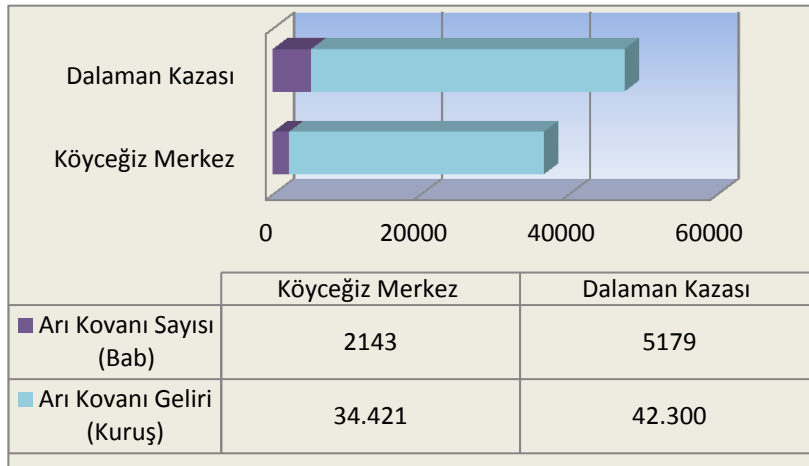
Tablo 5

Dalaman Kazâ'sı Arı Kovanı Sayısı(Bab) ve Gelirleri

Yer Adı	Arı Kovanı Adedi(Bab)	Kovan Geliri	Toplam hane	Kovanı Olan Aile Sayısı	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Etlüce Karyesi	329	4460	34	16	278,7
Şerlüler Karyesi	100	1370	20	5	274
Sofular Karyesi	236	1450	44	6	241,6
Karaçalı Karyesi	75	590	51	6	65
Kapuarkın Karyesi	886	6630	35	21	315,7
Bir Köy Karyesi	103	760	49	5	152
Gür Karyesi	71	730	17	5	146
Kızlık Karyesi	502	3770	34	15	251,3
Küre Karyesi	-	-	6	-	-
Sögüt ve Kertab Karyeleri	20	160	22	1	160
Küçükklü Cemââti	1173	9440	95	39	242,1
Gürme Karyesi	204	1530	33	8	191,2
Yezkise Karyesi	216	1720	21	11	156,3

Kargı Karyesi	431	3230	26	15	215,3
Göcek Karyesi	192	1580	26	6	263,3
Çokmale Karyesi	30	240	2	2	120
İbecik Karyesi	-	-	7	-	-
Çörlek Karyesi	-	-	13	-	-
Elcik Karyesi	12	260	97	13	20
Karaca Karyesi	221	1620	17	15	108
Dere Karyesi	72	600	23	9	66,7
Çenger Karyesi	306	2560	20	10	256
Toplam	5179	42.700	782	208	3559,2

Köyceğiz Kazası toplamda 7322 adet kovan varlığıyla temettü defterinde ikinci sırada gelirken Ali Rıza Bey'in kayıtlarıyla uyum görülmemektedir. Buradan kazâ' sancakta dördüncü sırada verilmektedir[15].

ŞEKİL 2 Arı Kovanı Sayıları (Bab)ve Gelirinin Dağılımı

Köyceğiz’de Merkezde toplam 2143 adet arı kovanından 34.421 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu kazâ’da sadece Nefsi Köyceğiz, Tahtacı, Karaçam, Beloy’da arı kovanı yoktur. Köyceğiz’de 357 hane bu işten geçimini sağlamaktadır[16]. Dalaman Kazâ’sı’nda 5179 bab(sayı) kovan vardır ki geliri de 42.300 kuruştur. Toplam 719 haneden 208 ‘i yani %29 ‘u bu işle uğraşmaktadır. Sadece Küre karyesi, İbecik Karyesi, Çörlek Karyesi’nde bu işle uğraşan hane yoktur.

Burada görüldüğü gibi arıcılık Köyceğiz’de önemli bir faaliyettir. Toplamda 7322 adet(bab) kovanın toplam geliri 76.721 kuruştur.

3-MARMARİS KAZASI

Marmaris, XIX. yüzyılda Dadya ,Taraça ve Gökabad kazalarını içeren bir bölgedir[17]. Ormanların yoğun olduğu kazâ’da arıcılık da önemli bir ekonomik faaliyettir. Hemen hemen bütün köylerde arıcılıkla uğraşıldığı görülür.

Tablo 6

Dadya Kazâ’sı’nda Arı Kovanı Sayısı ve Gelirleri

Karyeler	Toplam Hane	Kovanı Olan Hane Sayısı	Arı Kovanı Adedi(Bab)	Kovan Geliri	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Krelerd Karyesi	50	6	45	550	91.6
Kızlan Karyesi	2	1	12	120	120
Kara Karyesi	87	36	509	4980	138.3
Nefsi Dadya	101	45	20	267	5.8
Emecik Karyesi	56	25	131	817	32.6
Gayri Müslim Ahâlî	61	15	123	1110	74

Edeki Karyesi	119	10	90	1000	100
Ahâlîyi İslam	23	-	-	-	-
Nisvân Tâifesi	149	19	141	1325	69.7
Bahir Karyesi	83	42	186	1860	44.2
Bedye Karyesi	3	2	20	200	100
Toplam	734	201	1277	12.229	

Tablo 7

Taraça Kazâ'sı'nda Arı Kovanı Sayısı ve Gelirleri

Karyeler	Toplam Hane	Kovanı Olan Aile Sayısı	Arı Kovanı Adedi(Bab)	Kovan Geliri	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Aleksi Karyesi	81	54	1052	11.910	220
Bayır Karyesi	4	3	42	240	80
Söğüt Karyesi	101	25	133	1280	320
Tâifeyi Nisvân	61	4	34	340	85
Reâyâ	6	1	7	70	70
Marmaris+Datça	23	14	30	1895	135
Kirvesil Karyesi	50	25	265	2735	109
Losta Karyesi	43	5	66	660	132
Elye Karyesi	39	24	169	3900	162
Toplam	408	155	1798	23.030	

Dadya Kazâ'sı'nda sadece Ahâlîyi İslam'da arıcılık faaliyeti yoktur. Nisvân(Kadın) Tâifesinde dahi arıcılık önemli bir ekonomik gelirdir. Kazâ'nın hemen hemen üçte biri arıcılık yapar. Taraça'da da 408 hanenin 155'i arıcılıkla uğraşır. Taraça Kazası, Gökabat'tan sonra ikinci sırada yer alır.

Tablo 8

Taraça Kazâ'sı (Defter no: 2596) Arı Kovanı Sayısı ve Gelirleri

Taraça Kazâ'sı Karyeler	Toplam Hane	Kovanı Olan Aile Sayısı	Arı Kovanı Adedi(Bab)	Kovan Geliri	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Bozburun Karyesi	83	55	569	5690	103
Söğüt Karyesi	86	38	927	2970	78
Kenakit Karyesi	78	28	198	2150	76
Losta Karyesi	31	4	44	440	110
Bayır Karyesi	28	4	195	1950	487
Aleksi Karyesi	40	11	556	5560	505
Elye ve Kirvesil Karyeleri	55	11	169	3066	287
Toplam	401	151	2658	21.826	1646

Tablo 9

Gökabad Kazâ'sı'nda Arı Kovanı Sayısı(Bab) ve Gelirleri

Karyeler	Toplam Hane	Kovanı Olan Hane	Arı Kovanı Sayısı(Bab)	Arı Kovanı Geliri	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Gök Karyesi (Defter no: 1944)	131	102	1963	13,376	131,13725
Karayurtluk Karyesi (Defter no:	117	114	2072	16.505	144,7807

1945)					
Tâife-i Nisvân (Defter no: 1946)	22	1	3	120	120
Toplam	270	217	4038	30.001	396

Tablo 10

Gökabad Karyeleri'nde (Defter no: 1947) Arı Kovanı Sayısı(Bab) ve Gelirleri

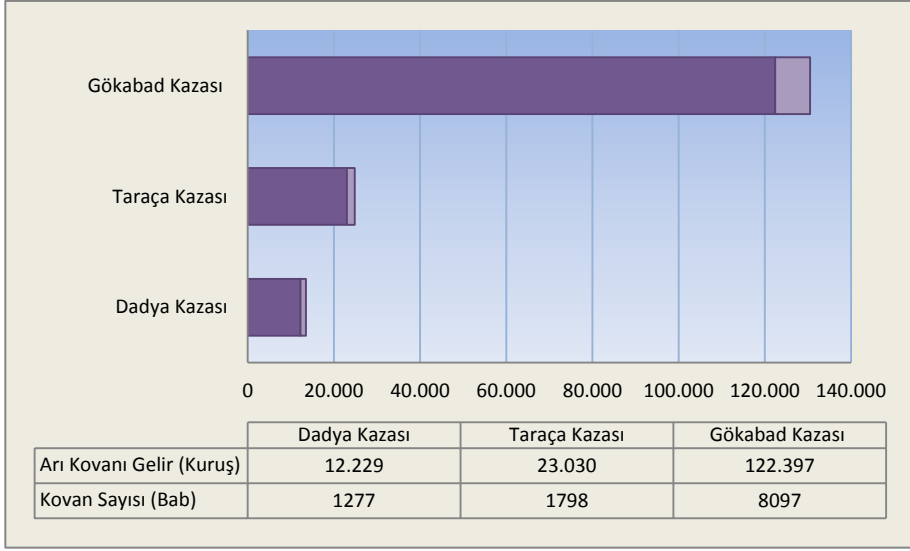
Müslim Ahâlî (Defter no: 1947)	Toplam Hane	Kovancı Olan Hane	Arı Kovancı Sayısı(Bab)	Arı Kovancı Geliri	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Rodos Ceziresi'ne bağlı Marmaris Karyesi	87	57	862	14.360	252
Emrur Alanı Karyesi	29	20	160	6345	317
Gölenye Karyesi	15	16	39	2205	137
Taraça Kazâ'sı'na Bağlı Ahâlî	16	14	117	4540	324
Taşca Kazâ'sı'na Bağlı Ahâlî	17	171	222	9246	54
Ula Kazâ'sına Bağlı Ahâlî	176	114	73	4470	39
Muğla Kazâ'sı'na Bağlı Ahâlî	51	16	560	22.770	1423
Toplam	391	408	2033	63.936	

Tablo 11

Defter no: 1948 Gökabad Karyeleri'nde Arı Kovanı Sayısı(Bab) ve Gelirleri

Müslim Ahâlî (Defter no: 1948)	Toplam Hane	Kovanı Olan Hane	Arı Kovanı Sayısı (Bab)	Arıkovanı Geliri	Hane Başı Gelir (Kuruş)
Karaburun Karyesi	92	51	557	11,480	225
Kızılyaka Karyesi	36	20	149	5860	293
Gökabad Karyesi	46	23	1075	6820	296
Gelibolu Karyesi	24	4	27	720	180
Hisarini Karyesi	28	20	218	3580	179
Toplam	226	118	2026	28.460	

Dadya ve Taraça Kazâ'sı'nda kovan bablari birbirine yakin olmakla beraber hemen hemen her karyede üretim vardır. Tarım alanlarının olmadığı ya da az olduğu bölgede insanlar arıcılığa yönelmiştir. Tarım alanlarının az olduğu Gökabad Kazâ'sı'nda hemen hemen 3 kat fazla arıcılık yapıldığını görüyoruz. Kovan sayısı 8097 bab ,gelir ise 122.397 kuruştur.

Marmaris'te Arı Kovanı Sayısı(Bab) ve Gelirlerinin Dağılımı

ŞEKİL 3

4- MEĞRİ KAZASI

Meğri Kazası ,Döğer ,Üzümlü ,Eşen Kazalarını da içine alan bir bütündür.Meğri Kazası'nda 15 köy ve 3 merkez mahalleye ait 18 temettüât defteri bulunur. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Maliye Varidat Temettüât Defterleri fonunun 509 numaralı katalogunda yer alan Meğri Kazası'nın köy ve mahalleleri arşiv numara sırası sırasına göre şunlardır. Ahadlı Köyü, Cedit Köyü, Manastır Köyü, Ebuhora Köyü, Günlükbaşı Köyü, Karaçulha Köyü, Dont Köyü, Hastane Köyü, Eldirek Köyü, Yukarı Mahalle, Belan Köyü, Kırancağıl Köyü, Hisardibi Köyü, Keçililer Köyü, Aşağı Mahalle, Orta Mahalle, Patlangıç Köyü ve Gökbend Köyü[18].

Meğri Kazası'na ait temettüât defterlerinde, arı kovanları; mal varlıkları ve gelir kalemlerinin yazılı olduğu yer, “*arı kovanı*” ibaresiyle kayıtlı olup; altında“*adeî*” ibaresi, onun altında da rakam olarak arı kovanı adedi yazılmıştır. Ondandır, diğer gelir kalemlerinde olduğu gibi, 60 ve 61 senelerine ait gerçek ve tahminî hâsılat miktarları, kuruş cinsinden rakam

olarak yazılı olup; en altta ise bu iki yılın hâsılat miktarları toplam olarak verilmiştir.

Meğri Kazası'nda arıcılık faaliyetleriyle uğraşan, köylerde 121; merkez mahallelerinde 16; kaza genelinde ise toplam 137 aile mevcuttur. Bu bağlamda köylerde, merkeze göre, daha fazla arıcılık yapıldığı görülmektedir. Arı kovanı bulunan bu ailelerin, bütün haneler içerisindeki payı, köylerde % 21,61 olurken; merkezde % 3,90'a düşmektedir. Kaza genelinde ise % 14,12 olarak hesap edilebilmektedir.

Temettüat kayıtlarına göre, Meğri Kazası'nın, köylerinde 1122 adet; merkezinde 227 adet; kaza genelinde toplam 1349 adet arı kovanı bulunmaktadır. Hane başına düşen ortalama arı kovanı, köylerde 2,00 adet; merkezde 0,55 adet olup; kaza genelinde ise ortalama hane başı düşen arı kovanı adedi 1,39'dur. Sadece kovan sahibi aileleri esas aldığımız zaman, hane başına köylerde ortalama 9,27 adet kovan düşerken; kaza merkezinde 14,19 adet arı kovanı düşmektedir. Yani merkez mahallelerinde arı kovanı sahibi ailelerin, köylerdekilere göre, daha fazla kovanı bulunmaktadır. Meğri Kazası'nın genelinde ise, hane başına düşen ortalama arı kovanı, 9,85 kuruş olarak hesaplanır.

Meğri Kazası'nda, arı kovanından elde edilen hâsılat sabit olup; kovan başı 10 kuruştur. Bu bağlamda arı kovanlarından, köylerde 11.220 kuruş hâsılat alınırken; merkezde 2270 kuruş hâsılat alınmıştır. Kaza genelinde ise, arı kovanlarından toplam 13.490 kuruş hâsılat elde edilmiş olmaktadır. Hane başına düşen ortalama arı kovanı hâsılatı, köylerde 20,04 kuruş; merkezde 5,54 kuruş; kaza genelinde 13,91 kuruştur.

Arıkovanı sahibi aileler arasında, köylerde ortalama 92,73 kuruş hâsılat alınırken; merkezde alınan arı kovanı hâsılatı ortalama 141,88 kuruşa çıkmaktadır. Kaza genelindeyse, arı kovanı sahipleri arasında, ortalama kovan hâsılatı 98,47 kuruş olmaktadır. Yerleşim yerleri içerisinde, hane bakımından en fazla arıcılığın yapıldığı yer Dont Karyesi olup; burada 18 hane arıcılık faaliyetlerinde bulunmaktadır. Kovan miktarı açısından, 173 kovanın bulunduğu Eldirek Karyesi , bu bağlamda ilk sıraya yerleşmektedir. Kovan hâsılatı 10 kuruş olarak sabit tutulduğu için, yine Eldirek Karyesi , 1730 kuruş ile en fazla kovan hâsılatı elde edilen yer olmaktadır. Hane başı ortalama 6,68 adet arı kovanı bulunduğu; aynı zamanda ve ortalama 66,80 kuruş hâsılatın alındığı Manastır Karyesi , en fazla hane başı ortalama arı kovanının bulunup; en fazla hâsılatın alındığı yerdir. Sadece bir hane de arıcılık yapılan Aşağı Mahalle'de, 30 adet arı

kovanı ve 300 kuruş hâsılat ile kovan sahibi haneler arasında, ortalama gelirin en fazla olduğu yerdir[19].

Tablo 12

Döğer Kazası Arı Kovanı Sayıları

Karyeler	Arı Kovanı sayısı (Bab)
Zikirci Karyesi	18
Kale Karyesi	26
Kaya Karyesi	94
Yaka Karyesi	101
Çatak Karyesi	14
Gülban Karyesi	39
Gebeler Karyesi	10
Kadı Karyesi	11
Bayır Karyesi	44
Çökek Karyesi	31
Dere Karyesi	6
Nefsi Döğer	24
Ceylan Karyesi	240
Çamur Karyesi	37
Zeyve Karyesi	16
Kıncılar Karyesi	30
Kaçak Karyesi	37
Toplam	778

Tablo 13

Eşen Kazası Arı Kovanı Sayısı ve Bal Öşür Miktarı

Karyeler	Arı Kovanı(Bab)	Öşrü Kovan (Kovan vergisi)
Eşen Merkez	61	76
Dodurga Karyesi	344	364,5
Bogoslu Karyesi	-	-
Girdav Karyesi	-	-
Bekçiler Karyesi	5	5
Faralya Karyesi	328	269
Çoban Karyesi	9	9
Minare Karyesi	24	12,5
Çaltılar Karyesi	16	16
Çukur İncir Karyesi	10	10
Kölemen Karyesi	58	58
Çaykenarı Karyesi	-	-
Bubas Karyesi	106	131
Karaköy Karyesi	-	-
Karadere Karyesi	198	146
Toplam	1159	1097

Meğri Kazası'nın merkez ve diğer kazalarındaki kovan adedi hakkında Yiğit ve Karayumak bilgi vermez. Bu araştırmaya göre Döğer ve Eşen kazalarını da içine alan Meğri Kazası'ndaki kovan adedi 1937'dir. Solmaz'ın yaptığı çalışmada ise bu rakam 1349'dur. Bu miktar diğer kazalara oranla yüksek değildir[20].

5-MİLAS KAZASI

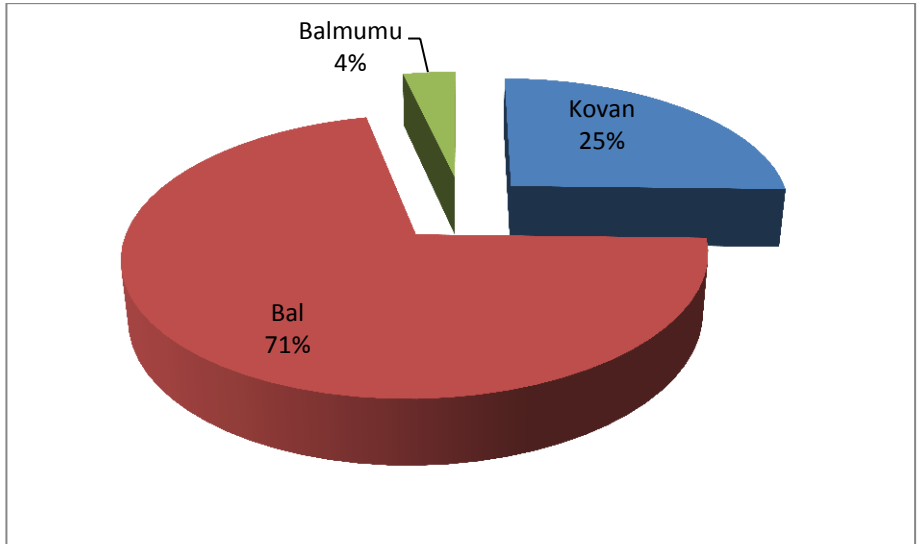
XIX. yüzyılda Milas Kazası Mandalyat ve Kerme Nahiyelerini içeren büyük bir kazadır. XIX.yüzyılda hayvancılık açısından en önemli

sektörlerden biri arıcılıktır. 1844-45 sayımlarında Milas'ta 349 ailenin, 2 ila 64 arası değişen toplam 4912 kovanı vardır. Bu kovanlardan kovan başına 2 kıyye bal alındığı düşünülürse 9824 kıyye bal elde edildiği hesaplanabilir. Arıcılık geliri 36.272 kuruş olduğuna göre 1 kıyye balın 3.7 kuruşluk geliri vardır. Arıcılık köylerde yaygındı ve arıcılık yapanları %82.38'i köylere dağıtılmıştır [21]. Bu dönemde kovan vergisi para olarak alındıysa da 1848 yılından itibaren aynı alınmıştır.

Tablo 14

Milas Kazasında Arıcılık [22]

Kovan Adedi(Bab)		Bal		Balmumu	
Sayı	Sancak Yüzdesi	Kıyye	Sancak Yüzdesi	Kıyye	Sancak Yüzdesi
25.000	25	70,000	27.36	3500	17.54

ŞEKİL 4

Milas Kazası'nda Balçılık

6-MUĞLA (MERKEZ)

Muğla merkezde Ahmet Hoca, Bali Hoca ,Bayezid,Cami-yi Kebir ,Dekset (defteri yok) ,Emir Küçük,Hacı Rüstem,Kara Memi,Kiramüddin, Hacı Müslihiddin ,Orta ,Şeyh Bedrettin ,Yaka ve Rumlardan oluşan gayri müslim mahallelerindeki Temettü Defterlerinden yararlanılmıştır[23].

Doğa ve iklim şartları bakımından arıcılığa elverişli olan Muğla ve civar bölgelerinde bu dönemde toplam 164 arı kovanı bulunmaktadır. Bunlardan 67 kovan Yaka Mahallesi sakinlerinin bünyesinde bulunuyordu. Yaka Mahallesi şehrin karşı tepeliğindeki yerde bulunması ormanlık yere yakın bulunması arıcılığın bu mahalle etrafında genişlediğini bize düşündürmektedir. Geriye kalan 97 kovanın sahibi şehrin diğer mahallelerine dağılmış durumdaydı.1343 kuruş toplam gelir bulunmaktadır [24].

7-TAVAS KAZASI

Tavas Kazası, Mentеше Sancağı'na en son dahil olan kazadır. Tavas Kazası biri merkezi Nefs-i Tavas olan Tavas Nahiyesi ;diğeri ise merkezi Yarangüme olan Yarangüme Nahiyesinden oluşmaktaydı [25].

Kazada çok yaygın olmamakla beraber arı kovanları bulunmaktadır. Toplam kovan sayısı 117' dir. Kovan başına yıllık gelir 10 kuruş olmakla beraber toplam yazılmamış olduğundan tüm kazada elde edilen gelir 480 kuruş olarak görülmektedir. Gerçekten Sofular Karyesi, Abbas Karyesi ,Kızılca Karyesi ,Yorga Karyesi'nde kovan sayısı ile toplam arasında paralellik yoktur. Kovan sayısı bakımından ilk sırayı Balkıca Karyesi almaktadır. Altı hanenin 32 kovanı vardır. Baldan en fazla gelir sağlayan yer ise Sofular Karyesidir. Burada gelir 30 kuruştan hesaplanmıştır. 19 kovan olmasına rağmen hasılat 570 kuruşa ulaşmıştır. 19 kovanla üçüncü gelen Abbas Karyesi'nde iki kişiye ait dört kovanda toplam görülmezken; 10 kovan sahibi Hacı Hüseyin'in kovanlarının Hamid Ovası'nda Yörük Mustafa'da olduğuna işaret edilmiştir. Yorga Karyesi'nde bir şahsa ait dört kovan vardır. Toplam 20 kuruş yazılmıştır[26].

Tablo 15

Tavas Kazası'nda Arı Kovanları Dağılımı

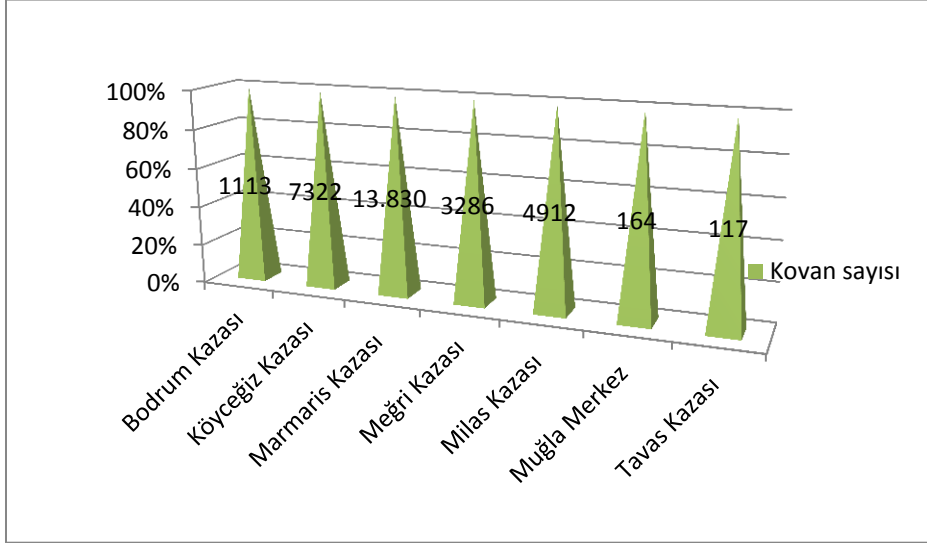
Karyeler	Aded	Toplam
Sofular Karyesi	19	570
Balkıca Karyesi	32	320
Abbas Karyesi	19	150
Nikfer Karyesi	15	150
Muğlasun Karyesi	9	90
Kayaca Karyesi	7	70
Kızılca Karyesi	7	60
Ovacık Karyesi	3	30
Kızılcaölük Karyesi	2	20
Yorga Karyesi	4	20
Toplam	117	1480

SONUÇ

Arıcılık, Anadolu'da çok uzun yıllardır geleneksel olarak yapılan bir faaliyettir. Tüm bu olumlu faktörlere rağmen Türkiye'de koloni başına yıllık ortalama bal verimi dünya ortalamasının altında bulunmaktadır. Türkiye arıcılığının lokomotifi durumunda olan Muğla, dünyanın ve Türkiye'nin çam balı üretim merkezlerinden olup arıcı sayısı ve kovan varlığı bakımından stratejik öneme sahip bir ilimizdir. Muğla'nın hemen hemen bütün ilçelerinde arıcılık uzun yıllardan beri babadan oğula geçen kısmen de teknik uygulamalardan yoksun geleneksel bir faaliyet olarak yapılmaktadır.

1844/45 Temettü defterlerini kaynak olarak yaptığımız incelemede arı kovanı sayısı Bodrum'da 1113;Köyceğiz'de 7322; Marmaris'te 13.830 ,Meğri'de 1349 veya 1937;Milas'ta 4912 ;Muğla'da 134 ;Tavas'ta

117'dir. En fazla üretim tarım ve hayvancılığın çok az gelişmiş olduğu Marmaris Kazasındadır. En az üretim ise Muğla merkez ve Tavas

kazalarındadır.

ŞEKİL5

Menteşe Sancağı'nda Kovan Sayıları

Muğla bölgesi çok geniş ormanlarla kaplı olması sebebiyle Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar arıcılık oldukça yaygındı ve özellikle köylü kesiminin önemli geçim kaynaklarından biriydi. Osmanlı Devleti'nde bölge bölge değişmekle beraber Menteşe Sancağı'nda temettülerde kovan başına 30 kuruş vergi alınmaktadır. Arıcılıkla uğraşan hanelerin tarım ve hayvancılıkla da uğraştığı göz önüne alınırsa; arıcılık tek başına bir geçim kaynağı değildir. Ama arıcılık çok ilkel şartlarla yapılmaya çalışılıyordu. Arıcılığı ileri seviyelerde modern koşullara koymak için Cumhuriyet döneminin beklemek gerekecektir. Cumhuriyet döneminde Muğla Arıcılık Koopartifi 16 Mayıs 1951 tarihinde kurulmuştur.

KAYNAKLAR

- [1]Çadırcı ,1985,118-121. **Muhassıllar**, Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de cizye, âşâr, âdet-i ağnâm, imdâd-ı seferiyye ve hazariyye, sâlâriyye, mukabele, bedel-i nüzül, avâriz, ispençe vb. adlarla anılan vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapmışlardır.
- [2]1286 Osmanlı Salnamesi, 199.Denizli, Menteşe Mütesellimi Tavashızade Osman Ağa'nın da oturduğu büyük bir yerleşimdir. Kütükoğlu 2007,17.
- [3]Bilgi, Aydın Vilayeti Salnemeleri'nden (AVS) derlenmiştir.
- [4] XXI. Yüzyıldaki balcılık faaliyetleri için: Ali İhsan Öztürk,2017.
- [5]Ali Rıza Bey, 1331, 42.
- [6]Güran, 1998, 105.
- [7]Uykucu, 1983, 120.
- [8]Arıkovanı sayısı, Menteşe Sancağı'nda yüz bindir. Bal açısından, Batı Anadolu'da en gelişmiş sancak Menteşe'dir. Güran, 1998, 105;Cevad Sami –Hüseyin Hüsnü 2000,33.
- [9]1311 ,AVS, 469–478- 484- 496. **Kıyye(Kile –Okka)**; Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. **Kıyye-i atika** da denir. Şimdiki 1282 grama denktir.
- [10] Esad Bey, 1923,32.
- [11]Ali Rıza Bey, 1331,82.
- [12] Baykara,2013,37-45.
- [13]Baykara,2013,37-45.
- [14]Baykara,2013,164-164.
- [15]Ali Rıza Bey ,1331,82.
- [16] Baykara Taşkaya,2015b,218.
- [17]Baykara Taşkaya, 2015a, 11.
- [18]Solmaz,2011,11.
- [19]Solmaz,2011,127-129.
- [20]Yiğit –Karayumak ,2012,110-111 ve 120-121.
- [21]Adıyeke,1994,199.
- [22] Ali Rıza Bey ,1331,82.
- [23]Akgünlü ,2001,11.
- [24]Akgünlü,2001, 92.
- [25] Kütükoğlu,2007,21.
- [26] Kütükoğlu,2007,133-134.

KAYNAKLAR

1-Salnameler

a-Osmanlı Salnameleri

1286 Osmanlı Salnamesi

b-Aydın Vilayet Salnameleri [AVS]

1311 AVS

2-İnceleme Eserleri

ADIYEKE, Nuri,(1994),XIX. Yüzyıl Milas Kazası, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

AKGÜNLÜ, L. (2001). Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Muğla`Nın SosyoEkonomik Yapısı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

ALİ RIZA BEY ,(1331),*Menteşe Sancağı'nın Ahval-ı Ziraiyesi*, İstanbul.

BAYKARA, Arzu,(2013) *Bodrum 19.yüzyıl*, Ankara .

BAYKARA ,TAŞKAYA, Arzu, (2015a),*1844 Temettü Defterleri'ne Göre Marmaris Kazası* , Ankara, Sage Yayınevi.

BAYKARA, TAŞKAYA ,Arzu (2015b),*1835-1844Menteşe Sancağı'na bağlı Köyceğiz Kazası,(Nüfus ve Ekonomi)*,Ankara, Sage Yayınevi .

ÇADIRCI, Musa, (1985),*Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*,İstanbul, Cilt. I, 210- 230.

ESAD Dr(1339), *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, Muğla Mentese Sancağı*, Ankara: TBMM Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı,1339–1923.

EROĞLU, Zekai (1946) ,*Muğla Tarihi*, İzmir.

GÜRAN Tefvik (1998), *19.yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Düşünceler*, İstanbul.

KÜTÜKOĞLU,Mübahat(2007),*XIX. Asır ortalarında Tavas Kazâ'sı*, İstanbul.

ÖZTÜRK, Ali İhsan,(2017), “Muğla İli Ula İlçesi Arıcılığının Bazı Teknik Özelliklerinin Belirlenmesi “, *Hayvansal Üretim* 58(2):52-57, 52 Araştırma ,

SOLMAZ, Emrah,(2011),*Temettüât Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası(h.1261 / m.1844-45)* ,Yüksek Lisans Tezi,,Konya.

UYKUCU, Ekrem, (1983),*İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi, (Coğrafi Sosyal Yapı)*, İstanbul.

Yiğit Ahmet Ömer Karayumak ,(2012)*Menteşe Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyetine belgelerle Fethiye* ,Muğla.

BÖLÜM3

**MENTEŞE(MUĞLA) SANCAĞI'NDA
ORMAN SANAYİ VE KERESTECİLİK
(1844-1923)**

Dr. Öğretim Üyesi Arzu Baykara Taşkaya

MENTEŞE(MUĞLA) SANCAĞI'NDA ORMAN SANAYİ VE KERESTECİLİK (1844-1923)

Arzu Baykara TAŞKAYA

Dr.Öğretim Üyesi,Dumlupınar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu,Dış Ticaret Bölümü,KÜTAHYA

GİRİŞ

Aydın Vilayeti, Manisa(Saruhan) ,Aydın, İzmir (Sığla) ve Menteşe (Muğla) sancaklarını kapsar. Çadircı verdiği bilgilerde 1841 yılında Menteşe Muhassıllığı'nın 27 kazâ'dan oluştuğunu gösterir[1]. 1840/41 yılına ait defter ve 1847 yılına ait diğer defter 24 kazâ adını bize verir. 1854/55 (H 1271) ve 1255/56 (H 1272) yıllarına ait Osmanlı Salnamelerinde Menteşe'nin 25 kazâ'sı vardır. 1864 (H 1271) de Menteşe, sancâk olarak Aydın Vilâyeti'ne bağlıydı.1871 Vilâyet Düzenlemeleri'nde Menteşe Sancağı'nda Muğla, Denizli, Meğri(Fethiye), Bozüyük, Milas, Bodrum, Tavas ve Köyceğiz Kazâ'ları vardır. Bir yıl sonra da Denizli, Menteşe Sancağı'ndan ayrılır[2]. 1881 'de Menteşe Sancağı, Köyceğiz, Marmaris, Meğri, Milas, (T)Davas Kasabası'ndan oluşmuştur.

XX. yüzyıl başlarında 1907 yılında Menteşe Sancağı, Aydın Vilâyeti'ne bağlı üçüncü sınıf sancâk konumunda olup, merkezi Muğla Kazâ'sı olmak üzere Mekri(Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Yüksekum (Köyceğiz) kazâ'larından oluşmaktadır. Muğla Kazâ'sı ve ona bağlı Bozüyük ve Ula Nahiyeleri'nin 55, Mekri Kazâ'sı ve ona bağlı Eşen Nahiyesi'nin 81, Milas Kazâ'sı'nın 95, Marmaris Kazâ'sı'na ve ona bağlı Dadya (Datça) Nahiyesi'nin 23, Bodrum Kazâ'sı'nın 29 ve Köyceğiz Kazâ'sı'nın 69 köyü bulunmaktadır. Sancağa ait toplam köy sayısı 352'dir[3]. İnceleme yaptığımız orman sanayi ve kerestecilik bu çerçevedeki coğrafyayı kapsayıcıdır.

Orman varlığı ile yağış miktarı arasında, doğru orantı bulunmaktadır. Yağış miktarının fazla olduğu Menteşe Sancağı'nda orman alanı da fazladır. Aydın Vilayeti'ndeki ormanların 2,911.000 dönümü Menteşe Sancakğındadır. Bu orman arazisi sancak genelinde 5.164 kilometrekaredir. Menteşe diğer sancaklardan yüzölçümü olarak geniş; fakat ziraat açısından fakir, orman hususunda zengindir[4]. Muğla coğrafi yapısı ve iklimi itibariyle orman yetiştirmeye elverişli bir ildir. Oyuklu Yılanlı, Madran, Göktepe, Gökbel, Marçalı, Bencik, Kıran, Domuzbeleni, Gökabad (Gökova), Karabörtlen, Dürüngeme, Çiçekli, Kavakçalı, Çakmak, Turgut ve Gölcük sahalarında orman bulunur. Ormanları teşkil eden ağaçlar akçam, ardıç, çınar, çitlembik, karaçam, kızılçam, meşe, palamut ve pınardır[5].

Tablo 1

1885/86 (H1303) Menteşe Sancağı'nda Orman Alanlarından Elde edilen Ürünler[6]

	Kereste (m³)	Hatab/Odu (çeki)	Kömür (Kantar)	Çam Kabuğu	Katran (Kıyye)	Zift (Kıyye)
Devlet	8000	5800	15.800	-	-	-
Vakıf	2300	17.200	5800	8300	-	300
Özel	2700	5200	7700	1900	1300	2500
Toplam	13.000	28.200	29.300	10.2000	1300	2800

Tabloda da gördüğümüz gibi en fazla en fazla kömür üretimine kaynak sağlayan orman sektöründe, hatab ikinci sırada yer alır.

Genel olarak verilen bilginin ardından kazalardaki genel orman varlığına bakalım. **Bodrum**, XIX. yüzyıl Menteşe Sancağı'nın içinde 45 km² (4500 cırıb genişliğinde) ile en az orman kapasitesine sahip olan kazadır. Bu ormanlardan odun ve odun kömürü elde edilerek bunlardan senelik 3000 kuruş kadar gelir sağlanmaktadır[7]. Başlıca ağaç türleri, karaçam ve ardıçtır. Palamut mahsulü, oldukça mühimdir; mazı ise çok önem teşkil etmemektedir. Palamut Bodrum'un batısında olup yıllık yüz bin kıyye kadar palamuttan ürün alınmaktadır[8]. Bu ürünün çalılıklarını pınal, defne, çitlenbik, yabancı zeytin, harnup ve yabancı sakız oluşturur. Senelik 3500 çeki odun, 5000 çeki kömür yapılır. Kereste ihracatı, 70/80 metre genişliğinde orman alanından yapılır. Bu ormanların kapladığı alan ölçü olarak akçamda 11.329 hektar, vişne 10.909 hektar, sandal 12.609 hektar, yabancı zeytin 10.309 hektar, palamut 350 hektardır[9].

Köyceğiz'de devlet ve özel mülkiyete ait olmak üzere 676 km² orman mevcuttur. Salnamelerde sancağın en kaliteli ormanlarının burada olduğu belirtilir. Bu kazanın kuzeyinde bulunan yaklaşık 3.000 metre yükseklikteki dağlarda geniş ormanlar vardır. Ak ve kızılçam yoğunluktadır. Kazanın doğu bölümünde Karaçam ve Çayhisar ormanları vardır. Bunlar çok kalitelidir. Bu ormanda su ile çalışan 10 tane kereste makinesi mevcutken; sayı zaman içinde artmış ve 12 hızar(Bıçkı) fabrikasına dönmüştür. XIX. yüzyılda bu sayı 24'e çıkmıştır. Buralardan her türlü kerestenin yanı sıra yıllık ortalama 2000 kuruşluk çam kabuğu satılmaktadır. Bu kazanın senelik orman hasılatı yaklaşık 160.000 kuruş tutmaktadır[10].

Marmaris'te kereste ticari kapasitesi ve bunlardan elde edilen orman ürünü fazladır. Bölgede kereste kaçakçılığıyla geçimini temin eden bir kitlenin yarattığı kara para da vardır. Özellikle Gökabad Körfezi bu iş için biçilmiş kaftandır ve savunmasız bir haldedir[11]. Marmaris'te 315 km² ormanlık arâzî vardır. Bu ormanlardan 1560 mertek(inşaatta kullanılan dört köşe veya yuvarlak kalın ağaç) , 4000 tekerlek odunu, 15.000 kantar [12] odun, 220 kantar çam kabuğu, 14,1000 kıyye(kile) odun kömürü[13], 3400 kıyye sumak, 6000 kıyye mazi, 15.000 kıyye susam, 15.000 kıyye bal, 8300 kıyye bal mumu, 2800 kıyye çam fıstığı, 250 kıyye ipek kozası,33.000 sepet çubuğu, 1800 adet sathıyan [14] ihraç olurdu. Yıllık gelir 35.500 kuruştur[15].

1885/1886 (H1303)tarihinde Marmaris Kazâ'sı, **Dadya** taraflarında bulunan harnup (Keçiboynuzu) ağacından 13.000 kıyye meyve elde edilmiş ve satılmıştır[16].Sancağın meşhur ürünü ise palamuttur[17]. Sancakta İngiliz sermayesi ile palamuttan tane çıkararak iki fabrika kurulmuştur. Marmaris'ten 410.000 kıyye palamut satılmaktadır. Palamut, dericilikte kullanılır. Dericilik için kullanılan diğer iki ürün mazi ve sumaktır.

1896/97 tarihinde **Meğri** Kazası'nda 1.080 km² ormanlık alan bulunur En geniş ormanlar buradadır. Meğri'nin en geniş ormanları kuzey ve doğuda yer alan Karaumurca ve Tozlu'dur. Tozlu ormanı, en yüksek yer olup yaklaşık 3.500m yüksekliktedir. Bölgede ak ve kızılçam ağaçları yoğunluktadır. Buralardan her türlü kereste imalatı yapılarak yıllık 350.000 parçadan fazla ürün dışarı satılmaktadır. Orman hasılatı ise yıllık olarak 427.000 kuruş civarındadır[18].

Milas, XIX. yüzyılda orman açısından zengindir. Turner, bölgedeki dağların tepelerin çamlarla kaplı olduğunu yazar. Temettüat defterlerine[19] göre

Milas Kazası toplamında 13 kişi odunculuk, 1 kişi de kömürcülük yapmaktaydı. Bu sektörün toplam geliri 7000 kuruştı. Aynı yıllara ait nüfus defterlerinde Milas Kazası'nda 40 oduncu ve 2 de kömürcü vardır[20]. Ormanlardan ayrıca palamut ve çam kabuğu da elde ediliyordu[21]. Milas'ta XIX. yüzyılın sonlarında 367 km² orman mevcuttu. Bunların 15 tanesi miri(devlete ait), kalanı özel şahsa ait olmak üzere toplam 30 taneydi. Karaçam ve kızılçam ağaçları bir hayli fazlaydı[22]. Yıllık 3800 m³ kereste ve 5000 kantar çam kabuğu elde ediliyordu[23].XX. yüzyılda kereste miktarı pek değişmemekle birlikte; çam kabuğu 3000 kantar olmuş; 23.500 kantar da kömür elde edilmiştir. Bunlar İskenderiye'ye ve diğer yabancı ülkelere satılıyordu[24].XIX. yüzyılın sonlarında Milas Kazası'nın senelik orman hasılatı 88.300 kuruş civarındaydı[25]. Kazada orman ihracatı Güvercinlik Limanı'ndan yapılmaktaydı. Newton, Güvercinlikte çam ihracatı için yapılan bir gümrük binasını gördüğünü anlatır[26]. 1896/1897 (H 1314) AVS(Aydın Vilayet Salnamesi) verilerine göre ise Milas'ta devlete ve özel mülkiyete ait olmak üzere toplam 267 km² orman mevcuttur. Pınar, akçam ve kızılçam ağaçları çoğunluktadır. Üretilen her türlü kereste İzmir ve İskenderiye'ye ihraç olunur. Bu satımdan 88.305 kuruş gelir elde edilirdi[27] .

Eskiden gür bir orman örtüsüne sahip olan Milas ve civarındaki dağlarda bulunan ormanlar bilgisizce tahrip edilmiş ve önü alınamaz yangınlar sonucu eski önemini kaybetmiştir. Chandler, Milas'ta gezerken dağdaki çam ve köknar ağaçlarının çoğunun yandığını ve bazılarının hala yanmakta olduğunu anlatır[28]. II. Meşrutiyet(1908) döneminde birçok konuda olduğu gibi ormanların korunmasında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Ağustos 1916'da orman yangınlarıyla ilgili düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler hemen her kazaya gönderilirken Milas'a da gitmiştir. Bu amaçla çiftçilerin çekirge ve küf itlafını ortadan kaldırmak için ormanlarda ateş yakmaları yasaklanmıştır. Yangın olursa da görevlilere karşı konulmayarak yardıma gidilmesi, bütün köylülerin derhal kazma ve kürek ile yangın mahalline gitmeleri ve söndürme işlemine katılmaları bildiriliyordu[29].

1844 Temettü Defterlerinde Muğla merkezde ağaç işi ile uğraşanların sayısı 108 idi. Bu kişilerden 16'sı Müslümandı. Gayri Müslimler arasında özellikle dülgerlikle(yapıların kaba ağaç işlerini yapan usta) uğraşanlar fazlaydı. Muğla'nın çevresinde bulunan ormanlar nedeniyle odunculuk mesleği ile uğraşan 79 esnaf vardı. Ağaçları kesip tahta haline getirerek satan “**tahtacı**” tabir edilen 9 kişi vardır[30]. 1886/87 tarihinde **Muğla** Kazası'nda dokuz ayrı yerde bulunan toplam 40.000 hektarlık devlet ormanında meşe, akçam, kızılçam ve pınar ağaçları çoğunluktadır. Bu ormanlar, kazanın kuzey ve

doğu kısımlarında bulunan Göktepe ve Elgin'dedir. Buralarda kerestecilik en yaygın uğraştır. Bu ürünlerin satışından yıllık ortalama 150.000 kuruş vergi alınmaktadır[31].

Tablo 2'de gördüğümüz gibi 1892(H 1307)AVS orman kayıtlarına göre Köyceğiz orman varlığı açısından en zengin kazadır. Bunu Muğla merkez ve Milas izler. En az orman alanı Bodrum'dadır.

Tablo 2
1892(H 1307)AVS Verilerine Göre Muğla Sancağı Orman Alanları(Hektar)

Muğ	Milas	Bodrum	Marmaris	Köyceğiz	Fethiye	Toplam
42.80	36.700	4500	31.500	67.600	108.000	291.100

Menteşe Sancağı'nda devlet vakıf ve özel ormanlardan çeşitli orman ürünleri satılmaktadır. Bu ürünlerinin % 70 'i kerestedir. Bu orman ürünlerinin nakliyesi de nehirlerle yapılır. Bu ormanlarda çalıştırılmak üzere Bulgaristan'dan işçiler getirilmektedir[32]. Özellikle kereste Suriye, Mısır ve Cezayir'e gönderilirken; çam kabuğu, sığla yağı ise Avrupa'ya ihraç edilirdi[33].

Menteşe Sancağı için önemli bir orman ürünü sığladır.**Sığla Ağacı**, 25-40 metreye kadar boylanan, yaprak döken, kalın dallı ve geniş tepeli bir ağaçtır. Sığla yağının satışından o dönemde yıllık 40.000 kuruş gelir elde edilmektedir. Bu yağ Marmaris'te 1312 AVS' de 33.500 kıyye; 1314 AVS' de 35.700 kıyye üretilmiştir. Ali Rıza Bey bu yağın üretimini Muğla'da 21.103 kg, Marmaris'te 19.613 kg, Köyceğiz'de 40.524, Meğri'de ise 31.029 kg toplamda ise 112.0269 kg olduğunu belirtir[34]. Meğri ve Marmaris ormanlarındaki geven bitkisinden yıllık ortalama 1600 kıyye kitle[35] elde edilir.

1922 senesi kayıtlarına göre Muğla'da 22.264 hektar akçam;19.348 hektar kızılçam;1750 hektar ardıç;1216 hektar sığla; 4349 hektar muhtelif cins ağaçlar; 200 hektar palamut, 960 hektar muhtelif cins özel orman statüsünde ihtilafli ormanlar olmak üzere toplam 50.431 hektar ormanlık alan vardı[36].

1925 senesinde Muğla'nın orman ürünlerinden aldığı toplam vergi miktarı 100.000 tl idi[37]. Kerestecilikle ilgili en önemli mesele, bu kerestenin nereye yollandığı ile alakalıdır. Yazdığımız dönemden bir yüzyıl daha geride, XVIII. yüzyılın ortası ve sonlarında bununla ilgili belgeleri bulabiliyoruz. Bu bölgeden, adalara (Midilli, Rodos), Mısır'a gemi yapımı için kereste gönderilmektedir. Gemi yapılması için gerekli olan kerestenin bu bölgede bulunan zengin ormanlardan temin edildiğini görüyoruz.1746'da Akdeniz'deki fırkate kaptanlarından Emeksiz Mehmet Kaptanın himayesinde Mısır'da Süveyş'te yapılacak olan üç gemi Rodos ve Köyceğiz adalarından kestirilecek olan kerestelerden temin edilmesi istenmiştir. 1794'te Midilli'de ve 1795'te Rodos'ta inşa edilen kalyonlar için bölgeden kereste naklî gerçekleşmiştir[38]. Arşiv belgelerine yansıyan belgeler genellikle gemi yapımı ile alakalıdır. Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelerin izinde kerestenin sadece kalyon yapımı için değil; topların taşınması ve yerleştirilmesinde de kullanıldığını biliyoruz. 1795 yılındaki belgede Rodos Kalesi'nin top kundakları için gerekli kerestenin de bu bölgeden alınması sağlanmıştır[39].

Görüldüğü gibi sancakta bulunan ormanlardan XVIII. yüzyılda gemi yapımı ve askerlik alanında çeşitli ürünler elde edilmektedir. XIX. yüzyılda ise kereste dışında sığla yağı, palamut, zeytin, bal,kitre gibi birçok çeşitlikte ürünlerin de sağlanmakta olduğu görülür.

1-MENTEŞE KERESTE İŞLETMELERİ

Ormanlar da, üzerinde buldukları araziye göre -miri, vakıf ve mülk olmak üzere- tasnife tabi tutulmaktaydı. Geliri müminlerin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulan vakıfların önemli kaynaklarından birini tarıma dayalı gelirler oluşturmaktaydı. Bu çerçevede kereste açısından verimli ormanlar ile meyve bahçelerinin bulunduğu bölgelerdeki ağaçlık alanlar vakıf haline getirilmekteydi. Üzerinde önemli miktarlarda ağaç barındıran vakıf ormanları, genellikle hanedan üyeleri ve önde gelen devlet adamlarına padişah tarafından bağışlanan arazilerden oluşmaktaydı ve “*gayr-i sahih vakıf*” ormanları olarak anılmaktaydı. *Sahih vakıf ormanları* ise vakfın, vakıf haline getirdiği bina vb. yapıların müstemilatındaki sınırlı miktardaki ağaçlık alanlardan oluşmakta idi[40].

1858 Arazi Kanunnamesi ile toprak hukukunda birliği sağlamı ve bütün ülkede geçerli olan bir sistemi uygulamaya koymuştur. Arazi

Kanunnamesine göre Osmanlı Devleti'nde topraklar şu şekilde sınıflamaya tabi tutulmuştur:

1-Mirî Arazi (arazi-yi emiriyye): Devlete ait topraktır.

2-Mülk Arazi (arazi-yi memlûke):Kişilere ait özel mülkiyete ait topraktır.

3-Vakıf Arazi (arazi-yi mevkûfe): Vakıflara ait topraklardır.

4-Metrûk Arazi (arazi-yi metrûke):Kullanımda olmayan topraklardır.

5-Mevat Arazi (arazi-yi mevât): Tarıma elverişli olmayan topraklardır.

[41]

Ormanlarla ilgili daha sonra da düzenlemeler yapılmıştır. Elli iki maddeden ibaret Orman Nizamnamesi 13 Ocak 1870 tarihinde ilan edilmişti. Sistemik olarak iki bölüm ve beş kısım olarak düzenlenmiştir. Birinci bölüm, üç kısım ve yirmi altı maddeden; ikinci bölüm, iki kısım ve yine yirmi altı maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin ilk maddesinde dört tür orman tanımlaması yapılmıştır:

1-Doğrudan doğruya devlete ait ormanlar

2- Vakıflara ait ormanlar

3-Kasaba ve köylere mahsus baltalıklar

4- Mülk (Şahıslara ait) ormanlar

Şahıslara ait ormanların hukuki statüleri ve tasarrufa ilişkin esaslar 1858 Arazi Kanunnamesi'nde yer aldığı için, Nizamname'de bu tür ormanlara ilişkin herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir. Sadece -sahibinin izni alınmak kaydıyla- devlet ihtiyaçları için kesim yapılabileceğine ilişkin bir kayıt düşülmüştür. Nizamname'nin bazı düzenlemeler öngördüğü vakıf ormanlarından kastedilen ise, temelde mülk olup vakıf haline getirilmiş olan sahih vakıflar olmayıp, ileride söz konusu edilecek olan padişahın izniyle vakıf haline getirilen gayr-i sahih vakıf orman ve korularıydı. Nizamname, miri orman varlığının kullanılmasına ilişkin esasları tespit etmek amacıyla kaleme alındığı ve ilk maddede tanımı yapılan *doğrudan doğruya devlete ait ormanlar* ile *kasaba ve köylere mahsus koru ve baltalıkların* statüleri, ikinci maddenin muhtevasıyla ilgilidir[42].

Menteşe Sancağı'nda işletmeye açılan ormanların çoğu miri olup devlete aittir. Özel işletmelere kullanması için de belirli bir dönem kiralananmıştır. Miri olup devlete ait bulunan yerlerin çoğu Müslümanlarca işletilmiş olup; Yabancılar kiralanan yerler de vardır. Çok az bir miktar alan ise vakıflara tahsis edilmiştir. Devletin peşin para ile kiralama yoluna gittiği bu yerlerde

amaç; devletin kasasına toplu nakit girişinin sağlanmasıdır. İlk verilen imtiyazlar tüm sancak genelini kapsayıcıdır. Daha sonra genellikle kazalar için imtiyazlar verilmiştir.

Bodrum Kazası'nın ihracat yeri kendi limanı iken, Milas Kazası'nın orman ürünleri ihracatı ise Güvercinlik Limanı'ndan yapılmaktadır[43]. Eroğlu; Güllük, Bodrum ve Gökova arasındaki ormanlardan elde edilen büyük ebattaki kerestelerden kayık ve sandal imal edilmektedir diye belirtir[44]. Bodrum'da kereste aşarının ihale yoluyla toplandığını biliyoruz. 1846 yılında Menteşe Sancağı'nın tüm kazalarının kereste aşarı, Hüseyin Paşa'ya verilmiştir[45]. Bu ihalelerde yolsuzluk olduğu bilinmekte ise de devlet, geliri peşin olarak aldığından bu yolu tercih etmektedir.

17 Nisan 1854 (H 19 Recep 1270) tarihinde Menteşe Sancağı'nda bulunan kazalar gelir vergisinin kereste aşarının yetmiş senesi itibariyle Sarraf Alacacioğlu Kigork Efendi kefil olmasıyla taahhüt altına alınmıştır. Zorbazade Mehmed Ağa'dan elli bir bin kuruş alınarak ihalenin bu şahsa verilmesi uygun görülmüştür[46].

30 Eylül 1865(H 9 Cemaziel Evvel 1282) tarihinde Nafia Nezareti'ne yazılan yazıda İzmir'de oturan Fransız tüccarlardan Mösyö Rötebe'nin, Menteşe Sancağı'ndaki meşe ormanlarından kereste kesmek ve toplamak amacıyla izin talebi yazılmıştır ve şahsa izin verilmiştir[47]. Burada da görüldüğü gibi farklı yerlerde ikamet eden şahıslara da kereste kesimi için izin verilebilmektedir.

22 Haziran 1866(H 8 Safer 1283) tarihinde Mültezim Takfur ve Mardiros Menteşe Sancağı'nda ormanlardan kereste ve odun kesmek amacıyla arzuhal verir.Bu kişiler senelik yüz bin kuruş vergi vermeyi taahhüt etmişlerdir. Osmanlı hükümetince teklif düşük görülmesine rağmen; on beş yıllık anlaşma yapılmıştır. Tüccar, imtiyaz sözleşmesinde yer alan maddeyle devlet aleyhine üretim yapılmayacağını da kabul etmek zorunda kalmıştır [48]. Ormanlardan elde edilecek olan orman ve kerestenin devlete ve tüccarlara da uygun koşullarla verileceği taahhüt edildiğinden devlet mukaveleyi onaylamıştır.

Köyceğiz Kazası, madencilik yanında kereste imâli için de önemli bir alandır. Kereste imâlatının özel kişilerce işletildiğini de arşiv belgelerinden

izleyebiliyoruz. Köyceğiz’de bulunan ilk imtiyaz, Yang(k)ı ve Okçular Çiftlikleri’ndeki ormanların işletme ihâlesinin Mehmet Tahir Efendi ‘ye verilmesine aittir.1888 (H 1306) yılında bu şahsın bu işletmede ihlalde bulunup bulunmadığıyla ilgili bir kayıt verilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda şahıs bu işten temiz çıkmıştır ve işletmesine verilen imtiyâz devam etmiştir[49].Aşağıda verilen ihlaller bölümünde bu işletmenin mahkemelik olması ve suçsuz bulunması ayrıca açıklanmıştır.

12 Ekim 1891 (H 8 Rebiül Evvel 1309) tarihinde Mihrişah Valide Sultan Vakfı’na bağlı bulunan Menteşe Sancağındaki Eskere Çiftliğindeki şahıslar,yedi yüz bin dönüm alan yer kaplayan miri ormanları harap ettiklerinden; tapu senedi konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Etrafta bulunan çiftlikler de vakfın arazisine tecavüz etmiştir. Yapılan bu durum çevredeki halka da zarar vermiş olduğundan; Orman Maadin ve Ziraat Nezareti ile aralarında anlaşmazlık bulunan etraftaki çiftlik sahipleri hakkında gerekli incelemenin yapılması istenmiştir. Eskere Çiftliği’nin senelik on dokuz bin kuruş aşar geliri bulunmaktadır. Devletin çiftliğe verdiği değer altı bin liradır. Buradaki yerin devlet namına satın alınması istenmiştir. Çiftliğin yine tarım işleri ile ilgili olarak kullanılması gerekli görülmüştür[50].

25 Haziran 1903(H 29 Rebiül Evvel 1321) tarihinde Menteşe Sancağı’na tabi Mekri Kazası Ağrıdos Nahiyesi’ndeki 5000 dönümü kapsayan palamut ve çeşitli ormanları barındıran orman işletmesinin, işletme hakkının tüccardan Hacı Sava Pavlidi'ye verilmesi kararlaştırılır. Bu ormanlar yine bu kişiye otuz sene müddetle işletmesi için verilmiştir. Bu ormanların daha önce çıkan yangınlarda büyük zarar gördüğü bilinmektedir.Normal piyasada palamut meyvesinin fiyatı 7000 kuruştur. Devletin alım yapması durumunda fiyat 1600 kuruş olarak belirlenmiştir[51].

Köyceğiz Kazası’nda verilen diğer imtiyaz ise kereste imtiyaz sözleşmesinde ihlal yapıldığı gerekçesi ile Halil Efendi hakkında dava açılması ile alakalıdır.15 Haziran 1914(Rumi 2 Haziran 1330) tarihinde Halil Efendi’ye ait olan davanın Köyceğiz Aza Mahkemesi’nde hala devam etmekte bulunduğu bildirilmiştir. Dava tahkikatının yapılıp sonuçlanmasına kadar, şahsın imal ettiği kerestelerin yalnız orman deposu ile ilgili olan ücretinin şahsa geri verilmesi ve kerestelerin nakil ve dağıtımına müsaade edilmemesi istenmiştir[52].

Belgelerde sık sık adı geçen geçen önemli bir bölge ise 24 Temmuz 1915(H 12 Ramazan 1333) tarihli belgede anılan Köyceğiz’de bulunan Handeresi Mîrî Ormanları’dır.Bu ormanların işletmesi Hacı Osman Ağazade Osman Efendi’ye verilmiştir. Buradaki işletmede 10 km genişliğindeki bir alanda kereste imali yapılmaktadır. İşletmenin ihâlesi, kerestenin vaktinde imâl edilmemesi nedeniyle oluşan şikâyetlerle iptal edilmiştir. Bu fesihe Hacı Osman Ağazade Osman ve diğer ortaklar itiraz etmişlerdir[53]. İmtiyazın devam etmesi için ortaklar dava açmıştır. Köyceğiz tüccarına Hacı Alizade Osman Nuri Efendi ve ortakları tarafından verilen şikâyet arzu hallerinin Şura-yı Devlet’e havale edilmek üzere takdim edildiği bildirilmiştir[54]. 21 Mayıs 1916 (H18-Recep 1334) tarihinde şahıslara verilen imtiyaz redd edilmiştir[55]. Daha evvel bu ormanların kim tarafından işletildiği ile ilgili bir kurum ya da şahıs adı da arşivde bulamadık.

Devletin işletme için verdiği imtiyazları çeşitli sebeplerle yada sebepsiz iptal etme durumları da olmuştur. Marmaris aynı Köyceğiz gibi kerestecilik ve orman ürünlerinin gelişmiş olduğu bir kazâ’dır.Devlete bağlı miri ormanların işletme hakkının kişilere imtiyazlı olarak verildiğini görürüz. Dadya Kazâ’sı’na bağlı Bedye Karyesi mîrî ormanları, kerestenin ana merkezi olan bir bölgedir[56].Bu ormanların işletme hakkı 1913/14 (H 1332) tarihinde Hayim Amatü Bey Efendi’ye verilmiştir. I.Dünya Savaşı’nın devam ettiği bir dönemde bu kişiye verilen 18 Ağustos 1916(H 18 Şevval 1334) tarihli bu iltizam mukavelesi hükümetçe iptal edilir. Hükümet gerekçe sunmadan işletme hakkını feshetmiştir.

26 Nisan 1916 (H 22 Cemaziel Ahir 1334) tarihinde Menteşe Sancağı’na tabi Milas Kazası’nın Kızılağaç ve Kavacık Yaylası ormanlarından kereste imal ve ihraç edilmek üzere Mahalli Orman İdaresi ile İzmir’de oturan kereste tüccarından Vasiliyadi biraderler arasında yapılan anlaşma ile iki mukavelename senedi iptal edilmiştir. İşlemin iptalinin gerçekleşmesiyle anlaşma için yapılan depozito akçesinin geri verilmesi uygun bulunmuştur. Bu işlem için Meclis-i İdarece yapılacak olan karara uyulması gerektiği vurgulanmıştır[57]. Devlet burada olduğu gibi iptal işlemini herhangi bir gerekçe göstermeden uygulayabilmektedir.

1920 (H 1339)’da merkezden gelen yazıyla, Tüccardan Arabgirli Halil Efendi’nin Köyceğiz Kazâ’sında Bozburun Mîrî Ormanlarında çam kabuğu işletme hakkı iptal edilmiştir. İltizamla verilen bu iznin devlet tarafından herhangi bir sebep sunulmadan iptal edildiğini görüyoruz[58].

İmtiyaz şeklinde olmayıp devletin, ormanların kullanılmasına izin verdiği durumlar da olmuştur. 21 Nisan 1857(H 26 Şaban 1273) yılında Rodos Adası'nda deprem olur. Binalarda büyük hasar meydana gelmiştir. Özellikle binaların yapımında gerekli olan kerestenin bu bölgelerden teminin yasak olmasına rağmen, Antalya ve Menteşe'den kereste alınması için izin istenmiştir. Menteşe ve Antalya kaymakamlarına bu bölgeden kereste kesilmesi ve nakil edilmesi hakkında yazı gelir[59].Gerekli kerestelerin kesiminin yapıldığı binaların yapımına başladığını görüyoruz.

Devletin verdiği işletme imtiyazları genellikle uzun sürelerle olmaktadır. Menteşe Sancağı'nda bulunan ormanlarda ve çiftliklere verilen imtiyazlar genellikle yolsuzluklar yapıldığı gerekçesiyle iptal edilmiştir. Devlet verilen imtiyazları ve kullanma haklarını kendisinin yararlanacağı koşullarla imzalamaya gayret etmiştir. Gerektiğinde devlet verdiği imtiyazları tek tarafı olarak iptal etmiştir.

2-ORMANLARDAKİ KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİ VE İHLALLER

Kaçakçılık, bir malın yasalara aykırı olarak gizli yollardan bir ülkeye sokulması ya da bir ülkeden çıkarılmasıdır. Kaçakçılık yapan kişiye “*kaçakçı*” denmektedir. Gümrük vergisinden kaçmak, ihracat ya da ithalat yasağını aşmak için başvurulmuş bir yoldur. Kaçakçılığa genellikle yüksek gümrük duvarları veya vergilerle ticari değeri yükselen ürünler (örn. çay, kahve, şeker, sigara, içki, akaryakıt) ya da yasak altına alınan mallar (örn. altın, döviz, uyuşturucu, silah, tarihi eser) konu olur. İnsan kaçakçılığı özellikle XX. yüzyılda kaçakçılık kategorilerinin arasına katılmıştır.

İhlal (ihlāl) Arapça bir sözcüktür. 1- Bozma, zarar verme ve 2- Yasa ve düzene uymama anlamlarına gelmektedir. Arazi ihlalleri bölgedeki en fazla şikâyet konusu olan olaylardan biridir. Kişilerin devlet arazisini zapt etmesi; kendi arazisinden taşarak arazisini genişletmesi en fazla rastlanan ihlallerdir. Salnamelerde özel çiftlik alanlarıyla ilgili olarak yapılan şikâyet sonucu 1874/75 (H 1291)senesine ait 24 parça çiftlik ormanını, devlet kontrol altına almıştır. Bu ormanlardan dokuz parça olan kısım devletleştirmiştir[60].

Kaçakçılık ve ihlaller bu bölgede olağan duruma gelmiş faaliyetlerdir. Devlet elinden geldiğince kontrol sağlamaya çalışmışsa da bölgenin arızalı bulunan yapısı buna izin vermemiştir.

19 Mayıs 1833 (H 29 Zilhicce 1248) tarihinde Hükümet Mentеше Sancağı'ndaki kazaları kaçakçılık ve ihlallerden korumak için önlem almaktan da çekinmemiştir. Mentеше Sancağı'nın kazaları Marmaris, Köyceğiz, Dalaman, Mentеше(Muğla) denize çok yakın mesafede olduğu için bu kazaların iskelelerine koruyucu(Mustahfiz) tayin edilmesi istenmiştir. Bu kazalar dışında kalan yerlerin güvenlikleri de düşünülmüş; 200 kişiden fazla görevli askerin buraların güvenliğini temin etmesi istenmiştir[61].İşlem masraflı olacağı için uygulama alanına koyulamamıştır.

30 Ekim 1858(H 22 Rebiül Evvel 1275) tarihinde Cezayiri Bahri Sefid Kazası'na bazı kişiler tarafından Kaşot Adası'nda[62] gemi inşa etmek amacıyla Antalya ve Mentеше'deki dağlardan kereste kesimi ve toplanmasının önlenmesi için kaymakam ve valinin gerekli önlemleri almasının gerekliliği hakkında yazı yazılmıştır[63].Gerekli önlemlerin alındığını görüyoruz.

Diğer gelen belgede de ihlallerden bahsedilir.23 Kasım 1858 (H 16/Rebiül Ahir 1275) tarihinde Mentеше ve Antalya'da bulunan ormanlardan özellikle gemi yapımı için kereste kesilmesinin önüne geçilmesi için bölgede kereste kesiminin yasak olduğunu belirten yazı Mentеше Sancağı'nın kaza müdürlerine ve memurlarına, valiliklere yollanmıştır. Özellikle bir dalın dahi ziyan edilmemesi şeklinde yapılan ikaz ise dikkat çekicidir. Bölgede bulunan ormanların muhafazasının sağlanmasının öneminden bahsedilmiştir[64].

24 Ocak 1859 (H 19 Cemaziel Ahir 1275) tarihinde Mentеше Sancağı'ndaki ormanlardan toplu ağaç kesme işlemi yapan Hacı Mehmet Ağa'nın bu ihlalinin önlenmesi istenir.Ormanlara verilen tahribatın büyük olduğu ve kişinin biran evvel cezalandırılmasının uygun görüldüğü bildirilir.[65].

İzmir'e komşu olan ve kereste imal olmayan mahallerden İzmir'e nakil olunmakta olan odun (Hatab) ve birçok çeşit içeren çam ağaçlarının kabuğu dahi çıkarılıp gönderilmekte ve ürünlerden rüsumat gümrüğü alınmaktadır[66]. Bazen hükümetin kereste mamullerinin dağıtımını yasak

ettiği de olur.2 Ocak 1863 (H 11 Recep 1279) tarihinde Menteşe ve Antalya taraflarında imal edilen çam ağacı kabuğunun nakil ve ihracının hükümet tarafından yasaklandığı bildirilmiştir. Buradaki yasağın gerekçesi ormanlardaki tahribatın önlenmesidir.

Menteşe Sancağı'nda bağlı bulunan birçok kazada halkın en önemli geçim kaynağı keresteciliktir. İhlallerin önünün alınması için idari yapıda düzenlemeye gidilmesi dahi gündeme gelmiştir. 5 Temmuz 1868 'de bölgedeki ihlallerin önlenmesi için bölgenin Cezayir Bahri Sefid Vilâyeti'ne bağlanması düşünülmüştür. Bununla beraber sancağın güvenliğinin artırılması için bölgede Rodos Adası'na orman memûru atanması fikri gündeme gelmiştir. Daha sonra bölgenin Cezayir Bahri Sefid Vilâyeti'ne bağlanması kararından vazgeçilmiş; bunun yerine kerestenin kaçak olarak kesiminin önlenmesi için bu bölgede sürekli devriye gezecek bir vapur tayin edilmesi kararlaştırılmıştır[67].

7 Haziran 1887 (H 15 Ramazan sene 1304) tarihli ve 178 numaralı tahrirat üzerine yapılan yazışmada sancakta kaçak kereste kesimi yapanlar yakalanmıştır. Eşya tasnif edilmiş ve kaçak eşyanın sınıflandırılmasının yapılması istenmiştir. Devlet ele geçirilen malların kayıt edilmesini ve ne kadar ederinin olacağını kayıtlarını istemiştir[68].

10 Mayıs 1887(R 28 Nisan 1303)tarihinde Köyceğiz Kazâ'sı ileri gelenlerinden Tahir Ağa'nın devlet ait olan Okçular tarafındaki bölgeleri zabt ederek çiftlik meydana getirerek devlet arazisini işgal ettiği haberi alınır. Şahıs, zapt ettiği alanları; Eskiköy civarında bulunan Karacabel ve Küçük Beli alanlarını da dâhil ederek genişletmiştir. Devlete ait olan yere senelik beş bin lira vergi vermekte olan şahsın, Ağla Ormanında [69] tasarrufta olduğu Yankı Çiftliklerinde[70] ne yolda ihlâl yaptığı araştırılmıştır. Sadık Hüseyin ve diğer kişilerin mühürleriyle Dâhiliye Nezareti'nden gelen evrakta durumun araştırılması istenir[71].Yapılan araştırma sonucunda 20 Ocak 1891 (R 8 Kanuni Sani 1306) tarihinde Menteşe Sancağı'na bağlı Köyceğiz Kazası'ndaki miri ormanlara Köyceğizli Tahir Ağa'nın tecavüz etmekte bulunduğuyla ilgili ihbar alınmıştır. Zatın tasarrufundaki çiftlikler altı yüz cerib uzunluğu ve genişliği bir buçuk saatten ibaret olan çok geniş bir çiftliktir. Gerek adı geçen Liva Meclis İradesinin evrak tahkikatına ve gerekse Vilayet Orman Ser Müfettişliğinin ifadelerine dayanılarak Tahir Ağa'nın miri ormanlara tecavüz etmediği yönünde karar alınmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda davanın şahsi bir suçlama olduğuna kanaat getirilmiştir; kişiye ceza uygulanmamıştır[72].

Devlet kereste kaçakçılığı ile alakalı olarak bazen oldukça rahat davranmaktadır. Kaçakçılık faaliyetleri ile ilgili olarak 10 Mart 1888(R 27 Şubat 1303) tarihinde Menteşe Sancağı'na tabi Gökabad Körfezi'nde birtakım şahısların çam kabuğu imal etmekte olduğu ve bazı kimselerin de barut ,tütün ve tuz kaçırmakta olduğu haberi alınmıştır. Bu işi ortadan kaldırmak için devlet bazı deniz vasıtlarını Rodos' a göndermiştir. Durum vilayetle ,merkez livaya bildirilmiş ise de işin çok fazla önemsenmediği görülmüştür. Bu durum ile alakalı olarak Marmaris Kazası kaymakamına bir telgrafname yollansa da durumla ilgili işlem yapılmamıştır[73].

Devletin orman tahribatının önlenmesi için sancağa müfettiş yolladığı durumlar olmuştur. Köyceğiz ormanlarınca oluşan tahrip ve bunun zararı hakkındaki tahkikatın orman müfettişliğince incelenmesi istenmiştir. 6 Aralık 1891(H 4 Cemâziyel Evvel 1309)tarihli belgede İbrahim Edhem Şükrü, Mustafa ve Osman imzalarıyla Köyceğiz merkezinden çekilen iki telgrafıyla adı geçen orman müfettişinin hemen oraya gitmesi sağlanmıştır. Köyceğizli Ali Paşa ile biraderleri tarafından diğer ortaklarca birtakım tahribatın gerçekleşmesi ile alakalı olarak yapılan incelemelerde zarar görülmesine rağmen; şahıslara herhangi bir yaptırım hükmü uygulanmamıştır[74].

16 Eylül 1894(H 15 Rebiül Evvel 1312)tarihinde Menteşe Sancağı dâhilinde Milas Kazası'na bağlı Kazıklı Nahiyesi Müdürü Süleyman Milaslı Hacı İsmail 'in bazı arazileri kendi arazisine katarak ihlal ettiği bilgisi gelmiştir. Devlet arazisine ait orman arazisini zapt eden bu şahıs; adı geçen ormanları öşür vergisi vermek suretiyle kendisine bağlamıştır. Devletten ihlal ettiği arazinin tapusunu da almıştır. Şahsın oğlu olan Milas Meclisi idaresi azasından Bahaddin Ağa'nın, araziye çiftliğe çevirdiği bildirilmiştir. Burada elde edilen kerestelerden "**Kirpo**" adlı tersaneye bir hayli kereste satmıştır. Bu imal edilen kerestenin bir kısmı liman kaymakam vekili Hacı İbrahim Efendi tarafından satın alınmıştır. Durum ile alakalı olarak daha sonra oluşturulan komisyonla orman memurlarına gerekli incelemenin yapılması için haber gönderilmiştir[75]. Kişinin herhangi bir şekilde ceza almadığını görüyoruz.

9 Ocak 1903 (R 27 Kanuni Evvel 1318) tarihinde ormandan kestiği kerestelerin kullanımına orman memurları tarafından izin verildiği halde Menteşe Mutasarrıfı Galip Paşa'ya engel olunduğu haberi alınır.Durumu Kozma Kozmanidi adlı şahıs ihbar eder ve verilen arzuhal üzerine

gerekenin yapılmasını istemiştir. Durum ile alakalı olarak Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne bilgi verilmiştir[76]. Durumun yanlış anlamadan ibaret olduğu bildirilerek; Mentеше Mutasarrıfı Galip Paşa'ya kereste kesmek için izin verilir.

Devletin kaçakçılığı önlemek amacı ile ilgili diğeri bir önlemi ise 19 Ocak 1903(R 6 Kanuni Sani 1318) tarihinde Muğla'daki ormanların tahribatının önlenmesi ile alakalı belgedir. Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden gelen belgede Maliye Dairesi'nden kaleme alınan mazbatada Muğla'da devlete ait bulunan geniş ormanlarda oluşan tahribatın önlenmesi istenmiştir.Bu iş için bir heyet görevlendirilmesi sağlanır. Bu heyet merkez vilayet ve livadan tayin edilecek memurlar vasıtasıyla görev yapacaktır. Heyetin masrafları ise onbin kuruş kadar tutmuş; bunların masraflarının taşra mali bütçesinden karşılanması istenmiştir[77].Heyetin amacının ne olduğunun belgede belirtildiğini görmemize rağmen; ne türde önlem alındığı ve işlemlerin yapıp yapılmadığını bilmiyoruz.

18 Mart 1906(H 22 Muharrem 1324) tarihinde Mentеше Sancağı'nın Gökabad Körfezi'ne on aded Aşanköy kayığı 20 tane silahlı kişi yanaşmıştır. Kaçak eşya ve orman ürünleri yüklemişlerdir. Durum hakkında gerekli bilgi Aydın Valiliği'ne çekilen telgrafla haber verilmiştir.Gümrük Nezareti'ne verilen bilgiyle bunlara mani olmak üzere hızlı bir vapurun tayin edilmesi talebi kabul edilmiştir[78].

10 Mart 1909(R 25 Şubat 1324) tarihinde Bodrum Kazası sahilinde Gökabad Körfezi'nde yapılan saldırı ile beraber ve orman ürünleri kaçakçılığı olduğu bildirilmiştir. Bölgede asayişin temini ve kaçak eşyanın da ortadan kaldırılması için bir torpidonun memur edilmesi Mentеше Mutasarrıflığı'na bildirilir[79]. Kaçakçıların neden olduğu saldırı için bir torpidonun seyre başladığı bildirilmiştir.

Devlet, ormanlarla ilgili komisyon kurarak bölgede ormanlarla ilgili tahkikat da yaptırmıştır. 21 Temmuz 1914 (R 8 Temmuz 1330) 'de İdareyi Umûmiye Dâhiliye Müdüriyeti'ne gelen 28 Mayıs 1330 tarihli belgede Köyceğiz Kazâsı'nda bulunan Kapukargın Ormanları[80]hakkında tahkikat gerçekleştirilmesi için oluşturulacak heyet ile alakalı Maliye Nezâreti'ne haber verilmiştir. Durumla alakalı heyete Defteri Hâkanî Emaneti Sadareti

Umûmiyesi mümeyyizi Cemil Bey ile Orman Mıntıka Müfettişi olan ve İzmir’de bulunan Süleyman Efendi seçilmiştir. Heyette yer alan kişilerle ilgili olarak gerekli bilgiler Mentеше Sancağı Mutasarrıflığına bildirilmiştir[81].İncelemenin yapıpı yapılmadığı ile ilgili arşivde başka bir evrak bulamadık.

XIX. yüzyıl boyunca BOA’da kereste kaçakçılığının bölgede yoğunlaşması ile ilgili çok sayıda belge vardır[82]. Köyceğiz Kazası, etraf kazalara bunun dışında Mısır, İstanbul ve adalara(Rodos vs.) kereste göndermektedir[83]. Bölgede kereste kaçakçılığıyla geçimini temin eden bir kitle ve buradan kazanılan kara para da vardır. Özellikle Gökabad Körfezi bu iş için biçilmiş kaftandır ve savunmasız bir halde bulunmaktadır[84].Menteşe Sancağı bulunduğu konum itibariyle kaçakçılığa oldukça müsait bir yapıya sahiptir. Özellikle bölgede kaçakçılık alanında yoğunlaşan alan kerestedir. Kereste özellikle gemi, sandal vs... yapımı için de temel malzeme olduğundan bölgede bolca kaçakçılık yapılmaktadır. Bugünkü Marmaris ilçesi Osmanlı döneminde (Taraça, Gökabad ve Marmaris) gür ormanlara sahip yapısıyla ve konumu itibariyle de muhafazalı olmayan coğrafyasıyla orman ürünlerinin kaçakçılığının yapıldığı bir alandır.

Devletin Marmaris tarafındaki kaçakçılık faaliyetlerini önemsedğini belgelerden rahatlıkla izleyebiliyoruz. 9 Mart 1920 (H 18 Cemâziyel Evvel 1338) tarihinde Gökabad Körfezi’ne deniz yoluyla yapılacak olan ihlaller ve kaçakçılıkta herhangi bir engel bulunmamasıyla; bu bölgede bir önlem alınması kararlaştırılmış; artan kaçakçılık faaliyetlerinin yoğunluğu nedeniyle; Taraça istikâmetinde meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri ortadan kaldıramayacak kadar fazla olduğu için ormanların daha fazla harabına meydana vermemek üzere; iki motorun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır [85]. Kıyı yapısı oldukça girinti ve çıkıntılı olması nedeniyle çok fazla koy ve körfezin bulunduğu bölgede ihlallerin tamamen önlenmesi gerçekleşmese de azaltılması için bu önlem yararlı görülmektedir.

Görüldüğü gibi devlet her çeşit kaçak ve ihlal faaliyetinin olduğu bölgede önlem almaya gayret etmiştir. Mentеше Sancağı’nın hemen hemen bütün kazalarında kaçakçılık vardır. Devletin yapacağı bu anlamda sadece önlem almaktır.

SONUÇ

Orman varlığı ile yağış miktarı arasında, doğru orantı bulunmaktadır. Yağış miktarının fazla olduğu Mentеше Sancağı’nda orman alanı da fazladır. Muğla

coğrafi yapısı ve iklimi itibariyle orman yetiştirmeye elverişli bir ildir. Oyuklu, Yılanlı, Madran, Göktepe,Gökbel, Marçalı,Bencik, Kıran, Domuzbeleni, Gökabad(Gökova), Karabörtlen ,Dürüngeme, Çiçekli, Kavakçalı Çakmak,Turgut ve Gölcük sahalarında ormanlar bulunur. Ormanları teşkil eden ağaçlar akçam, ardıç, çınar,çitlembik ,Karaçam ,kızılçam, meşe, palamut ve pınardır.

Orman sanayisi için önemli bir konu da süreli veya yıllık olarak ormanlardaki çiftliklerin ve kereste üretimlerinin imtiyazlı olarak verilmesidir. Devlet büyük işletmelere ve şahıslara çok geniş alanlarda işletme hakkı verirken; genellikle kendi lehine kurallar koymuştur. Osmanlı tebaasından olan yabancılara ve Müslümanlara imtiyazlar verilirken; devlet kendi lehine bu ormanlardan mal temini gerçekleştirmiş; kendi aleyhine olan durumlarda da verilen imtiyaz hakkını feshetmiştir. Kişilere verilen imtiyazlarda olumsuzluklar yaşandığı da bir gerçektir; bu durumda imtiyaz kaldırılmıştır.

Menteşe Sancağı bulunduğu konum itibariyle kaçakçılığa oldukça müsait bir yapıya sahiptir. Özellikle bölgede kereste kaçakçılığı çok fazladır. Kereste özellikle gemi, sandal vs... yapımı için de temel malzeme olduğundan; bölgede bolca kaçakçılık yapılmaktadır. Devlet özellikle denize kıyısı bulunan kazalarda deniz yoluyla yapılacak olan ihlalleri ve kaçakçılığı önleyememektedir. Arşiv belgelerinde devletçe önlem alınması, sürekli artan kaçakçılık faaliyetlerinin yoğunluğu nedeniyle, deniz aracı temin edilmesi veya görevli atanmasını hep vurgulanmıştır. Fakat bu yolla da ihlallerin önlenemediğini görüyoruz.

KAYNAKLAR

[1]Çadırcı ,1985,118-121. Muhassıllar, Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de cizye, âşâr, âdet-i ağnâm, imdâd-ı seferiyye ve hazariyye, sâlâriyye, mukabele, bedel-i nüzül, avâriz, ispençe vb. adlarla anılan vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapmışlardır.

[2]1286 Osmanlı Salnamesi, 199.Denizli, Mentеше Mütesellimi Tavaslızade Osman Ağa'nın da oturduğu büyük bir yerleşimdir. Kütükoğlu 2007,17.

[3] Bilgi, Aydın Vilayeti Salnemeleri'nden (AVS) derlenmiştir.

[4]Cevad Sami-Hüseyin Hüsni, 2000,34.

- [5]Ali Rıza Bey,1331,27.
- [6]Cantürk,1998, 79. **Çeki**:Odun, kömür, kireç gibi kaba ve ağır şeyleri tartmakta kullanılan ve iki yüz elli kiloya eşit olan bir ağırlık ölçüsüdür. **Kantar**, 56.452 gram olarak kullanılan ölçü birimidir.**Kıyye**(Kile – Okka); Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. **Kıyye-i atika** da denir. Şimdiki 1282 grama denktir.
- [7]1314 AVS 459; 1313 AVS,435; Ali Rıza Bey, 1331, 58-59. 1 Cerip 100 km² dir.
- [8]Esad Bey, 1923,34-35.
- [9]Ali Rıza Bey 1331,58-59; Esad Bey, 1923,27.
- [10]1314, AVS, 465.
- [11]1920(H 1338) tarihli belge için: BOA,DHİ.UM,13,4.
- [12]**Kantar**, 56.452 gram olarak kullanılan ölçü birimidir.
- [13]"Biyolojik kömür", veya bilinen adıyla bilinen "mangal kömürü"; odunsu artıkların oksijensiz ortamda ısıtma işlemiyle kömürleştirilmiş şeklidir. **Mangal kömürü** (Latince *carbo ligni*, Fransızca *charbon de bois*, İngilizce *charcoal*) odun (13 - 18 % kuru) havasız veya oksijensiz ortamda 350 - 400 °C kadar ısıtılmasıyla kömürleşir. Bizim yazdığımız dönemde bu kömürün ne için kullanıldığıyla ilgili kaydımız yoktur.
- [14]**Sathıyan**, ham derinin işlenmesiyle elde edilen deriye denir.
- [15]1314, AVS, 470. **Sumak**, Antepfıstıkgillerden sıcak bölgelerde yetişen kabuğu hekimlikte yaprakları dericilikte kullanılan bir ağaç türüdür.
- [16] 1303 ,AVS, 188.
- [17]1295 Osmanlı Devlet Salnamesi, 360. **Palamut**, Meşe ağacının sap kısmı oval ve kapalı diğer kısmı açık olan ve içinde” **pelit** “denen kestane türünden yemişi olan sert meyvedir.
- [18] 1314, AVS, 476.
- [19] Temettüat Defterleri araştırmacılara bulunduğu döneme ve ait olduğu bölgeye ilişkin sosyo-ekonomik ve demografik yapı hakkında daha mükemmel ve teferruatlı bilgiler sunar. Defterlerde; sancak, kazâ, mahalle veya karyelerde bulunan hane reislerinin sahip olduğu ârazîsinden başlanarak her yerde ahâlînin ismi, şöhreti, ârazîler, koyun, keçi ve arı kovanı sayısı, esnâfin ise yıllık gelirlerine kadar mallarının sayımı yapılmıştır.
- [20]Adıyeke, 1994,195-196.
- [21] 1313 AVS,519.
- [22] Ali Rıza Bey, 1331,57.
- [23]Cuinet,1890, 669.
- [24] Ali Rıza Bey,1331,57
- [25] 1313 AVS, 486.

- [26] Newton, 1865 ,vol II,46.
- [27] 1314 AVS, 483.
- [28] Chandler, 1871,28.
- [29] Adıyeke,1994,196.
- [30]Akgünlü, 2001,47-48.
- [31] 1304 AVS,453.
- [32] Türkeş, 1993, 122 .
- [33] 1303 AVS,192.
- [34] Ali Rıza Bey, 1331,142
- [35]**Kitre** :Bir çeşit Anadolu bitkisinin içeriğindeki özüt ve özütün kabuk haline verilen isimdir. Kitre ebru yapımında ve ilaç yapımında kullanılır.
- [36] Ali Rıza Bey,1331,27.
- [37]1925-1926 Devlet Salnamesi,853.
- [38]BOA,CBH,81,3897;BOA,CBH,152,7267 ; BOA,CBH,119,5797.
- [39]BOA,CAS,557,23366.
- [40] Koç,2005, 233.
- [41] **Arazi Kanunnâmesi**, 1985, 13.
- [42] Koç, 2005, 236-237-231-257.
- [43]Newton,VolIII,1865,46.
- [44] Eroğlu,1946,218.
- [45] 1315,AVS,515.
- [46] BOA,MVL,341,18.
- [47] BOA,A,MKT.MHM,342,87.
- [48] BOA, MVL,489,127.
- [49] BOA, ŞD, 2969,47.
- [50] BOA,Y.PRK.A.7,2. **Mihr-î-Şah Valide Sultan** (1745 – 1805) Osmanlı İmparatorluğu'nun Valide Sultan'ı, padişah III. Selim'in annesi ve Sultan III. Mustafa'nın eşidir.Bununla birlikte I.Bayezıt (Yıldırım Bayezıt'ten) sonrasında Edirne'de tahta geçen Emir Süleyman tarafından Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa tarafından Köyceğiz'de bulunan bir vâkıfın bulunduğu da biliniyor.
- [51] BOA,BEO,2099,157358.
- [52]Belge : “*Ticaret ve Ziraat Nezareti Celilesinin bu husustaki tebligatı umumiyesi ahkâmına mugayir olacağı cihetiyle takibat mahkemedem ba mürur la-hak olacak hüküm ve kararına diğer infa arıza kereste gerek bilazaruri emrarına müsaade edilmeyeceği*” şeklindedir. BOA,DH.İD,209,2.
- [53] Baykara Taşkaya,2015b, 372-373. BOA, ŞD,1449, 2. Belgeler kısmında belgelerin açıklamaları da vardır. Fesih için: BOA, ŞD,1449, 2 .(5 Recep 1339) 15 Mart 1921 yılında bu anlaşma fesih edilmiştir. Fesih

itirazı için: BOA, DH, İUM 55,23.Belgeler kısmında belgelerin açıklamaları da vardır.

[54] Baykara Taşkaya,2015b, 368-369. BOA,DH.İ.U.M,55,7 .

[55] Baykara Taşkaya,2015b,366-367. BOA ,DH.İ.U.M,55,23.

[56]BOA,DH.İUM,55,24.

[57]BOA,BEO,4410,330718.

[58] BOA,ŞD,1448,36;BOA,ŞD,1449,2. **İltizâm**, devlete ait bir gelirin ihale yoluyla şahıslara verilmesidir. 16. yüzyıldan sonra uygulamaya konulan bu sistemde devlete ait bir gelir genellikle 3 yıllık bir süre için açık artırmaya çıkarılır, en yüksek bedeli verene devredilirdi. Bu ihaleyi kazanan kişiye **Mültezim** denirdi. Mültezimlere dirlik sahiplerine verilen haklar tanınmıştı. Genç ,2000,154-155.

[59]BOA,A,MKTUM,280,13.

[60] 1303 AVS ,191.

[61] BOA, HAT,349, 19775.

^[62] **Cezayir-i Bahri Sefid** ;Eyalet , 1876'da Sakız ve Rodos en önemli merkez olmak üzere Bozcaada, Limni, Midilli, İmroz, İstanköy ve Meis'ten meydana geliyordu. **Çoban Adası** (Yunanca: **Kassos**) Ege Denizi'nin güney ucundaki son adadır.

[63] BOA, A.,MKT.MHM.144,23.

[64] BOA,A,MKT.UM,334,79.

[65] BOA,MVL ,576,27.

[66] BOA, MVL,643,93.

[67] Baykara Taşkaya ,2015b, 395,396. MKT,MHM,407,46.

[68] BOA,DH,MKT,1402,33.

[69] **Ağla bölgesi**, bugünde Köyceğiz aynı adla anılan bir geniş yayladır. Köyceğiz Gölü, Dalyan Kanalı, kaplıca ve çamur banyoları, 10 km. uzaklıktaki 800 m. rakımlı Ağla Yaylası, Şelale, Yuvarlakçay görülmeye değer yerlerdir.

[70] Yankı(**Yangı**), Muğla ilinin Köyceğiz ilçesine bağlı bir mahalledir. Muğla iline 60 km, Köyceğiz ilçesine 3 km uzaklıktadır.

[71] Taşkaya 2015b, 407-408. BOA, DH,MKT,1419 ,29.

[72] BOA, ŞD,2969,47,2.

[73] BOA,DH.MKT,1495,13.

[74] Baykara Taşkaya 2015b,399-400. BOA,BEO, 105,7826.

[75] BOA,BEO,501,37525.

[76] BOA,DH.MKT,670,1.

[77] BOA ,İ.OM,8,1320.

[78] BOA,BEO, 2784,208752.

[79] BOA, DHMKT,2779 , 100.

[80] **Kapukargın**, Dalaman merkezine 9 km uzaklıkta bir mahalledir.Dalaman Havalimanı idari olarak Kapıgargın sınırları içerisinde. Köy ortasından geçen ve Sarsala koyuna kadar süren asfalt yolun kenarına ince uzun olarak yerleşmiştir

[81] Baykara Taşkaya ,2015 b,403-404. BOA ,DHD,189,18.

[82] Kereste kaçakçılığı ile ilgili belgeler için: DH,SFR,432,101; BEO,105,7826 ; DHMKT,67,2.

[83] Köyceğiz'deki ormanlardan da çeşitli amaçlarla kereste için yararlanılmaktadır. BOA, CBH ,152,7267 numaralı belgeye bakılabilir.Marmaris Osmanlı 'da gemi yapımı için çok önemli bir kereste merkezidir. Gencer, 2001,55.

[84] 1920(H 1338) tarihli belge için: BOA,DHİ.UM,13,4.

[85] Baykara Taşkaya ,2015a,229,230.

KAYNAKLAR

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Amedi Mektubi Kalem

BOA,A.MKT.UM,280,13;BOA,A,MKT.UM,334,79;BOA,A.MKT.MHM,34 2,87;BOA,A..MKT.MHM.144,23.

Babali Evrak Odası

BOA,BEO, 105,7826; BOA,BEO, 2784,208752; BOA, BEO,4410,330718;BOA,BEO,2099,157358 ;BOA,BEO,105,7826 ;BOA,BEO,501,37525.

Cevdet Tasnifi (Askeriye –Bahriye)

BOA,C.AS,557,23366;BOA,CBH,81,3897; 2; BOA,CBH,152,7267;BOA,CBH,119,5797;BOA, CBH, 152,7267.

Dâhiliye Nezâreti (Mektûbi Kalem)

BOA,DH.MKT,670,1; BOA,DH,MKT,1402,33; BOA, DH, MKT,67,2 BOA,MKT,MHM,407,46; BOA, DH,MKT,1419 ,29 ;BOA, DH.MKT,2779, 100; BOA ,DHD,189,18; BOA,DH.MKT,1495,13; BOA.DH.MKT,67,2.

Dahiliye Nezareti(Şifre)

DH,SFR,432,101.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye

BOA, DH, İ.UM 55,23; BOA,DH.İ.UM,55,7 ;BOA,DHİ.UM,13,4; BOA,DHİ.UM,13,4 BOA,DH.İUM,55,24 ;BOA,DH,İUM,80, BOA ,DH.İ.UM,55,23;BOA,DHİ.UM,13,4.

Hattı Hümayun

BOA, HAT,349, 19775.

İradeyi Dâhiliye

BOA, İDH,48,7683;BOA,DH.İD,209,2; BOA, İ.DH, 1230,96281.

İrâdeler Orman ve Maadin

BOA,İ.OM,8,1320;

Meclis-i Vükela Mazbataları

BOA,MVL,576,27 ;BOA, MVL,643,93 ;BOA,MVL,341,18;
BOA.MVL,489,127.

Şurayı Devlet

BOA,ŞD,1448,36;BOA,ŞD,1449;BOA, ŞD, 2969,47;BOA, ŞD,1449, 2;
BOA, ŞD, 1449, 2.

Yıldız Tasnifi

BOA,Y..PRK.A.7,2.

2-Salnameler (Yıllıklar)

a-Aydın Vilayet Salnameleri(AVS)

1296, 1297, 1298, 1300, 1301, 1302, 1304, 1307, 1311, 1312, 1313 ;
1316, 1317, 1320, 1321, 1326.

b-Osmanlı Salnameleri

1286 Osmanlı Salnamesi,1295 Osmanlı Salnamesi,1925-1926 Devlet
Salnamesi

Cevat Sami –Hüseyin Hüsnü,(2000), *İzmir, 1905*,İzmir.

3-Basılı Eserler

Arazi Kanunnâmesi,(1985), Haz: Orhan Çeker , İstanbul .

ADIYEKE, Nuri,(1994),XIX. Yüzyıl Milas Kazası, Basılmamış
Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

AKGÜNLÜ, L. (2001). Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın
Ortalarında Muğla'nın Sosyo Ekonomik Yapısı,Yüksek
Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

ALİ RIZA BEY (1331),*Menteşe Sancağının Ahval-ı Ziraiyesi*,
İstanbul.

BAYKARA TAŞKAYA, Arzu, (2015a),*1844 Temettü Defterleri'ne
Göre Marmaris Kazası, Ankara, Sage Yayınevi.*

BAYKARA TAŞKAYA, Arzu (2015b),*1835-1844Menteşe
Sancağı'na bağlı Köyceğiz Kazası,(Nüfus ve Ekonomi)*,Ankara, Sage
Yayınevi .

CANTÜRK, Hülya,(1998),*Osmanlı Salnamelerine Göre XIX.
Yüzyılda Mentese Sancağının Sosyal ve Ekonomik*

- Durumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- CHANDLER Richard, (1871),*Travels in Asia Minor 1764–1765*, The Trustees of The British Museum ,London.
- CUINET ,Vital, (1890),*La Turque d’Asie*, Cilt III, Paris.
- ÇADIRCI, Musa, (1985),*Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt. I, 210- 230.
- EROĞLU, Zekai, (1946) ,*Muğla Tarihi*, İzmir.
- ESAD Dr(1339), *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, Muğla Mentеше Sancağı*, Ankara: TBMM Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı,1339–1923.
- GENÇ, Mehmet(2000a),*Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul.
- GENCER,Alı İhsan(2001) , *Bahriye’de yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti’nin Kuruluşu, 1789-1867*, Ankara .
- KOÇ, Bekir,(2005), 1870 Orman Nizamnamesi 'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar, 1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 37, Ankara, 236-237-231-257.
- KÜTÜKOĞLU,Mübahat(2007),*XIX. Asır ortalarında Tavas Kazâ’sı*, İstanbul.
- NEWTON, C,T, (1865),*Travels –Discoveries in The Levant*, Cilt,2,London.
- TÜRKEŞ ,Ünal ,(1993) ,*Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul.

BÖLÜM4

XIX. YÜZYILDA MENTEŞE SANCAĞI'NDA DEĞİRMENLER

Dr. Öğretim Üyesi Arzu Baykara Taşkaya

XIX. YÜZYILDA MENTEŞE SANCAĞI'NDA DEĞİRMENLER

Arzu Baykara TAŞKAYA

*Dr.Öğretim Üyesi,Dumlupınar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu,Dış Ticaret Bölümü,KÜTAHYA*

GİRİŞ

Aydın Vilayeti, Manisa(Saruhan) ,Aydın, İzmir (Sığla) ve Menteşe (Muğla) sancaklarını kapsar. Çadircı verdiği bilgilerde 1841 yılında Menteşe Muhassıllığı'nın 27 kazâ'dan oluştuğunu gösterir[1]. 1840/41 yılına ait defter ve 1847 yılına ait diğer defter 24 kazâ adını bize verir. 1854/55 (H 1271) ve 1255/56 (H 1272) yıllarına ait Osmanlı Salnamelerinde Menteşe'nin 25 kazâ'sı vardır. 1864 (H 1271) 'de Menteşe, sancâk olarak Aydın Vilâyeti'ne bağlıydı.1871 Vilâyet Düzenlemeleri'nde Menteşe Sancağı'nda Muğla, Denizli, Meğri(Fethiye), Bozüyük, Milas, Bodrum, Tavas ve Köyceğiz Kazâları vardır. Bir yıl sonra da Denizli, Menteşe Sancağı'ndan ayrılır[2]. 1881 'de Menteşe Sancağı, Köyceğiz, Marmaris, Meğri, Milas, Tavas Kasabası'ndan oluşmuştur.

XX. yüzyıl başlarında 1907 yılında Menteşe Sancağı, Aydın Vilâyeti'ne bağlı üçüncü sınıf sancâk konumunda olup, merkezi Muğla Kazâ'sı olmak üzere Mekri(Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Köyceğiz (Yüksekkum) kazâlarından oluşmaktadır. Muğla Kazâ'sı ve ona bağlı Bozüyük ve Ula Nahiyeleri'nin 55, Meğri Kazâ'sı ve ona bağlı Eşen Nahiyesi'nin 81, Milas Kazâ'sı'nın 95, Marmaris Kazâ'sı'na ve ona bağlı Dadya (Datça) Nahiyesi'nin 23, Bodrum Kazâ'sı'nın 29 ve Köyceğiz Kazâ'sı'nın 69 köyü bulunmaktadır. Sancağa ait toplam karye(Köy) sayısı 352'dir[3]. İnceleme yaptığımız değirmenler bu çerçevedeki coğrafyayı kapsayıcıdır.

Tanzimat Dönemi kayıtları tutulan Temettüat Defterleri bizim için büyük önem taşımaktadır. Bu defterlerde hanelerin arazi dönümleri ve gelirleri, kişilerin hayvan varlığı, ödediği vergiler, kişilerin meslekleri ve nüfus açısından yararlı bilgiler mevcuttur. Defterlerde; sancak, kazâ, mahalle veya karyelerde(Köy) bulunan hane reislerinin sahip olduğu ârazîsinden başlanarak her yerde ahâlînin ismi, şöhreti, ârazîler, koyun, keçi ve arı kovani sayısı; esnâfın ise yıllık gelirlerine kadar mallarının sayımı yapılmıştır. Defterlerin düzenlenmesindeki gaye ise, bütün malların tespitinin yapılarak vergi miktarının ortaya konulmak istenmesi ve bu vergilerin adil bir şekilde toplanmak istenmesidir. Burada yazımızda inceleme alanı yaptığımız defterler 1844/45 Temettüat defterleridir.

İnsanların yeryüzünde toplayıcılıktan tarım toplumuna geçtikleri günden beri, ürettikleri ürünleri yemek için un haline getirdikleri görülür. Özellikle insanoglunun her türlü iklimde ve coğrafyada yetiştirdiği buğday insanların en çok kullandıkları temel gıda maddesidir. İnsanlar buğdayı dünyanın değişik bölgelerinde farklı biçimlerde un haline getirmiştir. Basit ve ilkel değirmenler insan ve hayvan gücünün yanında su gücünün de kullanılmağa başlamasıyla teknolojik bir devrim geçirmiştir. Değirmen, Türkler tarafından İslam öncesi dönemde Orta Asya'da da kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde teknik olarak Türkler Çin'den, İslam Dünyasından veya Roma İmparatorluğundan etkilenmiş olabileceği gibi Türklerde onlara birikimlerini aktarmış olabilir. Çünkü farklı coğrafyalarda insanlar ihtiyaçlarını çözüm noktasında hemen hemen aynı sonuçlara ulaşacak derecede problemlerini benzer şekillerde çözmüşlerdir. Değirmen insanların temel ihtiyaçlarını yiyecek haline getirmede önemli bir araçtır. Üretim tüketim arasındaki dengeye orantılı olarak bölgede değirmenler inşa edilmektedir. Değirmenler, insan nüfusu ve üretimle orantılıdır. Değirmenler, coğrafyanın özelliklerine göre de teknik olarak inşa edilmektedir. Su, rüzgâr ve hayvan gücü ile işleyenler yapılmaktadır.

Teknolojik alanda su ve rüzgârın enerji gücü olarak kullanılmaya başlanmasının ilk örnekleri tahılların öğütülmesinde, un değirmenciliğinde olmuştur. Değirmenler, insan gücü yerine başka enerji gücü kullanımının ilk örnekleridir. Hayvanların da tahıl öğütmede değirmenlerde enerji kaynağı olarak kullanıldığı -özellikle eşek ve katırlar- bilinmektedir. Değirmenler her türlü tahılın öğütüldüğü yerlerken; aynı zamanda susam ve zeytinin yağının çıkarıldığı mekanlardır. Biz burada tahıl grubunu işleyen değirmenleri verdik.

Temettülerde verilen yağhanelere ise, konumuzu eksik bırakmak adına elimizden geldiğince değinmeye çalıştık. Şimdi değirmen sayılarına ve gelirlerine bakalım.

Geleneksel anlamda işlevini sürdüren değirmenler at, dolap[4], hava ,(yel) ve su değirmeni olarak tahıl üretmek için kullanılmaktaydı. Temettuat Defterlerinde her değirmen, işleyen bir değirmen taşı olarak kabul edilmiş ve ona göre vergilendirmesi yapılmıştır. Aydın Vilayeti'nde hem su akışının azlığı, hem de rüzgârın verimli oluşu nedeniyle merkezi İzmir'de 1850'den sonra İngiliz-Fransız ortak yapımı gerçekleştirilen buharlı un fabrikaları görülmeye başlanmıştır. Buharlı un fabrikaları, İzmir ve çevresinde yapılmaya devam ederken Menteşe Sancağı'nda da hala geleneksel değirmenlerin kullanıldığını görürüz ve buharlı değirmenlere rastlayamayız[5].

XV. yüzyılda değirmenler çalışmış oldukları ay miktarına göre resim öderlerdi. Aylık resim miktarı 5 akçeydi[6]. XVI. yüzyıl sancakta sayıları bir hayli olan değirmen vardır. Bu değirmenlerden alınan "*Asiyab resmi*" en az 5 en çok 15 akçe olurdu. Sandıme Karyesi'ndeki 3 tane değirmenden, 45 akçe Asiyab vergisi alınırdı. Verginin nakit olarak alındığı yerlerde, değirmenlerden ayda 5 akçe üzerinden yılda kaç ay işlerse o miktar vergi alınmaktadır. Bu miktar, bölgeler arası değişiklik göstermektedir[7]. Vergiler bazı yerlerde aynî olarak da alınabilmekteydi.

Aydın Vilayeti'nde değirmenlerin sayısı 1310'dur.[8]Menteşe Sancağı'nda değirmenlerin sayısı köylerle birlikte Muğla (Merkez) de 72,Köyceğiz Kazası'nda 87,Meğri Kazası'nda 37,Milas'ta 20, Marmaris Kazası'nda 16 değirmen olmak üzere toplam 235'tir. Burada Milas'ta ve Marmaris'te değirmen sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru kaza merkezlerinde sayı ise Köyceğiz'de 49,Marmaris'te 10,Bodrum'da 8,Meğri'de 2 tanedir [9] .

MENTEŞE SANCAĞI'NIN KAZALARINDA DEĞİRMENCİLİK

1-Bodrum Kazası

XIX. yüzyılda Bodrum, merkezle beraber Saravalos ve Karaabad Kazalarını içine alan bir bölgedir.XIX. yüzyıl temettuatlarında, bahsedilen dokuz mahallenin adları şunlardır: Umurca Mahallesi, Çarşı Mahallesi,

Kilerlik Mahallesi, Rum Mahallesi, Kiliseli Mahallesi, Tepecik Mahallesi, Yeniköy Mahallesi, Türkkuyu Mahallesi, Eskiçeşme Mahallesi.

XVI. yüzyılda Sandıma'da 5, 1889/90 (H 1307) Aydın Vilayeti Salnamesi'nde Bodrum Kazası'nda ise 8; 1894/95 (H 1312) Salnamesi'nde 8; 1898/99 (H 1316)Salnamesi'nde 8; 1908/09 (H 1326) Salnamesi'nde 8 değirmen vardır.1908 (H 1326) yılında ise kazada bir tasirhane(Yağ çıkaran Atölye) ,8 un değirmeni ve bir un fabrikasının varlığından, 255 dükkândan bahsedilir[10].

Bodrum da değirmenlerle uğraşanlar genelde Rumdur. 1844 temettülerde Bodrum'da merkezde 6 değirmenci vardır[11] .Kazada 1891 salnamesinde merkezde 11, köylerde ve nahiyelerde 22 değirmenden bahsedilir[12].Temettuat defterlerinde 1844/45 te Bodrum'un XIX. yüzyılda kazalarıyla beraber toplam değirmen sayısı 28, geliri ise 6645 kuruştur. XX. yüzyılda Ali Rıza Bey, Bodrum Kazası'nda 24 yağhane ve buhar ile çalışan 10 beygir kuvvetiyle bir fabrika vardır ki bundan hem yağ çıkarılır hem de un öğütülür diye belirtilir[13].

Temettuat defterlerinde her değirmen işleyen bir değirmen taşı olarak kabul edilmiş ve ona göre vergilendirmesi yapılmıştır. Bodrum Yarımadası bulunduğu konum itibariyle rüzgâr elde etmeye elverişli bir mevkide bulunmaktadır.

Bodrum Kazası'nda Eskiçeşme Mahallesi'nde 6 bab rüzgar değirmenden 710 kuruş gelir kaydedilmiştir.Rüzgâr değirmenleri, özellikle rüzgâr gücünden fazla yararlanma imkânı bulunan Saravalos Kazası'nda kurulmuştur.Göl Karyesi'nde 5 bab ile en fazla rüzgar değirmeni sayısı bulurken buranın geliri 870 kuruşta kalmıştır.Dirmil Karyesi'nde 1 bab rüzgar değirmeninden 1400 kuruş gelir sağlanmıştır. Bu rakam Bodrum Kazası için en yüksek sayıdır.

Buradan da anlıyoruz ki elde edilen gelirden tam bir standart bulunmamaktadır. Hane sayısı olarak düşünüldüğünde değirmenlerin fazla yaygın olmadığını görürüz.

Tablo 1

Temettuatlarda Rüzgâr Değirmenlerinin Dağılımı[14]

Kaza-ı Isravalos 1530 Tahrir Defteri	Sayısı	XIX. yüzyıl Rüzgar Değirmenleri	Mahalle ve Karyeler	Bab (Sayı)	Gelir (Kuruş)
Zuema ve Sipahi Tımarları	17	Bodrum Kazası	Eskiçeşme Mahallesi	2	-
Peçin ve Bodrum Kaleleri Muhafızlar	13	Bodrum Kazası	Eskiçeşme Mahallesi	4	710
Toplam	30	Saravalos Kazası	Akçaalan-ı Kebir Karyesi	2	480
		Saravalos Kazası	Yahşi Karyesi	1	320
		Saravalos Kazası	Kiriş Karyesi	1	100
		Saravalos Kazası	Peksimet Karyesi	1	200
		Saravalos Kazası	Belan Karyesi	1	285
		Saravalos Kazası	Karabağ Karyesi	3	1000
		Saravalos Kazası	Göl Karyesi	5	870
		Saravalos Kazası	Sandıme Karyesi	1	100
		Saravalos Kazası	Müsgebi Karyesi	7	1180
		Saravalos Kazası	Dirmil Karyesi	1	1400
		Saravalos Kazası	Karakaya Karyesi	1	-
			Toplam	28	6645

Bugün Bardakçı Tepelerinde (Değirmenler Burnu), Ortakent sırtlarında, Yalıkavak'ta deniz kenarında ve yarımadanın birçok yerinde ayakta duran bu eserler ya yok olmuştur ya da yok olmak üzeredir[15].

2-Köyceğiz Kazası

Köyceğiz merkez dışında Dalaman Kazası bu bölge sınırlarındadır. Merkezde iki karyede iki tane değirmen vardır. Değirmenlerin ne iş için olduğu yazılmamıştır. Sadece sayısı ve geliri verilmiştir. Toplamda 450 kuruş gelir vardır. Şunu belirtmek gerekir ki, değirmen tahıl dışında başka bir amaç için kullanılıyorsa zeytinyağı vs..bu özellikle belirtilir. Yani yazılan değirmenlerin tahıl öğütmek amacıyla kullanıldığını düşünüyoruz.

Tablo 2

Köyceğiz Kazâ'sı Merkez'de Değirmen Dağılımı[16]

Yer Adı	Değirmeni olan Hane Sayısı	Sayı (Bab)	Gelir (Kuruş)
Dalyan Karyesi	1	1	150
Tepelerarası Karyesi	1	1	300
Toplam	2	2	450

Tablo 3

Dalaman Kazâ'sı'nda Olan Değirmen Sayısı

Yer Adı	Değirmeni olan Hane Sayısı	Sayı (Bab)	Gelir (Kuruş)
Küçüklü Cemââti	1	1	700
Gürme Karyesi	1	1	700
Göcek Karyesi	2	6	500
Çokmale Karyesi	1	1	350
İbecik Karyesi	1	1	500
Elcik Karyesi	1	1	500
Karaca Karyesi	1	1	500
Toplam	8	12	3750

Dalaman Kazâ'sı'nda 8 adet (bâb) değirmenin geliri 3750 kuruş olarak verilmiştir. Sadece Göcek Karyesi'ndeki 2 adet hanenin 6 tane (bab) değirmeni verilmiştir. Burada değirmenlerden ortalama hane başı 468,25 kuruş gelir getirdiği görülür. Kazâ toplamı 4200 kuruş değirmen geliri

vardır. Sadece ”değirmen“ yazılıp bâbları ve gelirleri verilen bu yerlerin aynı Köyceğiz Merkez’de olduğu gibi un değirmeni olduğunu düşünüyoruz. Bununla beraber temettülarda Köyceğiz’de Gayri Müslimlerin mesleki yapılanmasında 1 adet değirmenci vardır.

3-Marmaris Kazası

Marmaris, XIX. yüzyılda Dadya, Taraça ve Gökabad kazalarını içeren bir bölgedir. Bugün özellikle Datça İlçesi’nde yarımadaının birçok yerinde ayakta durmaya çalışan bu eserler ya yok olmuştur ya da yok olmak üzeredir. Bunların kültür ve sosyal yönden turizme kazandırılması önemli bir konudur. Temettü Defterlerinde Dadya Kazası’nda Krelerd Karyesi’nde 7 tane gayri Müslim ;Taraça Kazası’nda Sögüt Karyesi’nde 1 adet ;Gökabad Kazası Karayurtluk Karyesi’nde ise 1 adet değirmenci bulunur[17].

Tablo
Dadya Kazâ’sı’nda Değirmenler

Yer Adı	Yel(Rüzgar) Değirmeni		
	Değirmeni olan Hane Sayısı	Sayısı (Bab)	Gelir (Kuruş)
Edeki Karyesi	1	1	250
Toplam	1	1	250

Tablo 5

1773 Numaralı Defterde Dadya Kazâ’sı’nda Değirmenler

Yer Adı	Su Değirmeni			Yel(Rüzgar) Değirmeni		
	Değirmeni olan Hane Sayısı	Sayı (Bab)	Gelir (Kuruş)	Hane	Sayı (Bab)	Gelir (Kuruş)
Kara Karyesi	2	2	1000	-	-	-
Edeki Karyesi	4	4	2000	7	7	2700
Bedye Karyesi	11	3	900	8	8	1785
Toplam	17	9	3900	15	15	4485

Yel değirmenleri, Dadya Kazâ'sı'nda 1 hanede 250 kuruş geliri verilmiştir. Su değirmenleri için ise Dadya Kazâ'sı'nda 1773 numaralı defterde toplamda 9 bab ,3900 kuruş gelir yazılmıştır. Rüzgâr değirmenleri için ise toplam iki karyede 15 hanenin 4485 kuruşluk geliri vardır.

Tablo 6

Taraça Kazâ'sı'nda Değirmen Sayıları [18]

Yer Adı	Kiralanan Değirmen		
	Değirmeni olan Hane Sayısı	Sayı(Bab)	Gelir(Kuruş)
Söğüt Karyesi	2	4	2800
Kirvesil Karyesi	1	1	350
Losta Karyesi	2	2	2500
Elye Karyesi	6	10	2905
Toplam	11	17	8555

Taraça Kazası'ndaki 11 hanenin 17 bab kirallanmış değirmenleri işlettiği görülür. Toplamda 8555 kuruşluk gelir elde edilmiştir. Bu oran kaza içinde verilen en büyük gelirdir.

Su değirmenleri, çalışma şekli suyun kuvvetinin su çarkını döndürmeye müsait olduğu alanlarda kurulan çarklarla dönen çıkırık üzerine koyulan buğdayların öğütülmesi şeklinde çalışan bir sisteme sahip olduğunu biliyoruz. Aynı işlem, Yel(Rüzgâr) değirmenleri için de geçerlidir. Pervaneler döndükçe, yel değirmeni de rüzgârın hızına bağlı olarak çalışmaya başlıyor ve bu sirkülasyon kısa sürede enerji üretilmektedir. Rüzgâr kuvvetinin oldukça kuvvetli bulunduğu bu yarımada üzerinde rüzgârın dönen pervanesinin çalışmasıyla dönen çıkırık içine konan buğday tanelerinin un haline getirildiğini biliyoruz. Anadolu'da su değirmenleri, XX. yüzyılın son çeyreğine kadar işlevsel olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak gelişen teknik şartlar içerisinde artan nüfusla birlikte varlıklarını yitiren ve yerlerini modern fabrikalara bırakan su değirmenleri bugün yok olmaya yüz tutmuştur.

Resim 1 Datça Yel Değirmenleri -Kızlan Köyü

Resim 2 Datça İlçesi, Yaka Köyü Su Değirmenleri [19)

Tablo 7

Taraça

Kazâ'sı'nda (Defter No: 2596) Değirmenler

Yer Adı	Su Değirmeni			
	Değirmeni olan Hane Sayısı	Sayı (Bab)	Gelir (Kuruş)	
Bayır Karyesi		1	2	105
Aleksi Karyesi		1	1	250
Elye ve Kirvesil Karyesi		1	2	625
Toplam		3	5	980

Taraça Kazâ'sı'nın 2596 numaralı defterinde 5 bab, 980 kuruş geliri kaydedilmiştir. Gökabad Kazası 11 bab ve 7820 kuruş gelire en fazla su değirmeni geliri yazılan kazâ'dır. Taraça Kazâ'sı'nda başka hanelere kiralanan 17 babdan oluşan değirmenleri görüyoruz. Fakat bu

değirmenlerin ne şekilde işlediği yel, su, dolap vs... hakkında bilgimiz yoktur. Değirmen adı altında ne işlevde olduğu belirtilmeden verilen Karaburun Karyesi'ndeki değirmenin 1 bab ve 180 kuruş geliri verilmiştir. Bunun un değirmeni olduğunu düşünüyoruz.

Tablo 8

Gökabad Kazâ'sı'nda Değirmenler

Yer Adı	Su Değirmeni			Değirmen	
	Değirmeni	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir

	olan Hane Sayısı	(Bab)	(Kuruş)	(Bab)	(kuruş)
Muğla Kazâ'sı'na Bağlı Ahâlî	1	1	1500	-	
Ula Kazâ'sı'na Bağlı Ahâlî	3	5	5900	-	-
Karaburun Karyesi	5	5	420	1	180
Toplam	9	11	7820	1	180

Değirmen sayısında da görüldüğü gibi bu faaliyet az da olsa geçim kapısıdır. Özellikle yel ve su değirmeleri tahıl ürünlerinin işlenmesi; yağhaneler ise bölgenin ürünü olan zeytinin işlenmesi için önem taşır. Marmaris kazasını içine alan Taraça, Dadya ve Gökabad Kazaları özellikle tarım alanlarının az olduğu bir bölüm olduğundan ;geçim daha çok orman ürünleri,arıcılık ve balıkçılık gibi başka iş kollarına yönelmiştir.

4-Meğri Kazası

Meğri Kazası, Döğer, Üzümlü, Eşen Kazalarını da içine alan bir bütündür. Meğri Kazasıyla ilgili 15 karye ve 3 merkez mahalleye ait 18 temettüât defteri bulunur.

Temettüât defterlerine göre, değirmenlerin bir kısmının sahipleri tarafından işletildiği ve bundan yıllık hâsılat elde edildiği; bir diğer kısmının ise başkaları tarafından işletilmek üzere kiraya verilip, icar bedeli alındığı görülmektedir. Değirmenlerin bazıları müşterek işletilmiş ve ortaklar arasında hâsılatları bölüşülmüştür. Müşterek sahip olunan değirmenlerin, kiraya verilmiş olması durumunda, icar bedeli, ortaklar arasında yarı yarıya bölüşülmektedir. Tamamı Meğri Kazası merkezinde yer alan bu işletmelerin, köylerden de sahibi ya da ortağı bulunduğu görülür. Kiralık olarak verilen mağazalarda da müşterek sahip olunanlar bulunmaktadır.

Temettüât defterlerine göre, Meğri Kazası'nın köylerinde değirmen bulunmamaktadır. Köylülerin ortağı ya da sahibi olduğu, merkezdeki değirmenlerin de, kiraya verilmediği bilindiğinden, köylerde değirmenden elde edilen icar bedeli bulunmaz.

Meğri merkezde; 10 değirmenci vardır. Meğri merkezde, tamamı Yukarı Mahalle’de olmak üzere, 2 hanenin sahip olduğu toplam 2 bap değirmen kiraya verilmiştir. Bu hanelerden biri 500 kuruş; diğeri 200 kuruş olmak üzere, toplamda 700 kuruş icar bedeli elde etmişlerdir[20].Bütün bunlar dışında, Karaçulha’da 1 haneye ait hâsılat elde edilmeyen 1 bap köhne değirmen bulunur[21].Karaçulhada aynı zamanda 1 bap 150 kuruş geliri olan başka bir değirmen de vardır.

Tablo 9

Meğri Kazası’nda Merkezde Kayıtlı Değirmenler

Mahalle /Karyeler	Sayı(Bab)	Gelir (Kuruş)
Ahadlı Karyesi	1 bap müşterek	350
Karaçulha Karyesi	1 bap müşterek	150
Dont Karyesi	1 bap müşterek	300
	1 bap müşterek	500
	1 bap müşterek	500
	1 bap müşterek	150
Eldirek Karyesi	1 bab	500
	1 bap müşterek	125
	1 bap müşterek	125
Yukarı Mahalle	1 bap(Kiralama)	200
	1 bap (Kiralama)	500
Aşağı Mahalle	1 bab	500
Toplam	12	3900

Bunun dışında Meğri sınırları içinde kalan Eşen Kazası’nda değirmenlere baktığımızda Eşen merkezde 5 bab, Bekçiler Karyesi’nde 1 ,Çoban Karyesi’nde 1 ,Faralya Karyesi’nde 2 adet olmak üzere toplamda 9 bab değirmen vardır[22]. Bunların ne kadar gelire kimlere ait olduğu hakkında bilgi verilmemiştir.

5-Milas Kazası

XIX. yüzyılda Milas Kazası, Mandalyat ve Kerme Nahiyelerini içeren büyük bir kazadır.Temettuat defterlerinde Milas Kazası’nda 7 tane mülk

değirmen tespit edilir. Defterlerde kayıtlı ve hepsinden önemlisi defterlerde kaydı olmayan miri ve vakıflara ait değirmenlerle bu sayı oldukça fazlalır. [23].Chandler, Milas'a yaptığı gezi sırasında etrafta çok fazla değirmen gördüğünü yazar.

XIX. yüzyılda Milas'a Abdülaziz Ağa, İstanköy, Karpathos ve Kıbrıs'tan aileleri ile birlikte Rum kalfa, dülger(inşaatların kaba ağaç işlerini yapan usta), bahçıvan ve değirmenci getirtmiştir[24].Temettuat defterlerinde değirmen sahibi olup de değirmencilik yapan yoktur. Değirmenlerin hepsi de kiralanmıştır. Değirmenlerin çoğunluğu da gayri müslimlere kayıtlıdır. Milas'ta değirmenci Yani, Atanas, Beçecioğlu zimni; Tuzabatta değirmenci Antoni bu dönemdeki gayri müslim değirmencilerdir. Değirmenci Ali, Bafca(?) oğlu Mehmet ise Müslüman değirmencilerdir. Tuzabad Köyü'nde Bafcaoğlu Mehmet, aynı köyden Hacı Hamid Ağa'nın değirmenini 280 kuruşa icarlamıştır. Aynı değirmenin bir yıllık geliri de 800 kuruştur[25].

Devlet kendisine ait değirmenleri bir seneliğine müzayedeye çıkarıyordu. 1865 Haziran ayında Milas Kazası'nda bulunan miri Karakoyun değirmeni 1864/65 (H 1281) senesine mahsuben mahallinde müzayedeye tabi tutulmuşsa da alıcı olmadığından; Rüşumat Nezareti tarafından idaresi mümkün ise de fayda sağlanamayacağı için yerel yönetim tarafından işletilmesi ve gelirinin hazineye gönderilmesi istenmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru geldiğimizde 7 tanesi Milas'ta 13 tanesi nahiye ve köylerde olmak üzere toplam 20 tane değirmen bulunuyordu[26].

6-Tavas Kazası

Tavas Kazası, Mentеше Sancağı'na en son dâhil olan kazadır. Tavas Kazası biri merkezi Nefsi Tavas olan Tavas Nahiyesi; diğeri ise merkezi Yarangüme olan Yarangüme Nahiyesinden oluşmaktaydı [27] .

Dükkân ve kahvehane sayısına nazaran kazadaki değirmen sayısı hayli fazladır. Ziraatın ağırlıklı olduğu bir kazada bu da çok normaldir. 35 değirmen 12 köye yayılmış bulunmaktadır. Nefsi Tavas Abbas Karyesi, Küynar Karyesi,Nikfer Karyesi ve Tilkili'de birer değirmen görülmektedir. Değirmenler birkaç istisna dışında ziraat erbabına aittir. Yarangüme, Yahşiler Karyesi, Yorga Karyesi'ndeki değirmenlerin sahiplerinin hepsi böyledir. Diğerlerine gelince Uluköy Karyesi'ndeki sekiz değirmenin üçü bir tüccarıdır. Bu köyde erbabı ziraat yazılan değirmen sahiplerinden biri aslında müderristir. Kızılca Karyesi'ndeki

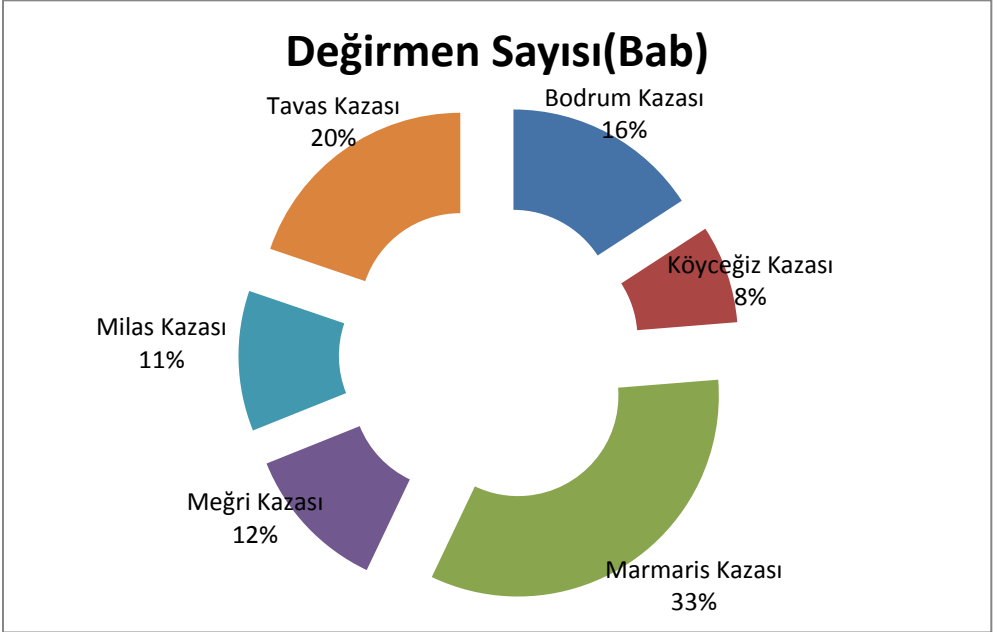
beş değirmenden birisi müderrise diğeri bir imama; Kızılcabölük Karyesi'ndeki iki değirmenden biri bir çulhaya ;Çukur Karyesi'ndeki üç değirmenden biri bir gündelikçiye,diğeri bir kadına aittir. Küynar Karyesi, Nikfer Karyesi ve Tilkili Karyesi'ndeki birer değirmenin sahipleri ise “çiftçi” olarak kayıt edilmiştir. Sadece Nefsi Tavas'taki değirmenin sahibinin mesleği değirmenciliktir[28].

Tablo 10

Tavas Kazası'ndaki Değirmenlerin Karye ve Mesleklere Göre Dağılışı

Karyeler	Değirmen Sahibinin Mesleği	Değirmen Sayısı(Bab)	Gelir(Kuruş)
Uluköy Karyesi	Müderris Ziraat Erbabı	1(Kira)	550
	Ziraat erbabı	1(Kira)	600
		1	550
		2	600
	Tüccar	3	750
Yahşiler Karyesi	Hatip	1	600
	Ziraat erbabı	1	600
		1	520
		1	?
		1	600
		1	500
Yarangüme Karyesi	Ziraat erbabı	1	300
		1	300
		2	560
Yorga Karyesi	Ziraat erbabı	1	480
		1	340
Abbas Karyesi	Ziraat erbabı	1	300
Çukur Karyesi	Gündelikçi	1	500
	Kadın	1	600
	Ziraat erbabı	1	500
Kızılca Karyesi	İmam-Ziraat erbabı	1	1500
	Müderris	1	200

	Ziraat erbabı	1	600
		1	600
		1	1250
Kızılcaölük Karyesi	Çulha	1	1350
	Ziraat erbabı	1	1280
Küynar Karyesi	Çiftçi	1	800
Nefs-i Tavas	Değirmenci	1	200
Nikfer Karyesi	Çiftçi	1	350
Tilkili Karyesi	-	1	700
		35	18,580

Menteşe Sancağı'nda Kazalarında Değirmen Sayıları

ŞEKİL 1

Değirmen sayısı en fazla Marmaris Kazası'nda ve Tavas Kazası'ndadır. Bunun yanında en düşük sayı Köyceğiz'dedir.

YAĞHANELER (TASİRHANE)

Yağhaneler çeşitli bitkisel yağların işlendiği yerlerdir. Mentеше Sancağı'nda toplanan zeytinler, bu mekanlarda sıkılır ve zeytinyağı elde edilir. Temettülerde verilen bilgilerden sadece Marmaris Kazası'nda yağhane bulabildik. Bunun yanında Bodrum Kazası'nda da yağhane vardır.

Bodrum ilçe sınırları içerisinde hem zeytin ağacı varlığı, hem de yağhane varlığı açısından yoğunluk, Kızılağaç, Çiftlik ve Karaova'dadır. Bu hat, Torba-Bodrum merkez hattının doğusudur. 1908 (H 1326) yılında ise kazada bir tasirhane (Yağ çıkaran Atölye) ,8 un değirmeni ve bir un fabrikasının varlığından 255 dükkândan bahsedilir[29]. *Yağhane* olarak anılan mekân 1894 yılında zeytinyağı fabrikası olarak inşa edilen uzun yıllar Bodrum'un zeytinyağı ihtiyacını karşılamış, II. Dünya Savaşı sırasında un fabrikası olarak kullanılıp, 1955 yılından 2001 yılına kadar kaderine terk edilen yağhanedir. Burası 2001 yılından itibaren restaurant olarak hizmet vermektedir. Yağhane'nin duvarları yığma taşır.

Eski yağhanelerden biri de Pınarlıbelen (Etrim) Mahallesi'ndeki tarihi çeşmenin yanında, Memetçikler sülalesi tarafından kurulur (1800'lerin sonu - 1900'lerin başı) Şimdi sadece yıkıntıları kalan bu yağhanenin inşaatını Dimitri adında bir Rum usta yapmıştır.

Eski yağhanelerden bir başkası Yarangöl mevkiinde, (Sazköy sapağındaki gölet) Kocaosmanoğlu tarafından kurulur. Ardından Pınarlıbelen'de İbrahim Pınar ve Molla Halil müşterek bir mekân kurmuşlardır. Yağhane olarak 1925'te Samit Ağa ve Molla Hasan, ortak olarak Pınarlıbelen'in Karanlık Mahallesi'nde bir yer açmışlardır. Molla Hasan 1928'de ölünce yağhaneyi epeyce bir süre daha ortak işletmişler ve 1946'da bölüşmüşlerdir. Samit Ağa burguyu almış, yağhane taşını da Molla Hasan'ın karısına vermiştir. Sonra Samit taş almış ve yağhaneyi yeniden kurmuştur. Molla Hasan'ın karısı da burgu almış ve o da yeni bir yağhane kurmuştur[30].

Kızılağaç, Çiftlik, Çömlekçi ve Mumcular'da da yağhaneler kurulmuştur. Sonra eski yağhanelerin kurulmaları dönemi yavaş yavaş noktalanınca, kapanmalar /faaliyetlerini durdurmalar, modern sisteme geçiş dönemi

başlamıştır. Süreç işlemeye devam etse de zeytin taşlarının ezdiği yağın kıl torbalardan sızdırılarak elde edildiği eski sistem yağhaneler, yerlerini modern sisteme terk etmiştir. Şu an itibarıyla eski sistem 3 yağhane kalmış durumdadır[31].

XX. (1914 senesinden evvel) Nalbant oğullarının bir yağ fabrikasıyla bir sabunhanesi vardır. Bugün yağ fabrikası kapanmıştır. Milas'ta zeytin ağacı çok olduğundan sabunhane oraya nakledimiştir. Halen zeytinyağı fabrikası yoktur. Zeytin taneleri eski usul yani el ile hareketli preslerle sıkılmaktadır. Ortalama ağaç başına 1,5 kilo yağ ve 10 kilo zeytin alınmaktadır[32].

Tablo 11
Dadya Kazâ'sı'nda Yağhaneler

Yer Adı	Yağhane		
	Yağhanesi olan Hane Sayısı	Bab(sayı)	Gelir(Kuruş)
Edeki Karyesi	2	2	587
Ahâlîyi İslam	1	1	50
Nisvân Tâifesi	1	1	100
Toplam	4	4	737

Tablo 12
1773 Numaralı Defterde Dadya Kazâ'sı'nda Yağhaneler

Yer Adı	Yağhane		
	Yağhanesi olan Hane Sayısı	Bab(sayı)	Gelir(Kuruş)
Edeki Karyesi	7	7	1683
Bedye Karyesi	11	11	2785
Toplam	18	18	4468

Tablo 13
Taraça Kazâ'sı'nda Yağhaneler

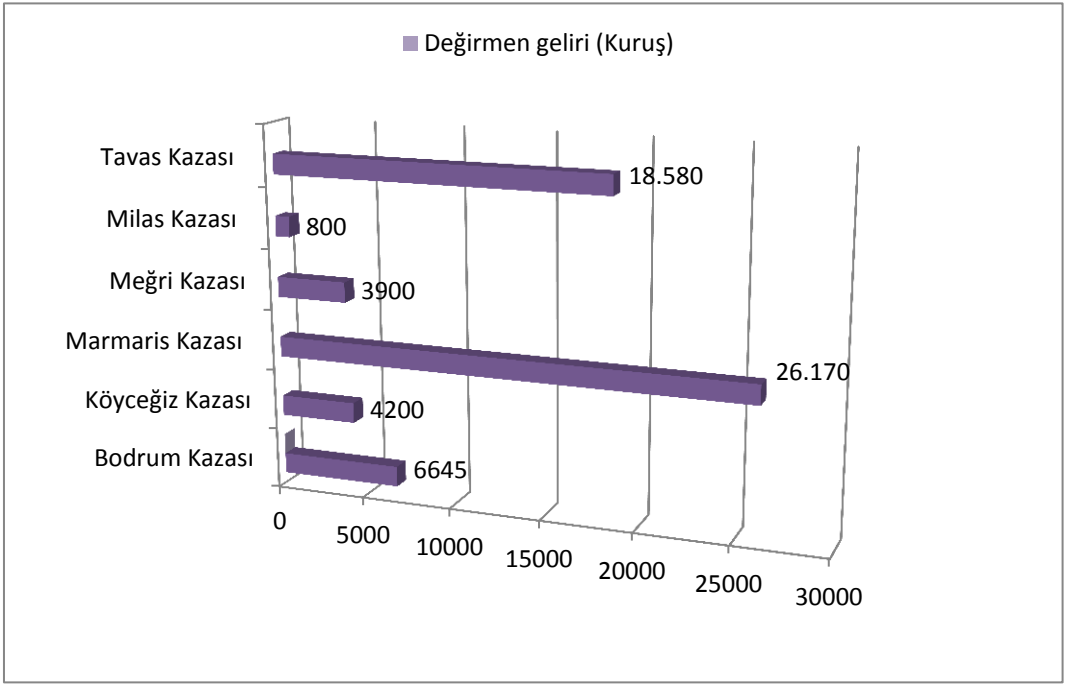
Yer Adı	Yağhane		
	Yağhanesi olan Hane Sayısı	Bab(sayı)	Gelir(Kuruş)
Söğüt Karyesi	3	3	500
Toplam	3	3	500

Temettülerde yağhane olarak verilen küçük işletmeler, küçük bir ev ve ona bağlı oda gözlerinden oluşturulan sistemde işler. Bu yörenin zeytinlerinin bu işlem için kullanıldığını biliyoruz. Dadya Kazâ'sı'nda yağhaneler 4 babdır. 737 kuruş gelir yazılmıştır. Dadya'nın 1773 numaralı defterinde yağhanelerde 18 bab ile 4468 kuruş verilmiştir. Taraça'da 3 bab 500 kuruş gelir yazılmıştır. Gökabad Kazâ'sı'nda yağhane yoktur[33].

SONUÇ

Kırsal alanda üretilen ve kır insanının temel besin kaynaklarından olan mısır ve buğdayın öğütülmesinin yanı sıra; beslediği hayvanlarının yiyeceği olan tahıl türlerinin öğütülmesinde değirmenlere çok büyük iş düşmüştür. Osmanlı devleti zamanında değirmenlerinin önemli bir sanayi sayıldığını ve bu kuruluşlardan vergi alındığını en eski kayıtlar olan tahrir defterlerinden ve Tanzimat Döneminde kayıtları tutulan Temettü Defterlerinden rahatlıkla izleyebilmekteyiz.

Osmanlı Devletinde Menteşe Sancağı'nda bulunan değirmenlerin haneler üzerinde kayıtları bulunmaktadır. Genellikle birer adet bulunan bu değirmenler, kişilerin kendi meslekleri dışında yaptıkları bir iş kolu olarak da görülmüştür. Belki de bu yüzden birçoğunun kiralama yoluyla ya da ortaklıkla işletildiğini görmekteyiz. Temettü defterlerinde verilen kayıtlar ışığında Bodrum Kazası'nda 6645 kuruş, Köyceğiz Kazası'nda 4200 kuruş, Marmaris Kazası'nda 26,170 kuruş, Meğri Kazası'nda 3900 kuruş, Milas Kazası'nda 800 kuruş, Tavas Kazası'nda ise 18,580 kuruş gelir tespit edilmiştir. En düşük gelir Milas Kazası'ndayken; en yüksek gelir Tavas Kazası'nda bulunmaktadır.

Menteşe Sancağı'nda Değirmen Geliri Dağılımı

ŞEKİL 1

Günümüzde rüzgâr enerjisinden elektrik üretmek için kullanılan rüzgâr tribünleri yanında, her türlü tahılın üretildiği yerler bu ünitelerin teknolojinin gerisinde kalmasıyla birlikte un fabrikalarına dönüşmüştür. Osmanlı devletinin dönen devleri değirmenler, bugün teknolojiye yenik düşmüş; kırsal mirasımızın en önemli maddi kültür belgelerinden biri olan bu eserler birer turizm objesi konumuna gelmiştir. Merkeze uzak alanlarda olan değirmenler ise ya yıkılmıştır; ya da coğrafyaya yenik düşmek üzeredir.

Temettü kayıtlarında kazalardaki yağhaneler hakkında çok fazla bilgi olmamakla beraber sadece Marmaris Kazası'nda kayıt bulunmaktadır. Toplamda 25 bab yağhaneden 5705 kuruş gelir alınmıştır. Buradaki bu işletmeler iki göz oda şeklinde kurulmuş olup oldukça küçüktür.

DİPNOTLAR

- [1] Çadırcı, 1985,118-121. **Muhassıllar**, Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de cizye, âşâr, âdet-i ağnâm, imdâd-ı seferiyye ve hazariyye, sâlâriyye, mukabele, bedel-i nüzül, avâriz, ispençe vb. adlarla anılan vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapmışlardır.
- [2] 1286 Osmanlı Salnamesi, 199.Denizli, Menteşe Mütesellimi Tavaslızade Osman Ağa'nın da oturduğu büyük bir yerleşimdir. Kütükoğlu, 2007,17.
- [3] Bilgi, Aydın Vilayeti Salmemeleri'nden (AVS) derlenmiştir.
- [4] **Dolap**, eşek veya atın dibek taşını çevirerek unu dövdüğü değirmenlere verilen addır.
- [5] Tekeli, 1992, 135.
- [6] Barkan, 1943,11-39.
- [7] Yiğit, 2007,105. Farklı tahrirler için: 1562 *yılındaki tahrir* göre ise, 16 değirmende 75 baktan 1493 akçe gelir alınmaktadır. Kazada yel değirmeni kaydı vardır. Karabağ Karyesinde, 10 bablık değirmen ile aynı yerdeki 2 bab olup 30 akçe geliri olan değirmenler rüzgâr ile işlemektedir. Müskebi Karyesi'nde 13 bab 275 akçe, Sandıme Karyesi 3 bab 45 akçe, Karabağ Karyesi 4 bab 60 akçe, Karaova'da 1 bab 185 akçe geliri olan değirmen vardır. **1583 yılı tahrir defterinde** 23 değirmeden 91 babı işlemekte 2 bab ise harab olduğundan işletilmemekte olup; 1972 akçe vergi alınmaktadır. Bunlar Peksimed, Karabağ, Büsgebi, Karaova, Sandıme karyelerindedir.
- [8] Cevad Sami-Hüseyin Hüsnü,1323, 119.
- [9] 1307, AVS, 442-445 ve 1317 AVS,429-433-442-448.
- [10] 1326, AVS, 503.
- [11] Baykara, 2013, 123-124.Muğla merkezde toplam 27 adet değirmenci esnafından bahsedilir. Buna karşın herhangi bir değirmenden söz edilemez. Akgünlü,2008,30.
- [12] 1308, AVS, 615.
- [13] Ali Rıza Bey, 1331,89.
- [14] Baykara,2013,175.
- [15] Ross, buraya geldiğinde değirmenlerin olduğunu vurgular ama bunların çalışıp çalışmadığı hakkında bilgi vermez. Ross 1852,39. Bodrum İlçesi'nde bulunan değirmenlerin korunması için: Bozkurt, 2011,126-145.
- [16] Baykara Taşkaya, 2015b,59 ve 233-235.
- [17] Baykara Taşkaya, 2015a, 11 ve 92-94.
- [18] Baykara Taşkaya, 2015a,85-90.

- [19] Yaka Köyü'nün merkezine yaklaşık 5 km uzaklıkta bulunan bu su değirmenlerinden 3 tane vardır. Bu değirmenler XX. yüzyılın başında Cumüç, Hacıoğlu ve Bedayut Çavuş olarak bilinen hanelerce işletilmiştir. Bugün faal değildir.
- [20] Solmaz,2011,131.
- [21] Solmaz,2011,132.
- [22] Yiğit- Karayumak, 2012,121.
- [23] Chandler,1871, 46.
- [24] Akarca ve Akarca 1954, 94.
- [25] Adıyeke 1994,205.
- [26] Adıyeke,1994,205-206.
- [27] Kütükoğlu,2007,21.
- [28] Kütükoğlu,2007,88-89.
- [29] 1326 ,AVS, 503.
- [30] <http://www.bodrubaglari.com/Zeytin-Zeytinyagi.html>(Haziran 2010) .
- [31]Vuran, 2007,Sayı.20.
- [32] Göker –Göker 1970,14.
- [33] Baykara Taşkaya, 2015a, 85-90

KAYNAKÇA

1-Salnameler

-Osmanlı Salnameleri

1286 Osmanlı Salnamesi

-Aydın Vilayet Salnameleri [AVS]

1307, 1308 ,1317,1326 .

Cevad Sami-Hüseyin Hüsni,(1323),Nevsal-i İktisad , İzmir.

2-İnceleme Eserleri

ADIYEKE, Nuri,(1994),XIX. Yüzyıl Milas Kazası, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

AKARCA Aşkıdil ve AKARCA,Turhan (1954), *Milas Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul Matbaası, İstanbul.

AKGÜNLÜ, L. (2008), Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo -Ekonomik Yapısı,Muğla .

ALİ RIZA BEY ,(1331),*Menteşe Sancağı'nın Ahval-ı Ziraiyesi*, İstanbul.

BAYKARA, Arzu,(2013), *Bodrum 19.yüzyıl*, Ankara, Sage Yayınevi.

BAYKARA, TAŞKAYA, Arzu, (2015a),*1844 Temettü Defterleri'ne Göre Marmaris Kazası*, Ankara, Sage Yayınevi.

BAYKARA, TAŞKAYA, Arzu (2015b),*1835-1844 Mentese Sancağı'na bağlı Köyceğiz Kazası,(Nüfus ve Ekonomi)*,Ankara, Sage Yayınevi .

BARKAN,Ömer Lûtfi(1943), XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ve ekonominin hukukî ve mali esasları : birinci cilt, Kanunlar,Ankara .

BOZKURT, Tolga ,(2011),”Bodrum yel Değirmenleri ve korunma sorunları”,2.Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu,9-12 Mayıs 2011,Haz. Akif Erdoğan- Ahmet Özgiray , 126-145.

CHANDLER, Richard, (1871),*Travels in Asia Minor 1764–1765*, The Trustees of The British Museum ,London.

ÇADIRCI, Musa, (1985),*Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*,İstanbul, Cilt. I, 210- 230.

GÖKER - Murad- GÖKER -Gülşen, (1970),*Muğla ve İlçeleri*, İzmir.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (2007), *XIX. Asır ortalarında Tavas Kazâ'sı*, İstanbul.
- ROSS, Ludwig (1852), *1845 Reisen Nach Kos Halikarnassos Rodos und der insel Cipern*, Halle.
- SOLMAZ, Emrah, (2011), *Temettüât Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası* (h.1261 / m.1844-45), Yüksek Lisans Tezi,, Konya.
- TEKELİ İlhan (1992), *Ege Bölgesinde Yerleşim Sisteminin 19.yüzyıldaki Dönüşümü*, *Üç İzmir*, İstanbul, 125–141.
- VURAN, Mehmet, (2007) *Bodrum*, Bodrum Ticaret Odası, Sayı.20. (Kasım-Aralık).
- YİĞİT, Ahmet (2007), *XIV-XVI. Yüzyılda Menteşe Livası'nda Değirmenler*”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İlke, Bahar 2007, Sayı. 18, 95–155
- YİĞİT, Ahmet -Ömer KARAYUMAK (2012), *Menteşe Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyetine belgelerle Fethiye*, Muğla.

3-İnternet

<http://www.bodrubaglari.com/Zeytin-Zeytinyagi.html> (Erişim Tarihi Haziran 2010) .

BÖLÜM5

BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİNDE İÇ DENETİM MEKANİZMASININ ÖNEMİ VE DENETİM RAPORU UYGULAMASI

**Dr. Öğr. Üyesi, Yakup ÜLKER
Dr. Öğr. Üyesi, Kudbeddin ŞEKER
Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ**

BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİNDE İÇ DENETİM MEKANİZMASININ ÖNEMİ VE DENETİM RAPORU UYGULAMASI

THE IMPORTANCE OF INTERNAL AUDIT MECHANISM IN THE INDEPENDENT AUDIT PROCESS AND THE APPLICATION OF AUDIT REPORT

Yakup ÜLKER

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, (sorumlu yazar)

Kudbeddin ŞEKER

*Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı
Bilimler Fakültesi*

İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Dr. Dicle Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

GİRİŞ

İşletmelerin küresel rekabet ortamında kendilerine üstünlük sağlayacak bir mali yapı oluşturmaları ve alınacak kararları etkileyecek bu mali yapının üreteceği bilgilerin de sağlıklı ve güvenilir olması gerekir. Çünkü güvenilir olmayan bilgilere dayanılarak alınacak kararlar, kaynakların doğru ve etkin kullanımlarını engelleyerek hem işletmeye, hem topluma ve hem de bu kaynaklardan faydalananlara zarar verecektir. Bu bağlamda doğru kararların alınmasında kullanılacak mali bilgilerin güvenilirlik düzeyini artıran bir mekanizmanın işletilmesi gerekir. İşletmenin finansal bilgilerini üretenler ile bu bilgilerin kullanıcıları arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları önlemek için finansal bilgilerin güvenilirliğinin bağımsız ve yetkin üçüncü şahıslar tarafından değerlendirilip onaylanması bağımsız denetim ile mümkündür.

Bağımsız denetçi, mali tablolarda yer alan yanlış beyan ihtimalini değerlendirmek adına iç denetim faaliyetlerini yeterli şekilde kavrayarak bağımsız denetim planını ve yordamlarını sağlıklı olarak belirler. İç denetim mekanizması etkin ise, bağımsız denetim yordamlarının zamanlamasında ve içerdiklerinde etkinlik sağlar. Bağımsız denetçi denetim planlaması sürecinde, iç denetimin bazı denetim sahalarına ilişkin mali tabloların bağımsız denetimiyle alakalı olduğu kanısına varması durumunda iç denetim işlevlerini ön değerlendirmeye alır. İşletmelerde etkin bir iç denetim sisteminin varlığı, muhasebe ilke ve kavramlarına uyulmasını sağlamak suretiyle hileli finansal işlemler dolayısıyla hileli finansal raporlama riskini azaltacaktır. Böylece işletme

ile ilgili kişi ve kuruluşların menfaatlerinin korunmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada bağımsız denetim süreci ile bu sürece katkı sağlayan işletme iç denetim uygulamalarının etkileri ve denetim raporu incelenecektir.

DENETİM KAVRAMLARI

Denetim; Türk Dil Kurumu tarafından, bir işin doğru ve uygun olarak yapılıp yapılamadığını incelemek, teftiş etmek, kontrol etmek anlamında tanımlanmıştır (<http://www.tdk.gov.tr>). Mali açıdan denetim ise; mali faaliyetlerle ilgili bildirimlerin önceden ortaya konmuş kriterlere uygunluk derecesini araştırmak ve elde edilen bulguları ilgi duyanlara bildirmek amacıyla tarafsız olarak delil toplayan ve bu delilleri değerleyen sistematik bir süreç olarak ifade edilebilir.

Oluşturulacak görüşe dayanak olacak yeterli, uygun ve kaliteli deliller toplayabilmek için beş denetim ilkesi mevcuttur (Babayeva 2011: 6).

- ✓ Tamamlılık; mali nitelikteki bütün işlem ve olayların kayıtlara geçirilmiş olması,
- ✓ Gerçeklik; kaydedilen mali olayların ilgili dönem içinde kesinlikle gerçekleşmiş olması,
- ✓ Doğruluk; kaydedilen işlemlerin doğru şekilde hesaplanmış, değerlendirilmiş ve ölçülmüş olması,
- ✓ Kanunilik; kanuni düzenlemelerin ihlal edilmemiş olması,
- ✓ Açıklık; kaydedilen işlemlerin anlaşılır şekilde tasnif edilmiş ve ilgili hesaba dâhil edilmiş olmasıdır.

Konusunda uzman ve bağımsız olan denetçi, denetlenecek bilgi ile önceden saptanmış ölçütler arasında uygunluk derecesini saptarken delil toplar ve değerlendirir. Bu değerlendirme sonucunda bir rapor hazırlar ve sonuçları ilgililere aktarır.

1.1. Bağımsız Denetim

Yaygın anlamıyla **bağımsız denetim;** mali raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu konusunda **makul güvence** sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim delilleri ile birlikte, işletmelere ait mali tablo ve diğer mali bilgilerin, bağımsız denetim teknikleri ile defter kayıtları ve belgeleri üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanması süreci şeklinde ifade edilmektedir.

Makul güvence; bağımsız denetim delillerinin toplanması sonrasında bir bütün olarak finansal tabloların nitelik ve nicelik bakımından önemli bir yanlışlık olmadığına dair bir sonuca varılmasıdır (Usul 2013: 15). Gerçek ve tüzel kişilere ait teşebbüs ve işletmelerin mali tablolarının denetimini yapma yetkisi, serbest muhasebeci mali müşavirler (SMMM) ve yeminli mali müşavirlere (YMM) verilmiştir (Kepekçi 2004: 8). Bağımsız denetçinin öncelikli görevi işletmenin yıllık mali raporlarına ilişkin bağımsız görüş bildirmektir. Raporların genel kabul görmüş muhasebe standartlarında oluşu, mali bildirimlerin tarafsızca yapıldığını ve faaliyet sonuçlarının doğruluğunu ortaya koyar.

Tablo 1: Bağımsız Dış Denetimin Tarihsel Gelişimi

Zaman Dilimi	Denetim Yaklaşımı	Denetim Amacı	İlgili Taraflar
Sanayi devrimi öncesi	% 100'lük bir inceleme	Yanıtlımların bulunması	İşletme sahipleri
Sanayi devrimi-1900'lü yıllar	% 100'lük bir inceleme	Yanıtlımların bulunması	Ortaklar ve işletmeye borç verenler
1900 – 1930	% 100'lük bir inceleme veya örnekleme başvurma	Bilançonun ve gelir tablosunun doğruluğunu onaylama	Ortaklar, işletmeye borç verenler ve devlet
1930'dan bugüne	Finansal verilerin örnekleme yoluyla incelenmesi	Finansal tabloların doğruluk ve dürüstlüğü hakkında görüş verme	Ortaklar, işletmeye borç verenler, devlet, sendikalar, parlamento, tüketiciler ve diğer gruplar

Kaynak: Güredin, Denetim ve Güvence Hizmetleri, 2007: 14.

1.1.1. Bağımsız Denetimin Amaçları

Denetimin amacı; işletme mali tablolarındaki bilgilerin, bu bilgilerden faydalanacak olan kişi ve kuruluşlar için, gerçeğe uygun, doğru ve güvenilir olup/olmadığını tespit etmektir.

1.1.2. Bağımsız Denetimin Faydaları ve Gerekliği

Bağımsız denetim faaliyeti sermaye piyasasında hem özel hem de kamu kesimi açısından büyük fayda sağlar. Kamu kesimi, sayısı ve hacmi gün geçtikçe artan işletmeleri denetlemedeki yetersizliği sebebiyle, bağımsız denetimden ön denetim olarak faydalanırken özel kesimdeki yöneticiler, ortaklar, çalışanlar, alacaklılar, kredi açacaklar, potansiyel yatırımcılar,

sendikalar, yabancı sermaye vb. bağımsız denetimden denetlenen işletme ile ilgili alacakları kararları için faydalanırlar (Balkan 2008: 85).

İşletme yönetim ve amaçlarına uygun, tutarlı kararlar alabilmek için gerekli bilgilerin doğru ve güvenilir olması bir ihtiyaçtır. Güvenilir olmayan bilgilere dayanılarak alınacak kararlar, kaynakların doğru ve etkin kullanımını engeller. Bu bakımdan karar alıcılar, verilecek kararlara temel oluşturacak mali bilgilerde bağımsız bir güvence ararlar. Bu güvence, ihtiyaç duyulan bilgilerin kalitesini arttırarak güvenilir bilgiler sağlayan bağımsız ve profesyonel hizmetlerdir. Güvence hizmetleri bir taraftan bağımsız diğer taraftan incelenen bilgiler açısından tarafsız olmasından dolayı karar alıcılar için değerli olarak kabul edilmektedir. İşletmenin mali bilgilerini üretenler ile bu bilgilerin kullanıcıları arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları önlemek için mali bilgilerin güvenilirliğinin bağımsız ve yetkin üçüncü şahıslar tarafından değerlendirilip onaylanması bağımsız denetim ile mümkün olduğu söylenebilir (Güredin, 2000: 4-5).

1.1.3. Bağımsız Denetimin Sınırları

Bağımsız denetim, denetim yaptıracak işletmenin mali tablo ve raporlarına münhasır olarak yapılır. Bağımsız denetim kapsamına giren mali tablolar, şirketlerin ve sermaye piyasası kurumlarının kamuya açıklanacak veya Sermaye Piyasası Kurulu ve Kamu Gözetim Kurulu tarafından istenecek mali tablolarıdır (Çelik 2005: 56).

1.1.4. Delilleri Toplama

Bağımsız denetim çalışmalarının büyük bir kısmı, delil toplama ve değerlendirme çalışmalarından oluşur. Denetim de kullanılan delilleri elde etmek için, belge incelemesi, envanter incelemesi, gözlem, bilgi toplama, doğrulama, soru sorma, yeniden hesaplama, derinlemesine araştırma, soruşturma gibi teknikler kullanılır. Denetimi destekleyecek deliller güvenilir ve yeterli sayıda olmalıdır. Çünkü bu deliller denetçi görüşünün oluşmasında kullanılacaktır. Delillerin sayısını denetlenen kalemlerin risk derecesi, işletmenin niteliği, büyüklüğü ve delil toplama maliyeti gibi etkenler belirleyici olur. Delillerin objektifliği ve kaynağı, güvenilirliği ile doğru orantılıdır. Denetim delilleri muhasebe kayıt ortamında var olan bilgilerin doğrulanmasında kullanılan unsurlardır. Bunlar; muhasebe defterleri, mizanlar, muhasebe fişleri, çekler, faturalar, toplantı tutanakları, yazılı bildirimler gibi toplanan diğer bilgiler bunlardan bazılarıdır.

Denetçi delil toplama esnasında, maddi doğruluğu tespiti yönelik aşağıdaki işlemleri de yapmak durumundadır (Güçlü 2005: 18).

- ✓ Stok ve nakit hareketlerinin izlenmesi,
- ✓ Stokların ve varlıkların değerlendirme yönteminin doğruluğunun tespiti,
- ✓ Belgelerin yapısının incelenmesi,
- ✓ Kayda esas belgelerin muhteviyat tutarlılığı,
- ✓ Senet ve çeklerin sirkülasyonunun incelenmesi,
- ✓ Kayıtlarla belgelerin uyumu,
- ✓ Önceki dönem, cari dönem uyumu,
- ✓ Kayıtlarla mali tabloların uyumu, durumlarını araştırması gerekir.

1.2. İç Denetim

İç denetim, kurum faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacıyla bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyeti olduğu söylenebilir. İç denetim, kurumun risk yönetimi, kontrol ve kurumsal yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur (Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi, 2010: 2). Bu tanıma göre iç denetimin güvence (delilleri objektif olarak inceleme) ve danışmanlık (kurum faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacıyla verilen hizmetler) şeklinde iki temel işlevi vardır.

İç denetim faaliyeti daha genel olarak (Kartal 2013: 9);

- ✓ Mali bilgilerin sağlıklı şekilde üretilmesi,
- ✓ Muhasebe kayıtlarının standartlara uygun şekilde yapılması,
- ✓ Varlıkların ve değerlerin korunması,
- ✓ Faaliyetlerdeki riskli alanların tespiti ve kontrolü,
- ✓ Muhasebedeki temel hile ve yolsuzlukların tespiti,
- ✓ Hata ve kötü niyetli işlemlerin önüne geçilmesi,
- ✓ Yönetim tarafından tesis edilen kural ve ilkelere uygunluk ve
- ✓ İşletmenin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olacak diğer çalışma, inceleme ve raporlama süreçlerini kapsamaktadır

Bu yönleri ile iç denetimin sadece yönetime değil, tüm işletmeye ve hatta işletme dışındaki üçüncü kişilere hizmet eden bir faaliyet olduğu görülmektedir.

2. BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİNDE İÇ DENETİM FAALİYETLERİ

Başarılı, etkin ve verimli bir kurumsal yapı için iç denetimin bağımsız denetim süreçleriyle uyumlu, tamamlayıcı ve işbirliği içerisinde kurgulanarak işletilmesi gerekir. İç denetim; güvence ve danışmanlık faaliyetlerini gerçekleştirmesi, işletmenin varlıklarını koruması, etkin risk değerlendirme sürecini yönetebilmesi, hileli işlemlerin tespiti ve önlenmesine yönelik olarak tedbir alabilmesi için bağımsız denetim ile ilişkili olmalıdır.

Bağımsız denetim, bir kuruluşun, personeli olmayan denetçilerden oluşan, bağımsız ve farklı bir tüzel kişiliği olan denetim organı tarafından denetlenmesidir. İç denetim bölümünün yeterli olması, bağımsız denetçiye; uygulanacak denetim işlemlerinin türü, kapsamı, ayrıntı derecesi ve uygulama zamanını değerlendirmesi açısından kolaylık sağlar.

İç denetim yöneticisi, aynı çalışmaların gereksiz yere tekrarlanmasının önlenmesi ve yapılacak olan bağımsız denetim faaliyetlerinin kapsamının en uygun şekilde belirlenebilmesi için bağımsız denetçiler ile mevcut bilgileri paylaşmalıdır. İç denetçiler, bağımsız denetçilerin gerekli gördüğü hallerde onlara yardımcı olur (Adiloğlu 2011: 27).

İyi bir iç denetim sistemine sahip olan işletmelerde bağımsız denetçi, faaliyet sonuçları hakkında daha rahat görüş bildirir. İç denetçinin çalışmalarıyla bağımsız denetçiler, işletmenin mali olmayan yönlerinin mali tabloları nasıl etkilediğini daha iyi anlayabilir. İki denetçi arasındaki ilişkinin işletmeye en büyük faydası ise, toplam denetim süresinin kısalması ve dolayısıyla denetim maliyetlerinin azalmasıdır (Uzay 1998: 164-165).

Bağımsız ve iç denetçiler birbirleri için önem arz etseler de bu denetçiler arasında denetim yöntemleri, sorumlulukları, denetim hedefleri gibi konularda bazı farklılıklar vardır. Bağımsız denetçiler, mali işlemlerin ve hesapların kurallara uygunluğuna ilişkin yeterli deliller aramaktadırlar. Onların bakış açısı daha çok geçen yıl ne olduğuna odaklanmıştır. İç denetçiler ise şu anda ne olduğuna ve gelecekte ne olacağına bakmaktadır. Dış denetçilerin temel hedefi sonuçların değerlendirilmesidir. İç denetçilerin temel hedefi ise daha önce kurulmuş ve uygulanmakta olan mali sistemlerin değerlendirilmesidir. Ayrıca İç denetçiler, işletmenin üst

yönetimi için çalışıp onlara rapor verirlerken, dış denetçiler daha üst otoritelere, genellikle yasama organına karşı sorumludurlar (<http://kontrol.bumko.gov.tr>).

Şirketlerde kurumsal yönetimin yerleştirilmesi ve şeffaflığın sağlanması açısından da etkin bir iç ve bağımsız denetim sisteminin oluşturulması önemlidir. İç denetçi, işletmenin bir personeli olup ücretini işletmeden aldığından denetim faaliyetlerinde objektiflik, bağımsızlık ve tarafsızlık açısından bir sorun yaşayabilir. Bu durum kısmen bağımsız denetçi için de olsa bile işletmeye bağlı olarak çalışmadığı için düzenleyeceği raporlar tarafsız olacaktır. İç denetçi ile bağımsız denetçinin koordinasyonu ve mesleki şüphecilik ilkesi ile hareket etmeleri mali raporlamada hata ve hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesinde başarıyı artırır. Hatalı ve Hileli işlemlerin tespit edilmesi, hem işletme içi hem de işletme dışı bilgi kullanıcılarının kararlarına olumlu katkı sağlar. Koordineli çalışma ile ortaya çıkarılacak hatalı işlemlerin, hangi yanlış bilgiyle yapıldığı ve nasıl düzeltileceği, ilgili kişilere anlatılarak doğru işlemin öğretilmesi açısından da bir faydası olacağı söylenebilir.

Bağımsız denetçi, mali tablolarda yer alan yanlış beyan ihtimalini değerlendirmek adına iç denetim faaliyetlerini yeterli şekilde kavrayarak bağımsız denetim planını ve yordamlarını sağlıklı olarak belirler. İç denetim mekanizması etkin ise, bağımsız denetim yordamlarının zamanlamasında ve içerdiklerinde etkinlik sağlar. Ancak söz konusu yordamları tamamen ortadan kaldırmaz (SPK 2006).

3. RAPORLAMA STANDARTLARI

Bir işletmede denetim yapıp yapılmadığının tek delili denetim bitiminde hazırlanan rapordur. Raporun yazılmasında dikkate alınması gereken standartları şöyle açıklayabiliriz.

3.1. Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine Uygunluk Standardı

İşletme mali tablolarını düzenlerken genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun davranmalıdır. Denetçi ise işletmenin mali tablolarını inceleyerek, bunların hazırlanmasında, tüm teamüller, kurallar ve işlemlerin bu muhasebe ilkelerine uygun olup olmadığını araştırır.

Uzman denetçi genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyulması veya uyulmaması durumlarını raporunda ortaya koyarak sonuçlarını açıklamakla yükümlüdür (Aksoy 2006: 7).

3.2. Muhasebe İlkelerinde Tutarlılık Standardı

Bu standart, mali tabloların muhasebenin temel kavramlarından Tutarlılık temel kavramına uygun olup olmadığını raporlanmasını hedefler. Bu ilkeye göre, seçilen muhasebe ilkeleri ve bunları uygulama yöntemleri birbirini izleyen dönemlerde değiştirilmeden uygulanmalıdır. Bu standart, denetim raporunun önceki dönemlerde uygulanan Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerinin denetlenen dönemde de aynen uygulanıp uygulanmadığını belirtmesini ifade eder. İşletmenin denetlendiği yıl ile önceki yıla ait mali tablolarında yer alan bilgilerin karşılaştırılabilir özellik taşıyıp taşımadıklarını kontrol altına almaktadır. İşletmenin mali durumunun yıllar itibarıyla karşılaştırılabilirliği bu ilke ile sağlanır. Herhangi bir sebeple yapılan değişiklik, denetçinin raporunda açıkça belirtilmelidir.

3.3. Mali Tablolardaki Açıklamaların Yeterliliği Standardı

Bu standart; mali tablolardan faydalanacak olan kişi veya kuruluşların karar aşamasında doğru temeller üzerinde karar alabilmesi için mali tabloların kişi ve kuruluşlara yardımcı olacak ölçüde açık, yeterli ve anlaşılır olması gerektiğini ifade eder. Bu sebeple, mali tablo dipnot açıklamalarının, olabildiğince fazla kullanıcıyı kapsayacak şekilde, geniş amaçlı olarak, gereken detayda kısa ve öz olarak düzenlenmesi gerekir. Denetçi bu açıklayıcı bilgilerin yeterli olup olmadığını raporunda belirtmek zorundadır. Bu bilgiler yeterli düzeyde değilse gerekçeleriyle birlikte raporunda açıklamalıdır.

3.4. Görüş Bildirme Standardı

Denetçi incelediği işletmenin mali tablolarına ilişkin yargılarını bu bölümde ifade eder. Düzenlenen denetim raporunda, denetim faaliyeti ile ilgili olarak bir kanaate ulaşılmalı ve bu kanaat, **olumlu görüş, şartlı olumlu görüş, görüş bildirmeden kaçınma veya olumsuz** görüşlerden biri olarak mutlaka belirtmelidir. Bu kanaat görüş bildirmekten kaçınma şeklinde ise bu durumun sebepleri detaylı olarak denetçinin raporunda ortaya konmalıdır.

Bağımsız denetçiler denetim yaptıkları işletmelerin mali tablolarında; genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyulduğunu, gerekli bütün bilgilerin tam açıklama kavramına uygun olarak belirtildiğini ve süreklilik ilkesine uyulduğunu, önemli aksaklık ve düzensizliğin bulunmadığı

durumları, **olumlu** bir denetim görüşüyle açıklarlar. Ancak mali tablolarda önemli hata ve yolsuzlukların saptandığı durumlarda ise olumlu bir görüş bildirmezler. Böyle durumlarda hata ve aksaklıkların niteliğine göre şartlı denetim görüşü bildirir veya bir görüş bildirmekten kaçınırlar (Bayazıtlı 1991: 92).

Bağımsız denetçiler denetim görüşünü oluştururken işletmede finansal tablolara yansıtılmamış işletmeye gider veya borç doğurma ihtimali olan belirsiz durumların olup olmadığını araştırmalıdır. Yani; kaybedilmesi halinde işletmeye büyük borç yükü getirecek davalar, maliye ile devam eden vergi cezaları davaları, işletmenin yerine getirme gücünü aşan sözleşme ve garantiler ile üçüncü kişilere verilen kefalet yükümlülükleri ve hayati önemdeki kredi talepleri gibi durumlar dikkate alınarak denetim görüşü şekillenir (Bozkurt 2000: 355).

4. DENETİM RAPORUNUN OLUŞTURULMASI

Raporlama, denetim çalışmasının belgelendirilmesi, gerekli bilgi ve bulguların ilan edilmesini ifade eder. Denetçinin denetim sürecinde yaptığı bütün çalışmalarının ve değerlendirmelerinin bir özeti niteliğinde olduğundan bu bilgiler, kullanıcılarının alacağı kararları etkilemektedir. Bilgi kullanıcıları yatırımlarında sağlıklı karar vermesi için yaptığı incelemelerde denetim raporlarını dikkatte aldıklarından bu raporların önemi büyüktür. İşletmenin mali durumu veya faaliyet sonuçlarının iyi veya kötü oluşu denetçiyi ilgilendirmez.

Denetçi, oluşan mali nitelikli olayların gerçekliğini araştırıp, onların oldukları gibi ve muhasebe ilkelerine uygun bir şekilde kayda alındıklarını ve aynı şekilde de mali tablolar halinde özetlendiklerini inceleyip, sadece bu husustaki fikir ve bulguları raporunda açıklamakla ilgilenmelidir.

Denetçinin denetim raporunu hazırlarken uyması gereken kurallar vardır. Muhasebe Meslek Mensuplarının Çalışma Usul Ve Esasları Hakkındaki Yönetmelikte 58. maddesindeki “Denetim Raporu” başlığındaki Denetim raporunda olması gereken temel bölümler şöyledir:

- ✓ Genel bilgi bölümü; ilgililerin belirtildiği,
- ✓ Denetim kapsamı bölümü; dönemi belirtilen mali tabloların genel kabul görmüş denetim standartlarına göre düzenlenip düzenlenmediğinin belirttiği,

- ✓ Meslek mensubunun açıklama ve görüş bölümü; denetimin sonucunda meslek mensubunda oluşan kanaatinin belirtildiği,
- ✓ Rapor tarihi bölümü; denetimin bittiği tarihin gösterildiği,
- ✓ Meslek mensubunun imzası; sözleşmeyi imzalayan, denetimin sorumluluğunu yüklenen meslek mensubu tarafından raporun imzalandığı, bölümleri içerir.

Denetim raporunda işletmenin mali tablolarındaki hesaplar incelenerek gerçek durumu yansıtıp yansıtmadığı hakkında gerekli çıkarımlar yapılarak görüş ve öneriler oluşturulur. Örnek bir rapor genel hatları ile aşağıda verilmiştir.

Başlık: BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORU

ADRES : HOLDİNG ORTAKLAR GENEL KURULUNA

GİRİŞ : Holdingin 31 Aralık 20XX tarihi itibariyle Bilançosunu, bu tarihte sona eren yıla ait Gelir tablosunu, ve Tablolarını denetlemiş bulunuyoruz.

KAPSAM : Denetimimizi genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun olarak yaptık. Bu standartlar, denetimin mali tablolarda önemli bir yanlışlığın olup olmadığı konusunda makul bir güvenceyi sağlamak üzere planlanmasını ve yapılmasını gerektirmektedir. Bu denetim, mali tablolardaki tutar ve açıklamalara esas olan delillerin örnekleme yöntemiyle incelenmesini içerir. Ayrıca genel olarak mali tabloların sunumunun değerlendirilmesini de içerir. Denetimimizin beyan ettiğimiz görüşümüze makul bir esas teşkil ettiği kanaatindeyiz.

GÖRÜŞ

: Görüşümüze göre ekli mali tablolar 31.12.20XX tarihi itibariyle mali durumunu ve döneme ait faaliyet sonuçları ve nakit akımlarını bütün önemli taraflarıyla genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak yansıtmaktadır.

DENETİM KURULUŞU

: MALİ MÜŞAVİRLİK AŞ

DENETİM RAPORU TARİHİ

:

Şartlı görüş, olumsuz görüş ve görüş bildirmekten kaçınma durumunda bu durumu netice veren dayanaklar da raporda ortaya konmalıdır.

SONUÇ

Ekonomik anlamda sınırların genişlediği ve rekabet şartlarının yoğunlaştığı ortamlarda sürekli büyüme ve gelişmeyi hedefleyen işletmeler, kurumsal yönetim kalitesini sağlamak ve bağımsız ve tarafsız olarak yönetime güvence sağlayan ve yatırımcılar ile kredi verenler için işletmenin güvenilirliğine değer katan özelliğinden dolayı iç denetime ihtiyaç duymuşlardır. İşletmelerde etkin bir iç denetim mekanizmasının oluşturulması ve bağımsız denetim sistemi le koordineli çalışması muhasebe ilke ve kavramlarına uyulmasını sağlamak suretiyle hileli finansal işlemler dolayısıyla hileli finansal raporlama ve güvenilir olmayan bilgi riskini azaltacaktır. Böylece oluşturulan bu sistem işletme ile ilgili kişi ve kuruluşların menfaatlerinin korunmasına yardımcı olacaktır.

Bağımsız denetçi, mali tablolarda yer alan yanlış beyan ihtimalini değerlendirmek adına iç denetim faaliyetlerini yeterli şekilde kavrayarak bağımsız denetim planını ve yordamlarını sağlıklı olarak belirler. İç denetimin etkinliği ve yapılan ön değerlendirmeler bağımsız denetim yordamlarının zamanlamasını ve içeriğindeki etkinliği artırır. Bağımsız denetçinin öncelikli görevi işletmenin yıllık mali raporlarına ilişkin bağımsız görüş bildirmektir. Düzenlenen raporların genel muhasebe standartlarında olması işletmenin mali bildirimlerini tarafsızca yaptığını, belirli dönem faaliyet sonuçlarının doğruluğunu belirtir. İç denetim birimi işletme içinde bir birim olduğundan, tarafsızlık ve özerklik seviyesi ne

kadar yüksek olsa da bağımsız bir denetçinin mali tablolarla ilgili sağlıklı fikir üretebilmesi için ihtiyaç duyduğu bağımsızlık seviyesinde olamaz. Bu bağlamda uzman denetçi, bağımsız denetim işlemlerinde iç denetim mekanizmasının sağladığı verileri ön değerlendirme olarak dikkate alır ancak mali tabloların denetim sorumluluğu ve değerlendirmeleri kendisine aittir.

Özetle, etkin bir iç denetim sisteminin ve bu sistemin iç kontrol ve bağımsız denetimle koordineli çalışmasının kurumsal hedeflere ulaşmada, sürdürülebilirliği sağlamada, kurumu geliştirme ve değerli kılmada önemli katkısı olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Adiloğlu, Burcu (2011). İç Denetim Süreci ve Kontrol Prosedürleri, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
2. Aicpa, (2005). Professional Standards, AU, Section, New York,
3. Aksoy, Tamer (2006). 'Tüm Yönleriyle Denetim', Yetkin Yayınları, cilt:2, Ankara
4. Babayeva, L. (2011) Uluslararası Denetim Standartları Uygulamaları: Türkiye Azerbaycan Karşılaştırması, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
5. Balkan, İ. (2008). Bankalarda Denetim Komitelerinin Etkinliği, Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
6. Bayazıtlı, E., (1991). Uluslararası Bağımsız Dış Denetim Standartları ve Türkiye Uygulaması, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. Bozkurt, Nejat (2000). Muhasebe Denetimi. İstanbul: Alfa Basım.
8. Çelik, Aytekin (2005). Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sorumluluğu, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2005, s.54.

9. Güçlü, Faruk (2005). Muhasebe Denetimi, Detay Yayıncılık, Ankara.
10. Güredin, Ersin (2000). Denetim, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ., İstanbul.
11. Güredin, Ersin, (2007), Denetim ve Güvence Hizmetleri, 11. Baskı, Arıkan Matbaası, İstanbul.
12. ISA 500: Uluslar arası Denetim Standartları; Denetim Delili (International Standards on Auditing; Audit Evidence) www.wou.edubeebej/.../chap005.ppt
13. Kartal, Fikret (2013). “Türkiye’de Kamu ve Özel Sektörde İç Denetim Uygulamaları,” Maliye ve Finans Yazıları, Cilt:27, Sayı:99
14. Kepekçi, Celal (2004). ‘Bağımsız Denetim’, Genişletilmiş 5. baskı, İstanbul, Avcıol Basım Yayın,
15. Stettler, H, F. (1982). Auditing Principles, Fifth Edition, Prentice-Inc.,
16. Türker, M., R., Pekdemir, Selvi, Y., ve Yılmaz, F. (2003), Sınırlı Uygunluk Denetimi (SUD), TÜRMOB Yayınları 198, Ankara.
17. Usul, Hayrettin (2013), Bağımsız Denetim 1. Baskı Ankara: Detay Yayıncılık
18. Uzay, Şaban (1998). “İç Denetim Fonksiyonunun Bağımsız Dış Denetime Etkisi,” Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dergisi, Sayı:1-2, Cilt:12, Mayıs
19. Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete, 20391, 3 Ocak 1990.
20. Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No:22) sermaye Piyasası Kurulu, 12/06/2006
21. Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu Yönergesi, <http://kontrol.bumko.gov.tr> 20.11.2017
22. Uluslararası İç Denetim standartları, Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi (UMUÇ), The Institute of Internal Auditors (IIA), Çeviri: İç Denetim Enstitüsü (TİDE), Ocak 2010.

BÖLÜM6

**ŞER'İ KURUL KAVRAMININ KATILIM
BANKACILIĞI ÇALIŞMA PRENSİPLERİ
ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ**

**Dr.İbrahim ÇEMBERLİTAŞ
Dr.Öğr. Üyesi,Yakup ÜLKER
Dr.Öğr. Üyesi,Kudbeddin ŞEKER**

ŞER'İ KURUL KAVRAMININ KATILIM BANKACILIĞI ÇALIŞMA PRENSİPLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

*EXAMINATION OF THE CONCEPT OF SHARIAH BOARD
WITHIN THE FRAMEWORK OF THE WORKING PRINCIPLES
OF PARTICIPATION BANKING*

İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Dr. Dicle Üniversitesi, İİBF, (sorumlu yazar)

Yakup ÜLKER

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF

Kudbeddin ŞEKER

*Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi*

GİRİŞ

İslami finans sistemi, finansal işlemlerini faizsiz olarak yapmak isteyenlerin taleplerine üzerine ortaya çıkan bir sistemdir. Dünya çapında ekonomik işlemlerinin oldukça önemli bir kısmının faizli sistemde yapılıyor olması bu talebin en büyük sebebidir. İlk olarak Mısır'ın Mit Ghamr kasabasında tarımla uğraşan çiftçilere kredi vermek üzere Mit Ghamr tasarruf bankasının kurulmasıyla İslami finansal sistemin ilk adımları atılmıştır. Varlığını uzun süre devam ettirmese de bu bankanın kurulması kendisinden sonraki girişimlere öncülük etmiştir. Daha sonra ilk başarılı girişim olan İslam Kalkınma Bankası 1973'te Cidde'de kurulmuş ve 1975'te faaliyetlerine başlamıştır. Birçok İslam ülkesinde İslami banka olarak isimlendirilen bu girişimler Türkiye'de ilk zamanlar *Özel Finans Kuruluşları* adı ile faaliyetlerini yapmışlardır. 2005 yılından sonra *Katılım Bankacılığı* ismini kullanan bu bankalar hali hazırda Türkiye'de 5 banka olarak işlemlerini devam ettirmektedirler. Beş katılım bankasından ikisi devlete ait bankalar olup üç tanesi de özel katılım bankalarıdır.

Konvansiyonel bankalarda bulunan danışma kurullarına karşılık katılım bankalarından şer'î kurul denilen yapı bankanın faaliyetlerini denetlemektedir. Faizsiz çalışmaları hasebiyle denetlenmesi gereken olgu da işlemlerin İslami ilkelerle örtüşüp örtüşmediği ile ilgilidir. Bununla

beraber geliştirilip uygulanacak yeni bir yöntemin de İslami bankacılık prensiplerine uygun olup olmadığı da yine bu kurulca denetlenmektedir. Dünya örneklerinde olduğu gibi Türkiye'deki katılım bankalarının her birinin bünyesinden şer'i kurul bulunmak zorundadır. Aynı şekilde Türkiye'de katılım bankaları için bir üst kurul veya çatı niteliğindeki Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin (TKBB) de şer'i kurulu bulunmaktadır. Bu kurul Türkiye'de faaliyetini sürdüren katılım bankalarının faaliyetlerini ve bu katılım bankalarının bünyesindeki şer'i kurulu denetlemektedir.

İslami Finans Sisteminde Şer'i Kurul

İslami finans sistemi felsefi olarak İslami kurallar ile yönetilen, yönetilmesi gereken bir sistem olması hasebiyle sistemin yapısında muhakkak surette şeriatın izin verdiği ölçüler, standartlar, vs. bulunmalıdır. Önceki bölümlerde söz edildiği gibi bir konuda şeriatın bir kanıt, kural getirildiğinde öncelikle birincil daha sonra ikincil kaynaklardan kaynak gösterilmelidir. Yani sırasıyla Kur'an, Sünnet, İcma' ve Kıyas 'tan yararlanılmalıdır. Asr-ı Saadetten bu yana değişmeyen belirli durumlar için Kur'an ve Sünnet 'ten çıkarılacak olan hükümler nettir, açıktır ve yoruma ihtiyacı olmayan hükümlerdir. Fakat belirli bir tarihte olmayan ama günümüzde ortaya çıkan bir mesele için verilecek olan hükümlerde Ayet ve Sünnetten kesin hüküm bulunmadığı durumlarda ise benzer, yaklaşık meselelerle ilgili Kıyas yapılır ve ondan yararlanılır. Bunun da olmadığı bir durumda ise İslam âlimlerinin (hukukçuları) verdiği görüş birliğine başvurulur (Çemberlitaş, 2019: 26).

İslami finans sisteminde de ihtiyaç olduğu durumlarda sırasıyla Kur'an, Sünnet ve Kıyas'tan bir hüküm bulamadığında takdir yetkisi olarak günümüz İslam Hukukçularının finans sistemine de hâkim olan bilim adamlarının, âlimlerinin görüşlerinden takdirlerinden istifade edilir. Tüm bu gereklilikler düşünüldüğünde İslami finans sisteminde şer'i kurulların bulunduğu ve ihtiyaç olduğu anlarda bu kurulların görüşlerinden istifade edildiği anlaşılacaktır.

Şer'i kurullar zorunlu bir ihtiyaçtan doğmuş olup İslam bankacılığı terminolojisi, kuralları, esasları, çalışma yöntemleri, çalışma mekanizmaları, hizmetleri aşamalı olarak gelişmiş bir heyetler bütünü halini almıştır. Son raddede ülkelerin hukuksal yapısı da dikkate alınarak (çalışmanın ilerleyen bölümlerde detaylarına girilecek olan) çeşitli ürün ve çalışma yöntemleri sunmaya başlamıştır. Ticaret finansmanı, oto

finansmanı, ipotekli ev satışları, menkul kıymet pazarları gibi çeşitli finansal araçlar bu gelişmenin sonuçları olup İslami bankalarca aktif olarak kullanılan ürünlerdir (Abdul-Rahman, 2015: 199).

İslami bankaların her birinin kendi bünyesinde şer'i kurulları bulunmaktadır. Kuruldaki üyelerin vazifesi işlemlerin İslam'a uygunluğunun denetlenmesi olduğundan bu kurul İslami bankaların bir nevi kalbi hükmündedir. Her İslami bankanın ayrı ayrı şer'i kurulu bulunduğu gibi şer'i kurul üyeleri ihtiyaç olduğu takdirde birden fazla İslami bankanın kurulunda yer alabilmektedirler. Şer'i kurulların, İslami banka faaliyetlerini denetlediği gibi farklı İslam ülkelerinde İslami bankaları bir çatı altında toplayan üst kurul ise bu bankaları, dolayısıyla şer'i kurulları da denetlemektedir. Türkiye'de Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bir çatı niteliğinde üst kuruldur. TKBB'nin yapısına bakıldığında bu birliğin de şer'i kurul vazifesini gören bir danışma kurulu bulunmaktadır.

TKBB yönetim Kurulu'nun "02.04.2018 tarih ve 253 sayılı kararı ile kabul edilen TKBB danışma kurulunun oluşumu, görev, çalışma usul ve esasları hakkında tebliğ" e göre danışma kurulu şu şekilde tarif edilmiştir (TKBB D. K., 2018: 1):

19/10/2005 tarihli ve 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 80 inci maddesinde belirtilen TKBB'nin en temel görevi "Katılım bankacılığı alanında uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan standartları da takip etmek suretiyle katılım bankalarının uymaları gereken meslek ilke ve standartlarını belirlemek" şeklinde ifade edilmiştir: Aynı madde'de danışma kurulu üyelerinde aranan şartlar şu şekilde ifade edilmiştir (TKBB D. K., 2018: 1):

"Danışma Kurulu üyelerinden; üç tanesinin İslami bilimler alanında doktora derecesine sahip olması, bir tanesinin Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri arasından Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından önerilen aday/adaylar arasından olması ve bir tanesinin işletme, iktisat, maliye, bankacılık, hukuk ve dengi dallarda lisans veya lisansüstü diplomaya ve katılım bankacılığı alanında en az yedi yıl yönetici deneyimine sahip olması zorunludur."

Uluslararası alanda İslami bankalar ve bunların kullandığı finansal ürünler ile işlemlere dair standartları düzenleyen ve denetleyen iki kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluş AAOIFI kısaltması ile bilinen "Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions" kurumudur. Türkçesi "İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim

Kurulu” olan bu bu kuruluşun merkezi Bahreyn’de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra IFSB “Islamic Financial Services Board” kurumu ise Türkçe “İslami Finansal Hizmetler Kurulu” olarak bilinir. Bu kuruluşun da merkezi Malezya’da bulunmaktadır. Her iki kuruluş ile ilgili ilerleyen bölümlerde detaylı bilgiler verileceğinden burada yalnızca Uluslararası alandaki İslami bankaların düzenleyici ve denetleyici kuruluşların yalnızca isimlerine yer verilmiştir.

Şer’i Kurulların Kısa Tarihi

Şer’i kurul İslami finans sistemine göre faaliyet gösteren kurumlarda, İslam hukuku konusunda yetkin üyeleri bulunan kurullardır. Bu üyeler İslami finans kurumlarının faaliyetlerinin İslam’a uygunluğunu denetler. İlk şer’i kurul Faysal İslami Bank tarafından Mısır’da oluşturulmuştur. Fakat bu kurul ilk İslami bankaların kullandığı mudaraba ve muşaraka yöntemlerini denetlemekte beraber daha sonradan geliştirilen yöntemlere yönelik denetimi yapamamıştır (Yanpar, 2015: 106).

İlk şer’i kurulun bir İslami banka aracılığıyla kurulması; şer’i kurulların İslami banka müşterilerine inanç ve güven vermek amacıyla kurulduğu da söylenebilir. Daha sonra İslami finans kurumlarının gelişmiş yöntemler kullanması sonucunda ise şer’i kurullar daha da profesyonelleşmeye başlamıştır. Şer’i kurullar genelde her kurumda bulunmakla beraber ülkelerde ayrıca İslami finans kuruluşlarını denetleyen Şer’i kurullar da bulunmaktadır. Ülkelerden de daha geniş anlamda Uluslararası nitelikte kabul gören, otoritesi kabullenmiş şer’i kurullar da bulunmaktadır (Çemberlitaş, 2019: 27).

Malezya, Pakistan ve Kuveyt gibi İslam ülkelerinde İslami bankalar ve bunların düzenleyicilerine (şer’i kurullar) ilişkin yasal düzenlemeler mevcuttur (Şağbanşua, 2016: 32). Malezya, Pakistan, Bangladeş gibi ülkelerin şer’i kurulların ilk örnekleri olması, bu ülkelerdeki İslam hukukçularının Arapça ile beraber İngilizce ’ye de hâkim olmaları sebebiyledir. Zira yaklaşık 600 yıldan fazla geçmişi olan faizli bankacılık sisteminin karşısında henüz yeni uygulanmaya başlanan faizsiz sistemin farklarını anlamak için muhakkak surette faizli sistemin temel uygulama dili olan İngilizce ’ye hâkim olmak bir zorunluluk idi. Hatta ilk şer’i kurullarda yer alan İslam âlimleri belirli bir zaman sonra işlemlerin karmaşıklığından anladılar ki bu işlemler “faizi almak ta vermek te haramdır” ibaresinden daha öte bir durumdur. Dahası ilk uygulamalarda şer’i kurullar için faizli bankalarda çalışan uzmanlar görevlendirilmiş ve

bunların şer'i kurul üyelerine öğretimde bulunarak faizli sistemin nasıl çalıştığını bilmek suretiyle faizsiz sistemin bundan farklarının ne olması gerektiğinin anlaşılması sağlanmaktaydı (Abdul-Rahman, 2015: 176). Tüm bu gelişmelerin bir ürünü olarak çeşitli ilimlere ve kültürlere vakıf ve faizsiz sistemin işlemlerinin Şeriata uygunluğunu onaylayacak veya reddedecek akademik ve ilmi seviyesi yüksek İslam finansçıları yetişmiştir.

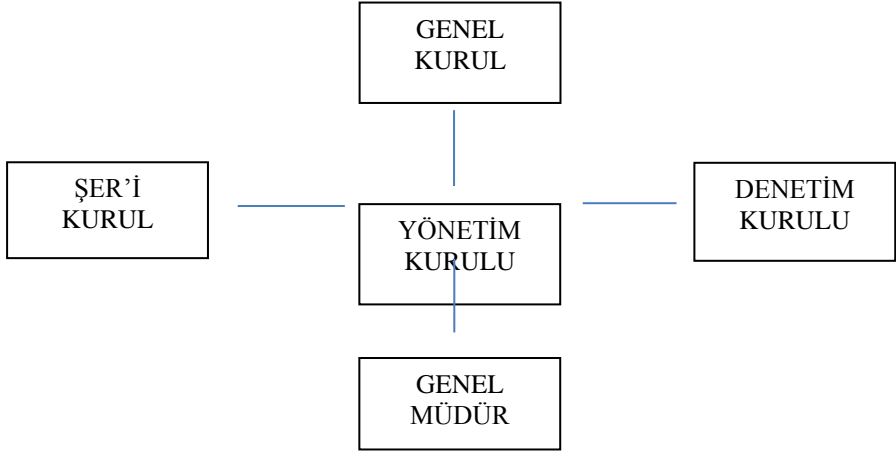
Suudi Arabistan savunma bakanlığı eski denetçilerinden Şeyh Salih Kamil İslami ilimler konusunda öncül işlevi olan ülkelerdeki fıkıhçılarla ortak bir heyet kurmak istemiştir. 1973 petrol krizinden sonra ortaya çıkan petro dolarları şeriat esasları dışına çıkmadan İslami finans kuruluşlarına kazandırmak niyetiyle Şeriata dayalı bir faizsiz finansman yönetmeliği hazırlamışlardır. Daha sonra ilk defa bu heyete “Şer'i Kurul” denmiş ve bu kurul batı faizli banka sistemine alternatif sistemin temellerini atmaya başlamıştır. Bu kurul Mısır, Ürdün, Suriye, Sudan, Suudi Arabistan, Malezya, Pakistan ve Hindistan'daki İslam hukukçuları ve fıkıhçıları ile genişletilmiştir (Abdul-Rahman, 2015: 198).

Şer'i Kurulların Yapısı

Şer'i kurullar şeriata uygun denetimler yapmak ve kararlar vermek suretiyle çalıştıklarından dolayı bu kurulların üyeleri öncelikle İslam fıkıhçılarından oluşmaktadır. Ayrıca kurulda hem faizsiz sistemin esaslarını bilip hem de faizli sistemden farklarını bilmek suretiyle yöntemler geliştireceklerinden dolayı finansçı üyelerin bulunması bir zorunluluktur. Pek az İslam ülkesinde İslami bankalar ile ülke hukuk sistemleri örtüşmektedir. Bu da bu ülkedeki İslami finans kurumlarının ülke fetva makamları ile irtibatlı şekilde hareket etmesine olanak tanımaktadır.

Bahsedildiği üzere Malezya, Kuveyt gibi ülkelere ek olarak Bahreyn İslami bankalarının ülke fetva kurulları ile fikir alışverişinde bulunmalarıyla beraber bazen fetva makamının vereceği hükümler bağlayıcı olmaktadır. Yetkili fetva makamı ile irtibatlı olmak İslami bankalar için bir kolaylık gibi görünse de bazen bu durum İslami bankaların “finans” ile ilgili ayrıntılı bilgilerde fetva vermelerinden dolayı fetva makamları karşısında tabiri caizse elini kolunu bağlamaktadır (Çemberlitaş, 2019: 28).

Şekil 1: İslami Finans Kurumu Şer'i Kurulun Yeri

Kaynak: (Yanpar, 2015: 108)

Genel olarak İslami finans kurumları bünyesindeki şer'i kurullar üç üyeden müteşekkildir. Üçten fazla şer'i kurul üyesi bulunan İslami finans kurumlar var ise de çoğunlukla altıdan fazla şer'i kurul üyesi bulunan kurumlar yoktur denebilir. IFSB (Islamic Finance Services Board) İslami Finans Hizmetler Kurulu'nun şer'i kurullara standart getirmek üzere bazı çalışmalar yaptığı bilinmektedir. En temel prensip olarak üyelere bulunması gereken dört özelliğe dikkat çekilmiş olmakla beraber şer'i kurulun aldığı kararlar tamamen bağlayıcı olmadığından bu dört özellik te tamamen bir standart haline gelmiş değildir. Buna rağmen IFSB'nin belirlediği dört özellik şunlardır (Yanpar, 2015: 109):

- ✓ İlahiyat alanında tanınırlığı yüksek olan fakültelerden mezun olmak
- ✓ İslam hukukundan görüş ve yorum çıkarabilecek yöntemleri bilmek
- ✓ İslam hukukunun orijinalliğinden istifade edebilmek üzere Arapça bilmek
- ✓ İletişim kolaylığı açısından İngilizce bilmek

Şer'i Kurulların Çalışma Prensipleri

Temel prensip olarak kuruldaki üyelerin İslam hukuku, fıkıh ilmi, yorumlama kabiliyeti, İngilizce ve Arapçayı bilmesi öncelikli şartlardandır. Bununla beraber ülkeden ülkeye ve bir İslami kurumdan diğerine prensipler ayrıntılarda fark ediyor olsa tüm İslami kurumların ortak prensipleri bulunmaktadır.

Şer'i kurulların bağlayıcı olduğu ülkelerden biri Bahreyn'dir. Bahreyn Merkez Bankası, İslami bankacılık da dâhil olmak üzere adadaki tüm finansal faaliyetleri yöneten ayrıntılı bir kurallar kitabına sahiptir. Bununla beraber, İslami bankalar için ayrıca iki ek özel zorunluluğu istemektedir. Her İslam Bankasının bağımsız bir Şeriat Denetim Komitesi'nin olması ve İslami Bankaların mali raporlama konusunda AAOIFI standartlarını uygulamaları istenmektedir (Central-Bank-of-Bahrain, 2010: 2).

Malezya, Kuveyt, Pakistan gibi ülkelerde ülke hukuk sisteminin İslami kurallara dayanmasının da avantajıyla bu ülkelerde şer'i kurullar ile ilgili yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse Kuveyt'teki şer'i kurullar ile ilgili Kuveyt Bankacılık Kanunu 93. maddede şu ifadeler yer almaktadır (Yanpar, 2015: 106) :

“Her İslami bankada, en az üç üyeden oluşan ve banka genel kurulunca atanan bağımsız bir dini hukuk şeriat kurulu kurulmak zorundadır. Banka esas sözleşmesinde ve banka içi düzenlemelerde bu kurulun varlığı, görevleri ve iş görme esasları yazılı olmalıdır. Banka şeriat kurulunda üyeler arasında bir finansal işlemin şer'i hükümler açısından geçerliliği konusunda anlaşmazlık çıkması halinde banka yönetim kurulu bu sorunu Evkaf ve İslami İşler Bakanlığı'na fetva almak üzere iletmelidir. Bu kurumdan alınacak fetva banka açısından bağlayıcıdır. Bankanın şeriat kurulu, her yıl banka genel kuruluna bankanın faaliyetlerinin İslami kurallara uygunluğunun derecesi ve bu çerçevede alınması gereken önlemler konusunda rapor sunmalıdır. Bu rapor bankanın yıllık faaliyet raporunun ayrılmaz bir parçasıdır.”

Şer'i kurulların prensiplerinden biri belki en lüzumlu olanı, olası bir mecburiyet durumunda yine şeriata ve ilgili ülke yasalarına uygun bir çıkış noktası bulmak suretiyle kararlar vermektir. Zira insanların mutluluğunu esas alan İslam dininde aşırı zorlayıcı hükümler olduğu takdirde insanların zarar görmesinin muhtemel olması İslam dini ile çelişecektir. Bu sebeple “meşakkat kolaylaştırmayı celbeder” kaidesince

bazı hükümlerde yumuşatılmaya gidilmesine karar vermek şer'i kurullarca prensip olarak addedilmiştir (Aktepe, 2010: 29).

Şer'i kurullar için en nihayet prensip ise şer'i kurulun vereceği kararda insanlığın yararına (maslahat) olacak şekilde kararlara dikkat etmeleri gerekmektedir denebilir. Özetle yorumlanacak bir hükmün şeriat hükümlerinin dışına çıkmadan insanlığın, kamunun ve dolayısıyla devletin yararına olacak şekilde bir yol izlenmesi şer'i kurulun hem bir vazifesi hem bir ilkesi olmalıdır.

Şer'i Kurulların İşlevleri

Şer'i kurulların en birinci işlevi yapılan/yapılacak işlemlerin Şeriata uygunluğunu denetlemektir. İslami bankacılık tanımında yer alan "işlemlerini Şeriata uygun olarak yapan kurumlar" ifadesi düşünüldüğünde bu işlemlerin denetlenmesinin en tabii hakkı, en layık mevkii şer'i kurullara aittir.

Temel görevi şeriata uygunluğu denetlemek olmakla beraber bir şer'i kurulun iki ana işlevinden söz edilebilir. Bunlardan birincisi denetim diğeri ise danışma işlevidir. Şer'i kurul ya da kurulun görevlendirdiği alanında muteber kişiler düzenli ve rutin bir şekilde denetim vazifesini ihmal etmeden sürdürmelidirler. Bu tarz bir denetim gerçekleşen işlemlerden belirli örneklemeler seçilmek suretiyle yapılabilecektir (Yanpar, 2015: 111). Bu denetim yalnızca bir zorunluluk ve iş gereği olarak düşünülmemelidir. Zira şeriat esaslı bir kurumun en hassas konumundaki bu kurul gerek kendi dini hassasiyetleri gerekse de müşterilerin faizli işlem yapmamak için İslami bankayı seçtiği bilinciyle onların da hassasiyetine uygun bir şekilde denetim yapmalıdır.

Danışmanlık işlevi de İslami bankanın, çıkan ürünlerin güncelliği göz ardı edilmeden bu ürünlerin İslam'a uygunluğu konusunda fikir vermek, danışmanlık yapmak olarak açıklanabilir. Görüşün niteliğine göre İslam'a uygunluğu tasdik edilirse söz konusu ürün kullanılır, uygun değil ise ürünün kullanımına izin verilmez.

İslami bankacılık alanında oldukça başarılı bankalardan birinden örnek verilecek olursa şer'i kurulun yaptığı işlevler ve devam ettirdiği görevler şöyle özetlenebilir (Abdul-Rahman, 2015: 201):

- ✓ Şeriat kurallarından yararlanmak suretiyle yazılı esasların olacağı, belirli konularda fetva verme işlemlerini gerçekleştirmek. Fetva verilecek bir konuda kurulda

yapılan müzakereler esnasında lehte ve aleyhteki tüm görüşlerin tutanak halinde kayıtlarının tutulmasını sağlamak.

- ✓ Yeni uygulamaları olan bazı finansal işlemlere ait hizmetler geliştirmek, bunlara yönelik fetva işlemlerini yapmak ve nihayetinde bankanın üst yönetimine yardımcı olacak surette çalışmak.
- ✓ Faizli banka ürünlerine rekabet edebilecek alternatiflerin üretimini gerçekleştirmek ve bunlara yönelik bilgilendirme çalışmalarında bulunmak.
- ✓ Bankanın gerek banka içi gerekse banka dışında yapacağı her işlemin şeriata uygunluğunu denetlemek
- ✓ Gerek kurum içi gerekse kurum dışı ilişkilerde İslami esaslara uygun hareket etmek ve adil, kibar, şeffaf, İslami karaktere uygun davranışlar sergilemek
- ✓ Faizli banka ürünlerinden halk tarafından yaygın olarak bilinen ve İslami banka ürünlerine benzerliği bulunan bu ürünlerin nasıl ayırt edilmesi gerektiğine dair bilgilendirme çalışmaları yapmak.
- ✓ Her gün gerçekleştirilen işlemleri oldukça dikkatli kontrol etmek. Bununla beraber işlemlerin şeffaflığı ve müşteriye bilgilendirme işlemlerini eksiksiz yerine getirmek.
- ✓ Yaygın kullanılan faizli ürünlerin İslami bankaya bulaşmasına dair önlemler almak ve bunun rutin kontrollerini sağlamak.

Yukarıdaki tüm görevleri icra ederken Şeriat Kurulu sürekli olarak yaptığı işlemleri Müdürler Kuruluna muhakkak surette iletmeli ve gerektiğinde şeriat kurulu olumlu ya da olumsuz görüş ve kanaatlerini acilen Müdürler Kurulu ile paylaşmalıdır. Şer'i kurullar için bir üst çatı niteliğinde olan ve uluslararası tanınırlığı ile bilinen İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), İslami finans kurumları için bir standart yayımlamıştır. Bu standart IFSB 3 No'lu standart olup şer'i kurulların işlevleri ile ilgili bir takım maddeleri içinde barındırmaktadır (Şağbanşua, 2016: 77). Daha sonra 2009 yılında şeriat danışma kurullarının yönetim ilkelerini içinde barındıran, rehberlik ilkelerini içeren ve önceki standardın geliştirilmiş hali olan IFSB 10 No'lu standart yayımlanmıştır (Grassa, 2013b: 337).

Ülkeler Bazında Örnek Şer’i Kurullar

Şeriat kurulları ile ilgili farklı ülkelerde belirli yasal dayanaklarla düzenlemeler yapılmıştır. Yasal dayanakları olan şeriat kurullarına dair İslami finans kurumlarınca bir takım yönetmeliklerle bu kurullara dair oldukça ilerlemeler sağlanmış ve farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir (Grassa, 2013a: 181). Bu anlamda ilerleme kaydedilen bazı ülkelere dair örnek uygulamalara aşağıda yer verilmiştir.

Körfez Modeli

Bahreyn, Şeriat kurullarını İslami finans kurumlarına uyguladığı ilk zamandan itibaren körfezdeki ülkelere liderlik eder konumda idi. Ülkenin hukuki yönetiminin de etkisiyle Bahreyn Merkez Bankası İslami finans kurumları için “İslami mali hizmet” adı ile kapsamlı bir düzenleyici kitap bastırmıştır. Körfezdeki ülkeler ile uygulama birliği olsun diye Şeriat ilkeleri göz önünde bulundurularak Merkez Bankası tarafından ulusal düzeyde bir ulusal Şeriat denetim kurulunu kurmuştur. Buradaki ulusal Şeriat kurul, kurumsal Şeriat kurulunun üzerinde bir otoritesi olmamasıyla Pakistan, Endonezya, Malezya gibi ülkelerdeki otorite anlayışında bir farklılık gösterir (Grassa, 2013a, 184).

Suudi Arabistan’da İslami bankalar ülkedeki diğer bankaların uymaları gereken kurallara uymak durumundadırlar. Fakat İslami bankalar için ek kural ve uygulamalara ihtiyaç duyulduğunda bu ihtiyaç İslam danışma kurullarınca yerine getirilir. Katar merkez bankasınca Şeriat yönetim sistemine dair kanunlar çıkarılmaktadır. İslami bankalar bu kanunlara göre en az iki üyesi bulunan İslam danışma kurullarını bünyelerinde bulundurmak zorundadırlar. Denetim kalitesinin artması için Katar Finans Merkezi (QFC) bir kurullar bütününü içeren kitap bastırmıştır (Şağbaşıua, 2016: 92).

Güneydoğu Asya Modeli

Güneydoğu Asya Şeriat kurulları modelinde organize olmuş bir yönetim şekli mevcuttur. Güneydoğu Asya ülkelerinde İslami finansal kurumlar için sözü muteber ulusal Şeriat denetim kurulu bulunmaktadır. İslami finans kurumlarını bir düzene koymak ve uygulamada birlik sağlamak üzere Güneydoğu Asya’daki birçok ülkenin hükümet dairesi nezdinde merkez bankalarınca bu kurullar oluşturulmuştur. Ayrıca her ülkenin kendi İslami finans kurumları içerisinde yer alan bir iç kurumsal Şeriat

denetim kurulu bulunmaktadır. Ulusal şeriat kurullarının sorumlulukları ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de genel olarak uygulamalarda bir birlik sağlanmıştır. Uygulamada birliğin sağlanması için ilgili ülkelerin merkez banka'larına bazı görevler düşmektedir.

Malezya'nın ilk Şeriat Kurulu "Bank İslam Malaysia Berhad" bünyesinde 1983 yılında kurulmuştur. Çok sonraları Mayıs 1997 tarihinde bankaları ve tekafül" şirketlerinin işlemlerini düzenlemek üzere en yüksek şeriat otoritesi kabul edilen "Ulusal Şeriat Danışma Konseyi" adı ile bir şeriat kurulu bulunmaktadır (Hasan, 2010: 84). Bu kurul İslami finans kurumları için danışmanlık ve yönergeler sağlamakla sorumludur. Malezya'da yapılan tüm İslami bankacılık ürünleri ve tekafül ürünlerine dair işlemlerin şeriata uygunluğunun denetlenmesinden bu kurul sorumludur (Şağbanşua, 2016: 89).

KAYNAKLAR

1. Abdul-Rahman, Y. (2015). "İslamda Bankacılık ve Finansman", (S. Tuğ, & A. Tuğ, Çev.) İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
2. Aktepe, İ. E. (2010). "İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık", İstanbul: Erkam Matbaası.
3. Central-Bank-of-Bahrain. (2010). Rulebook. Bahrain: Central Bank of Bahrain.
4. Çemberlitaş, İ. (2019), "AAOIFI ve UFRS'ye Göre Teverruk Uygulaması, Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnönü Üniversitesi, Malatya
5. Grassa, R. (2013). "Shari'ah Governance System in Islamic Financial Institutions: New Issues and Challenges", Arab Law Quarterly, 27(2), 171-187.
6. Grassa, R. (2013). "Shariah Supervisory System in Islamic financial Institutions New Issues and Challenges: A Comparative Analysis Between Southeast Asia Models and GCC Models", Humanomics, 29(4), 333-348.
7. Hasan, Z. (2010). "Regulatory Framework of Shari'ah Governance System in Malaysia, GCC Countries and the UK", Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, (s. 82-115).
8. Şağbanşua, L. (2016). "İslami Finans Kurumlarında İslami Danışma Kurulları: Türkiye İçin Model Önerisi", Ankara: Turgut Özal Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

9. TKBB, D. K. (2018). “TKBB Danışma Kurulu - Kuruluş Çalışma ve Esasları”, Mart 16, 2019 tarihinde TKBB- Türkiye Katılım Bankaları Birliği: <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/wp-content/uploads/2018/09/Danisma-kurulunun-olusumu-gorev-calisma-usul-ve-esaslari-hakkinda-teblig.pdf> adresinden alındı
10. Wilson, R. (2009). “The Development of Islamic Finance in the GCC”, The Centre for the Study of Global Governance.
11. Yanpar, A. (2015). “İslami Finans İlkeler Araçlar ve Kurumlar”, İstanbul: Scala Yayıncılık.

BÖLÜM7

**KÜRESELLEŞME, KRİZLER VE
DOLAR'IN REZERV PARA STATÜSÜ**

Dr. Öğretim Üyesi Nurhan TOĞUÇ

KÜRESELLEŞME, KRİZLER VE DOLAR'IN REZERV PARA STATÜSÜ

Nurhan TOĞUÇ

*Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt
Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye*

GİRİŞ

Amerikan Merkez Bankası FED'in para politikalarındaki değişiklikler, Neo-liberal politikalarla benimsenen sermayenin serbest dolaşımı ve doların rezerv para statüsü Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin finansal ve ekonomik değişkenlerini olumsuz etkilemektedir. FED in Amerikan ekonomisinin ihtiyaçlarına göre belirlediği para politikaları ve doların rezerv para statüsü, dolarize olmuş gelişmekte olan ekonomilerde krizlerin önemli nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelere servet transferlerine neden olduğu için G20 liderler zirvelerinde doların uluslararası ticaret ve finansmandaki rolü tartışılır hale gelmiştir. FED'in sıkı para politikası uygulamaları ile artan ABD faizleri, gelişmekte olan ülkelerin devalüasyondan korunmak için faiz arttırmalarına ve böylece resesyona girmelerine neden olmaktadır. Aynı şekilde, FED'in genişlemeci para politikaları da gelişmekte olan ülkelere sermaye girişlerinin

artmasına, dolayısı ile finansal piyasalarda ve gayrimenkul piyasalarında balonlar oluşmasına, borçluluk oranlarının artmasına ve ardından da resesyona neden olmaktadır. Her iki durum da gelişmekte olan ekonomilerde olumsuz etkilere neden olmakta ve böylece doların rezerv para statüsü tartışmaya açılmaktadır.

Küresel Finansal ve Ticari Sistem İnşaaı, Bretton Woods ve Dolar ın Yükselişı

İkinci Dünya Savaşının ardından, 1944 yılında Amerika'nın Bretton Woods kasabasında, 44 ülkenin katılımı ile düzenlenen bir konferansta, savaştan zarar görmüş ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunacak yeni bir uluslararası finansal sistem kurulmasına karar verilmiştir. Altın standardına geçme kararı alınan bu konferansta, Altın'ın fiyatı sabitlenmiş ve dolar Altın'a endekslenmiştir. Diğer ülke para birimleri ise dolar'a endekslenmiş ve böylece, 44 ülkenin para birimleri Dolar'a ve dolaylı olarak Altın'a endekslenmiş ve "ayarlanabilir sabit kur" rejimine geçilmiştir. Ayrıca, İMF ve Dünya Bankasının kuruluş kararı da bu konferansta alınmıştır.

Böylece, savaştan güçlü çıkan Amerika, elinde bulundurduğu altın stokları sayesinde küresel finans sisteminin ilk adımlarını Bretton Woods ile atmıştır. Bretton Woods kararları ile aslında Amerika'ya uluslararası ticaret ve finansal sistemin sorumluluğu da verilmiştir.

Fred Block (1977) a göre, İkinci Dünya savaşı sonrası Bretton Woods anlaşması ile küresel finans piyasalarında İngiltere'nin liderliği bitmiş, Amerika'nın hegemonyası başlamıştır. İkinci Dünya Savaşına kadar altın standardına göre yönetilen küresel

finansal sistem, Bretton Woods ile birlikte altın-dolar standardına geçmiştir.

1971 yılında, Başkan Nixon döneminde Amerikan ekonomisindeki çalkantılar ve gittikçe artan cari açık nedeni ile dolar devalüe edilmiş ve böylece dolar'dan kaçış başlamıştır. Bu durumdan olumsuz etkilenen diğer ülkelerin merkez bankaları rezervlerindeki Dolar'ı Altın'a çevirmeye başlayınca da Amerikan Merkez Bankası FED in altın rezervleri azalmış ve sonuç olarak 'Altın Standardı'ndan 'Kâğıt para' uygulamasına geçilmiştir.

Bretton Woods Sonrası 'Altın- Dolar'dan 'Petro- Dolar'a...

1971 yılına kadar altın karşılığı olan Dolar'ın artık altına dayalı olmadan işlem görmesi Dolar'ın değerini olumsuz etkilemiş ve bu durum değişikliğini önlemek ve artan dış borç yükünü hafifletmek için Amerika, aynı tarihlerde Suudi Arabistan ile "petrol için dolar" anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olan Suudi Arabistan petrolünü sadece dolar karşılığında satma ve petrol gelirlerinden elde ettiği doları da Amerikan Hazine Bonolarına yatırma sözü vermiş ve karşılığında Amerika'dan askeri destek ve savunma sözü almıştır.

Böylece, Amerikan doları 1971 de "altın" standardını terk edip, "Petro- dolar" statüsü kazanmıştır. Bu durum, Dolar'ın değer kaybını önlemiş ve sonuç olarak doların, dünyanın en güçlü rezerv parası olarak uluslararası ticarete en çok kullanılan para birimi haline gelmesini sağlamıştır. Küresel dolar talebi arttıkça, Amerika, düşük faizli hazine bonoları ile ucuz maliyetli borçlanabilmiş ve böylece Dolar'ın rezerv para statüsü, Amerikan ekonomisinin

gücünün kaynağı haline gelmiş ve Amerikan halkının yaşam standartları artmıştır.

Dalgalı Kur Rejimi ve Dolar

1971 yılı itibariyle altın standardını terk eden Amerika, dalgalı kur rejimine geçmiştir. FED, Nixon hükümeti döneminde ekonomiyi canlandırmak amacı ile artık Altın'a endeksli olmayan Dolar'ın arzını arttırma kararı almış ve bu artış sayesinde 1972 yılında Amerika da Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla büyüme oranı %5,3 seviyelerine yükselmiştir. Bu kararın olumsuz etkileri de olmuş, büyüme oranındaki artışa rağmen işsizlik artmış, enflasyon oranı da parasal genişlemeye paralel olarak artmıştır.

Öte yandan, sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçilmesi, uluslararası piyasalarda kırılganlığı ve dalgalanmaları arttıran bir faktör haline gelmiştir. Finans piyasalarında 1980 li yıllarda geliştirilmeye başlanan türev enstrümanların çoğu dolar cinsinden olduğu için uluslararası para ve sermaye piyasalarında dolar, en yaygın olarak kullanılan para birimi haline gelmiştir.

Morgan (2009) Amerikan kökenli çok uluslu şirketlerin uluslararası işlemlerde dolar kullanma ısrarının doların yaygın kullanımına neden olduğunu ifade eder. Hudson (2003) 'a göre uluslararası finansal kuruluşlar, özellikle de Uluslararası Para Fonu (IMF), dolar hegemonyasının aracıdır. IMF'den borçlanmaların dolar cinsinden olması, ABD'nin ayrıcalıklı pozisyonunu ve uluslararası finansal sistemin ABD ekonomisine avantaj sağladığını göstermektedir. Dolar, diğer para birimleri karşısında değer kaybettiğinde, Amerikan hazine bonolarının değerleri de düşmekte ve böylece

rezervlerinde dolar cinsi Amerikan hazine bonosu taşıyan diğer ülke merkez bankalarının rezervlerinin değeri de düşmektedir. Ancak doların değer kaybına rağmen, merkez bankaları rezervlerinde dolar taşıdığı için küresel dolar talebi devam etmiştir. Bu durumda, kendi fon ihtiyaçlarını karşılamak için piyasa koşullarında yüksek faiz ile borçlanmak zorunda olan gelişmekte olan ülkeler, rezerv taşıma zorunluluklarından dolayı, ellerindeki kıt kaynaklar ile düşük faizli Amerikan hazine bonoları almak ve FED’i fonlamak zorunda kalmışlardır. Ayrıca, dolar değer kaybına uğrayınca, dolar ile fiyatlanan petrol ve emtia fiyatları da düşmekte ve böylece petrol ve emtia üreticisi gelişmekte olan ülkeler bu durumdan zarar görmektedir.

Küreselleşme ve Sermaye Hareketleri

Küreselleşme, uluslararası ekonomik entegrasyonu çok ileri boyutlara taşımıştır. İletişim sistemlerindeki gelişmeler sayesinde uluslararası sermaye bir ülkeden diğerine, bir hesaptan bir başkasına hızlıca aktarılabilmektedir. Bu durum portföy yatırımlarının (sıcak para) ödemeler dengesi sermaye hareketleri hesaplarında yoğun olarak yer almasına neden olmuş, gelişmekte olan ülkeleri likidite krizlerine karşı savunmasız hale getirmiştir. Ülkeler arası finansal kazanç ve risk farklılıkları fon akışlarının yönünü ve boyutunu belirlediğinden, rezerv para niteliğindeki dolar cinsi varlıkların getirisi ülkelerarası sıcak para akışlarında belirleyici bir role sahiptir. Böylece, ABD Merkez Bankası (FED) in uyguladığı para ve faiz politikaları dünya genelinde fon akışlarının yönünü belirlemektedir. Bu nedenle Amerika da meydana gelen finansal

gelişmeler diğer ülkeler için hayati önem arz etmekte ve dolayısıyla, Amerika'nın bütçe ve cari işlemler açıkları, enflasyon ve faiz oranları diğer ülkeler tarafından yakından takip edilmektedir.

Vasudevan (2009) ya göre, tarihsel perspektifte gelişmekte olan ülkelere 3 temel sermaye akımından söz edilebilir: İlki, 1960larda Avrupa piyasalarına giren sermaye 1980 yılı borç krizine kadar Avrupa da kalmıştır. İkinci sermaye akımı 1990 lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde reformlar ve Neoliberal politikalar sayesinde gerçekleşmiş ve 1997-98 Asya krizine kadar devam etmiştir. Üçüncü sermaye akımı ise 2002 yılında başlamıştır. Kriz dönemlerinde bu sermaye akımları tersine dönmüş ve dolar cinsi varlıklar 'güvenli liman' olarak görülmüştür.

Neo-Liberalizm, Krizler ve Gelir Dağılımı Adaletsizliği

Amerika da 1980 de yaşanan Savings and Loan (Tasarruf ve Kredi) krizinin en önemli nedeni; finansal kurumların ellerindeki kısa vadeli mevduata dayanarak sağladıkları uzun vadeli sabit faizli konut kredileridir. Bu vade farkının yarattığı riskin yanı sıra, Amerikan Merkez Bankası FED'in artan enflasyon ile mücadele etmek için, 1979-80 yılları arasında uygulamaya koyduğu sıkı para politikaları, dolar arzının daralmasına ve faizlerin hızla %20 seviyelerine tırmanmasına neden olmuştur. Bu durum Amerika da 3000 kurumdan 1000 e yakın finans kurumunun batması ile sonuçlanırken, Amerikan bankacılık sektörünün en büyük dokuz oyuncusunun %65 oranında kredi sağladığı Latin Amerika (Brezilya, Arjantin, Meksika ve Venezüella) ülkeleri artan borç yükünü ve faiz giderlerini ödeyememiş ve bu durum 1982 yılı

krizine neden olmuşlardır. Sachs ve Huizinga (1987). Krizin temel nedenleri:

1-Dolar cinsi faizler artınca, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dolar cinsi borçlarının faiz yükleri de artmıştır.

2-Kriz in neden olduğu küresel ekonomik daralma yüzünden, ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirleri azalmıştır.

3-Yukarıdaki faktörlere ek olarak, 1977-78 yıllarında yaşanan petrol şoku ile %150 oranında artan petrol fiyatları ve petrol ticaretinin dolar ile yapılması, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda enflasyon ve işsizlik artışına neden olmuştur.

1980 li yılların başında borç krizi ile karşı karşıya kalan gelişmekte olan ekonomiler, Neo- liberal ekonomik sisteme geçmeye zorlanmışlardır. Neo-liberal politikalar ile devletin ekonomi de rolü azaltılmış, özel sektörün rolü artırılarak daha dinamik bir ekonomik sisteme geçileceği iddia edilmiştir.

Neo-liberal ekonomi konusunu irdeleyen ekonomistlerin büyük çoğunluğu Neo-liberal ekonomi modelini eleştirmişler ve Neo-liberal politikaların her ülkede serveti dar gelirliden yüksek gelir gruplarına transfer eden bir sistem olduğu konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Verimlilik artışı sağlamak ve ekonomik büyümeyi arttırmak adına yapılan Neo-liberal reformlar ile kamu malları özelleştirilmiş, sermayenin ülkelerarası serbest dolaşımı benimsenmiş, emek piyasalarında korumacılık kaldırılmış, ancak buna rağmen toplumsal refah artmamış, aksine Saad-Filho ve

Johnston (2005)'ın ifade ettiği gibi: Neo-liberalizm gúcün ve servetin gittikçe artan oranlarda çok uluslu Şirketlerin ve uluslararası sermaye gruplarının eline geçmesine neden olmuştur. Saad-Filho ve Johnston (2005) aynı zamanda Neo-liberalizmin teorik olarak açıklanmasının zor olduğunu ifade eder.

Ekonomik literatüre rağmen, batı ekonomilerinde politik anlamda kabul gören Neo-liberalizm, devletin ekonomik işleyişi özel sektöre bırakması felsefesine dayanır. Küresel kapitalizmin temeli olarak görülen, Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı Neo-liberalizm, toplumsal refahı arttırmak, kalkınmayı hızlandırmak gibi iddialarla uygulanmaya baŐlandıđı günden bu yana, iddialardan çok farklı sonuçların ortaya çıkması ile birlikte eleŐtirilere maruz kalmıştır. Neo-liberal politikaların en çarpıcı sonuçlarından biri, hem ülkelerarası hem de aynı ülke içerisinde gelir dağılımı adaletini bozması, sermayenin belli ellerde toplanarak uluslararası sermaye gruplarının ülke ekonomilerini ve siyasi yapılarını tehdit eder hale gelmesi, gelişmekte olan ülkelere krizler yolu ile gelişmiş ülkelere, uluslararası sermaye gruplarına servet transfer edilmesidir. Bu konu literatürde geniş bir Şekilde tartıŐılmıŐtır.

Türkiye'de Neo-liberalizm

1980li yılların başında, Türkiye'de hem siyasi hem de ekonomik istikrarsızlık artmış ve bu süreç, 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına ortam hazırlamıŐtır. 24 Ocak kararlarıyla birlikte, Türkiye Neo-liberalizm ile tanışmıŐ, 1980 öncesi ithal ikameci büyüme stratejileri terk edilerek dışa açık büyüme stratejisi

uygulanmaya başlanmıştır. Bu Türkiye'nin küreselleşme ile ilk sınavıdır.

24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi FED'in sıkı para politikaları sonucu yükselen faiz oranlarını ödemekte zorlanmış ve bu durum Türk lirasının dolar karşısında %30 un üzerinde değer kaybetmesine neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile Neo-liberal politikaları kabul etmeye zorlanan Türkiye'de bu politikalar 12 Eylül darbesi ile askeri vesayet altında şekillenmiştir. 1980 yılı başında yaşanan devalüasyon ile artan döviz cinsi borçlar ve artan bütçe açıkları 1986 yılında kamu harcamalarındaki artış ile birleşerek faizler üzerinde baskı oluşturmuş, döviz rezervleri azalmıştır. 1989 yılına gelindiğinde ise Türkiye artık dışa açık serbest piyasa ekonomilerinden biri olmuştur. 24 Ocak kararları uygulamaya konulurken ortalama 17.4 milyar dolar olan dış borç stoku, 1989 yılında 41.7 milyar dolara yükselmiş, 1990 yılında ise 49 milyar dolara çıkmıştır. Kısa vadeli borçlar, toplam borçların %20'sine ulaşmıştır. Bankacılık sektörünün döviz açığı büyümüş, dış ticaret açığı ise 1990 yılında 9.3 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece, 1990 yılında ülke yeni bir krize girmiştir.

1991, 1994 ve 1999 yıllarında üst üste yaşanan krizlerin ardından Türkiye, negatif büyüme oranları ve %60 seviyelerinde enflasyon ile mücadele etmiş, 1999 yılı sonunda IMF ile 17. stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Bu çerçevede enflasyon ile mücadele programı başlatılmış ve "crawling peg" döviz kuru sistemine geçilmiştir. Ancak, IMF programı çerçevesinde, kamu sektörü

reformu ve özelleştirmeler üzerinde durulurken, Aralık 2000 ve Şubat 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından dalgalı kur sistemine geçilmiştir. 2001 yılında yaşanan krizden bankacılık sektörü çok olumsuz etkilenmiş, çok sayıda bankanın faaliyetleri durdurulmuş ve ardından bankacılık sektörünün %25'i yabancı yatırımcılar tarafından satın alınmıştır.

Dufour ve Orhangazi (2008), 2000-2001 yılı krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki sonuçlarını inceledikleri çalışmada, krizin üç önemli etkisini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmaya göre uluslararası sermaye grupları 2000-2001 krizinde Türkiye'deki varlıklarını artırarak krizden fayda sağlamışlar, yerel işletmeler de kriz sonrası düşen işçi ücretleri sayesinde karlılıklarını arttırmışlar ve böylece, krizin maliyeti ücretli ve çalışan kesimin üzerine yıkılmıştır. Bu sonuçlar genel olarak aşağıdaki nedenlere bağlanmaktadır:

1-Ekonominin aşırı dolarize olması,

2-Krizlerde IMF anlaşmaları çerçevesinde alınan kararların ülke çıkarlarını korumak yerine, uluslararası sermayeyi korumaya yönelik olarak alınması,

3-Ülkenin koruyucu kurumlar olmadan 24 Ocak kararları ile dış şoklara karşı savunmasız bırakılması,

4-Uygulanan Neo-liberal politikalar ile gelir dağılımı bozularak servetin belirli merkezlerde toplanması.

IMF'nin kriz dönemlerinde gelişmekte olan ülkelere teknik destek sağlamak yerine uluslararası sermaye gruplarının çıkarlarını gözetmesi, kriz dönemlerinde gelişmekte olan ülkelerden

uluslararası sermaye gruplarına servet transferlerine neden olmuştur. (Bhagwati, 1998; Wade, 1998; Wade & Veneroso, 1998; Stiglitz, 2002;)

Sonuç olarak Neo-liberal politikalar ile Türkiye'nin de dâhil olduğu gelişmekte olan ülke ekonomileri dolarize olmuştur. İMF ile imzaladığı anlaşmalar ile sermaye giriş çıkışlarının serbestleşmesi ve dalgalı kur rejimi Türkiye'yi yabancı sermaye giriş çıkışları karşısında savunmasız bırakmış ve her kriz ülkenin en düşük gelir düzeyine sahip kesiminden yerel ve uluslararası sermaye gruplarına servet transferine neden olarak, gelir dağılımı adaletsizliğine yol açmıştır. Artan dış borçlanma ve devalüasyon olmadan dış pazarlarda rekabetçi bir tutum sergileyemeyen ihracat yapısı ile ihracat gelirleri beklendiği gibi artmamış, ihracatın ithalata bağlı yapısı yüzünden Türkiye, cari açık vermeden büyüyemez hale gelmiştir. Cari açığın finansmanı doğrudan yabancı yatırım yerine genellikle portföy yatırımları ile finanse edildiğinden, Türk Lirasının kırılganlığı 2019 yılına kadar devam etmiştir.

Gelişmekte olan Ülkelerde Neo liberal Krizler ve İstisnalar

Neo-liberal görüşe göre dünyada artan istikrarsızlığın nedeni devletlerin ekonomiye müdahaleleri ve çok fazla sayıda uluslararası finansal regülasyonlardır. (World Bank, 2006). Oysa Wade ve Veneroso (1998)'ya göre 1996 yılı Asya krizi gelişmekte olan Asya ekonomilerinin finansal regülasyonları kaldırmasından ve uluslararası bankaların gelişmekte olan Asya ekonomilerine sağladığı yüksek borçlanmadan kaynaklanmaktadır.

Chang ve Evans (2005) ve Siddiqui (2012) nin bulgularına göre Asya mucizesi Dünya Bankası tarafından iddia edildiği gibi serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesinden değil, iyi koordine edilmiş devlet desteği ile mümkün olmuştur.

Krizler ve Çin İstisnası

1998 yılı krizinde Asya Kaplanları olarak nitelendirilen ülkelerde %40 oranında devalüasyonlar yaşanırken, ihracat ve büyüme oranları düşmüştür. Çin ekonomisinin bu şoklardan etkilenmesi ise sınırlı düzeyde kalmıştır. 1997 de % 8.9 oranında büyüyen Çin, sıkı para politikalarına rağmen 1998 de %7.8, 1999 da ise %7.1 oranında büyümeye devam etmiş, bu süreçte enflasyon da düşüş trendine devam etmiştir. Asya Kaplanlarının para birimleri değer kaybederken, Çin Yuan'ı değerlenmiş, Çin merkez bankası (PBOC) rezervleri 140 milyar dolara çıkmıştır.

Ferguson (2008), Çin ekonomisinin dayanıklılığını uygulanan kur politikası ile spekülasyonları engelleme kapasitesine bağlamıştır. Ferguson'a göre Asya krizi boyunca Yuan Dolar'a endekslenmiş (peg), ayrıca, 1990lı yıllarda Yuan'ın konvertibilitesi yasaklanmıştır.

Ferguson'a göre bu önlemler, Çin'i diğer Asya ülkelerinden ayıran en önemli özelliklerdir. Kur politikasındaki bu farklılıklar ile Çin finansal alanda ciddi bir başarıya imza atmıştır. 1994 yılında Yuan'ın devalüasyonu ile Amerika karşısında oldukça rekabetçi bir pozisyona gelmiş olan Çin, 1996 yılında ihracatını 150 milyar dolara çıkarmıştır. Çin'in 1990lı yıllarda uygulamış olduğu kur politikası ve karar alma mekanizmalarının isabetli öngörülleri

sayesinde hem istihdamı artmış, hem de sosyal adalet tesis edilerek sürdürülebilir büyüme sağlanmıştır.

L. H. White'a (2008) göre 2001 yılında Amerika da yaşanan durgunluk, Amerikan Merkez Bankası FED 'in para arzını arttırarak genişlemeci para politikası uygulamasına neden olmuştur. 2001 yılında M2 para arzı bir önceki yıl ile kıyaslandığında %10 oranında artmış, 2003 yılının ikinci yarısında ise %8 oranında bir artış daha kaydetmiştir. Böylece, 2001 yılı başında, bankalar arası piyasa da (Federal Funds Rate) %6.25 olan faiz oranları aynı yılın sonunda %1.75 seviyelerine gerilemiştir. 2003 yılına gelindiğinde ise oranlar %1 ile rekor seviyelere, negatif reel faiz oranlarına gerilemiştir.

White'a göre, 2001 yılının başından 2006'nın sonuna kadar, FED 'in fonlama oranları % 2'lik enflasyon hedefinin altına çekilmiştir. 2004 yılında enflasyon hedefinin yanlış hesaplanması ile Amerikan ekonomisi olduğundan daha zayıf görünmüş ve bu nedenle parasal genişlemeye gidilmiştir. Sonuç olarak ekonomiye pompalanan aşırı likidite ve yapay olarak düşürülen faizler konut talebini ve fiyatlarını arttırmıştır. Böylece, FED'in "zayıf dolar, sıfır faiz" politikası konut balonuna neden olmuş ve bu durum 2008 yılı Subprime mortgage krizini tetiklemiştir.

2008 yılında patlayan bu balonun etkisi küresel ölçekte hissedilmiş, böylece, Dolar arzını kontrol eden FED'in genişlemeci para politikasının sonuçları tüm dünyada hissedilmiştir. Bu krizin oluşumunda FED'in para politikalarının rolü inkar edilemez.

2008 Konut Kredisi (Subprime Mortgage) Krizi ve FED'in Genişlemeci Para Politikaları

2008 yılında Amerika da yaşanan konut kredisi (Subprime Mortgage) krizinin nedeni uluslararası bankacılık sisteminin denetimsiz olarak sağladığı konut kredileri ile desteklenen konut fiyat artışları/spekülasyonları ile açıklanmaktadır. Fiyat artışlarının ardından yaşanan konut fiyatlarındaki düşüş, konut kredilerinin ödenmemesine neden olmuş, bu da banka bilançolarında ödenmeyen konut kredileri stoku oluşturmuştur. “Toksik varlık” olarak nitelendirilen bu varlıklar ve bu varlıklar üzerine yazılmış türev enstrümanlar (Mortgage backed Securities. MBS) 2008 yılı başlarında bankacılık sektörü krizine dönüşme riski taşımaktadır. Bu krizi önlemek amacı ile FED, en son borçlanma kaynağı “Lender of last resort” statüsünü kullanarak, finans sektörüne likidite sağlamaya ve böylece bankacılık sektörünün iflasını engellemeye karar vermiştir. Bu likidite sağlayıcılık ile FED, Amerikan bankalarının bilançolarında bulunan toksik varlıkları kendi bilançosuna almış, karşılığında bankalara likidite sağlamıştır.

Böylece FED, kendi bilançosunu aldığı toksik varlıklar karşılığında, bankalara sağladığı likidite ile kredi hacmini dolayısı ile ekonomiyi canlandırmayı hedeflediğini iddia etmiştir. İlk likidite 2008 Kasım da sağlanmış, FED bankacılık sektörünün elindeki 600 milyar dolar değerindeki türev enstrümanı satın almış (Mortgage Backed Securities) yerine aynı miktarda likidite sağlamıştır. FED’in bu operasyonu ile parasal genişleme anlamına gelen (Quantitative Easing, QE) uygulamasına başlanmıştır. Bu durum Dolar’ın rezerv para statüsünü tartışmaya açmış ve merkez bankaları rezervlerinde dolar ve dolar cinsi varlık taşımak istemediklerinden alıcı bulamayan Amerikan Hazine Bonolarını FED satın almak zorunda

kalmıştır. Üç aşamalı olarak uygulanan ve 2014 yılı ortalarına kadar devam eden toksik varlık alımları, Amerikan Hazine Bonoları, Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler ve Hisse Senetleri ile FED, 2008 yılı ortalarından 2014 yılı ortalarına kadar 4.4 trilyon dolarlık varlık alımı gerçekleştirerek piyasaya 4.4 trilyon dolar likidite sağlamıştır.

Quantitative Easing (QE) adı verilen bu parasal genişleme kararı ile FED küresel dolar arzını arttırmıştır ve bu durum Dolar'ın diğer para birimleri karşısında değer kaybına, küresel ölçekte faiz oranlarının tarihi dip seviyelerine düşmesine neden olmuştur. FED'in 'sıfır faiz zayıf dolar' politikası ile küresel ölçekte faiz oranları düşmüştür. Bu düşüş, gelişmekte olan ülkelerde menkul ve gayrimenkul fiyatlarını artırarak balonlar oluşturmuş, dünya genelinde borçlanma oranları ekonomi tarihinde görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. IMF tarafından yayınlanan dünya borçlanma verilerine göre (Global Debt Database), küresel borçlanma miktarı (kamu ve özel sektör) 2018 yılı sonunda 188 trilyon dolar ile tarihi zirvelere ulaşarak, 2020li yıllarda küresel ölçekte yeni bir borç krizi riskinin oluşumuna neden olmuştur.

FED'in 2008 krizi sonrası benimsediği 'sıfır faiz zayıf dolar' politikası ile sifıra yaklaşan borçlanma faizlerini fırsat bilen Amerikan kamu sektörü de artan askeri harcamalar ile birlikte borçlanma oranlarını arttırmıştır. Öyle ki, 2008 yılı krizinde 10 trilyon dolar olan kamu borcu 2018 yılında iki katından fazla artarak 21 trilyon dolara çıkmış ve GSYİH'nin %105'ine ulaşmıştır. Ancak bu borçlanma, FED'in hazine bonosu alımları ile mümkün

olmuştur. Zira aynı dönemde, gelişmekte olan ülke merkez bankalarının altın rezervlerine yönelmeleri ile birlikte Amerikan tahvillerine olan talep düşmüştür. Ancak, Kamu borcundaki bu artışın %75i savunma harcamaları, borç servisi ve sosyal sigorta harcamalarına ayrıldığı için ekonomik büyüme sağlanamamıştır.

2008 Krizi ve Çin İstisnası

2008 Subprime mortgage krizi'nin olumsuz etkileri tüm dünya ekonomileri tarafından hissedilmiş, Çin de Doğrudan yabancı sermaye girişleri 2008 de % 15 ve 2009 da %42 oranında düşerek sırası ile 122 milyar dolar ve 70 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir

Bu olumsuz koşullara rağmen Çin büyümeye devam etmiş; 2007 de % 14.2 olan büyüme oranı, 2008 de %9.6 ye, 2009 da ise %9.2 olarak gerçekleşmiştir. Küresel daralmaya karşın Çin'in ekonomik daralma (negatif büyüme) yaşamamasının nedeni, yine 1998 krizinde olduğu gibi, Çin'in karar alma mekanizmalarının doğru çalışması ve hızla alınan önlemler olarak ifade edilmektedir. Bu önlemler arasında belli başlı olanları: 2008 yılının üçüncü çeyreğinde Çin genişlemeci para ve maliye politikaları uygulama kararı almıştır. Bu kararlar çerçevesinde 2009 yılında ekonomiye 580 milyar enjekte edilerek bankaların kredi genişlemesine gitmesi ve reel ekonomiye destek vermesi hedeflenmiştir. Ancak, kredi genişlemesi reel sektöre değil, konut sektörüne ve sermaye piyasalarına kanalize olmuş, ama yine de 2009 da %9.2 lik bir büyüme sağlanabilmiştir. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde kriz dönemlerinde genişlemeci para ve maliye politikaları

uygulamaları ödemeler dengesi açıklarının artmasına ve böylece, kurlar üzerinde baskıların artarak kurlara müdahale edilmesine ve böylece merkez bankası rezervlerinin azalmasına neden olur. Çin dünyanın en büyük rezervine sahip olması itibariyle (2011 de 3 trilyon dolar) genişlemeci maliye ve para politikalarını güçlü rezervlerinden finanse etmiştir. Aizenman and Marion (2004) e göre kriz dönemlerinde, uluslararası rezervler, dış borçlanma kamu harcamalarını finanse etmenin alternatif yollarıdır. Çin güçlü rezerv varlıkları sayesinde dış borçlanmaya gerek duymadan ve ödemeler dengesi açığı riski taşımadan kamu harcamalarını ve parasal genişlemesini rezervlerinden karşılayarak büyümeye devam edebilmiştir.

Çin'in Ekonomik Başarısının Altında Yatan Temel Nedenler:

- 1-Dış şoklara dayanıklılığı sağlayan aktif karar alma mekanizmaları
- 2-Dış borçlanmaya duyduğu ihtiyacın az olması
- 3-Kriz dönemlerinde Milli servetin yabancıya transfer edilmesini engelleyecek mekanizmaların geliştirilmiş olması.
- 4-Yuan'ın Dolar karşısında serbest dalgalanmaya bırakılmamış olması.

Tüm bu nedenler Çin'de hem milli refah artışına hem de servet birikimine neden olmuş ve Çin, uyguladığı politikalar sayesinde, 2008 krizi sonrası 30 milyon yeni istihdam yaratmayı başarmıştır.

Dolar'ın Rezerv Para Statüsü

2008 yılı krizi tüm dünya ekonomilerini etkilemiş ve büyüme oranlarında düşüşe neden olmuştur. Ayrıca, krizin etkisi ile değer kaybeden dolar ile fiyatlanan petrol fiyatları da düşmüş ve bu durum hem petrol ihracatçısı ülke ekonomilerini hem de ihracat ile büyüyen gelişmekte olan ekonomileri olumsuz etkilemiştir. 2008 yılında 150 dolar seviyelerinden işlem gören petrolün varil fiyatı, dolar endeksinin (Doların beş anapara birimi karşısında değerini gösteren DYX endeksi) tarihi dip seviyelere düşmesinin ardından, küresel büyüme endişelerinin yaygınlaşması ile birlikte 2008 yılı sonunda 38 dolara düşmüştür. Bu da petrol üreticisi ülkeler açısından ciddi gelir kayıplarına neden olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan, Amerikan dolarını destekleme pahasına tükettiği Merkez Bankası rezervleri yüzünden 10 yıl sonra ilk kez 2016 yılında dış borçlanmaya gitmiştir.

Küreselleşme sürecinde uygulanan Neo liberal politikalar ve FED'in para politikaları, doların diğer para birimleri karşısındaki değerini, bono ve tahvil piyasalarında faiz oranlarını etkilediğinden, fon akımlarının yönünü ve küresel faiz oranlarını da dolaylı olarak belirlemektedir. Ayrıca, finans kuruluşları arasındaki kredi ilişkileri de kriz durumlarında problemlerin diğer ülkelere hızla yayılması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, Amerika da yaşanan 2008 Mortgage krizi kısa sürede global bir krize dönüşmüştür. Döviz ve türev enstrümanlar arasındaki güçlü bağlantı ve dolar ın dalgalı kur rejimine bağlı olması 2008 krizinin başlıca nedenidir. Baba ve Shim (2011) e göre ise, 2008 krizi ile türev piyasalarında artan volatilité, döviz swap piyasalarında türbülansa neden olmuş, bu durum da,

hisse senedi piyasalarını etkileyerek, küresel ölçekte ulusal borsaların düşmesine neden olmuştur.

Artan uluslararası sermaye hareketleri ile birlikte küresel finansal entegrasyonun artması, dolar cinsi borç yükünün tarihi zirvelere taşınması Dolar'ın rezerv para statüsünün sorgulanmasına neden olmuştur. Sermaye hareketlerindeki artış ile küresel finansal entegrasyon da artmış, bu da İMF, Dünya Bankası, BİS (Bank of International Settlements) gibi kurumların Uluslararası finans alanında giderek daha aktif bir rol oynamalarına neden olmuştur. Uluslararası finansal entegrasyonun artması ile birlikte, uluslar üstü yeni bir finansal otoritenin temelleri de böylece atılmıştır.

IMF tarafından Bretton Woods sabit kur sistemine bağlı olarak oluşturulan SDR (Special Drawing Rights); uluslararası bir rezerv para birimidir. Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından rezerv paralardan oluşan SDR, 2016 yılında Çin Yuanının sepete eklenmesi ile birlikte, Amerikan Doları, Euro, Japon Yeni ve İngiliz Sterlini ile birlikte beş para biriminden oluşmaktadır. IMF'in, bu yeni SDR yi uluslararası ticaret ve finansman da kullanılacak yeni bir rezerv para olarak Dolar'ın yerine ikame etmeye hazırlandığı düşünülmektedir. Bir diğer alternatif ise, her ülkenin para birimlerinin altına endekslenerek yerel para birimlerinden oluşan yeni bir uluslararası finans sistemi kurulabilir. Bu durum ABD nin uluslararası finansal hegemonyasını sona erdirebilecek nitelikte olacağından 2020 ve sonrasında küresel ekonomik riskleri arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Aizenman, J. and Marion, N.P (2004) International reserve holdings with sovereign risk and costly tax collection, *Economic Journal*, vol. 114, no. 497, pp: 569–591, 2004. doi: 10.3386/w9154

Amsden, A.H (2003). Industrialization under new WTO law, doi:[10.4337/9781843767473.00009](https://doi.org/10.4337/9781843767473.00009)

Baba, N. and Shim, I. (2011) Dislocations in the Won-Dollar Swap Markets During the Crisis of 2007-09. BIS Working Papers, No 344

Bhagwati, J. (1998). The Capital Myth; The Difference Between Trade in Widgets and Dollars, *Foreign Affairs*, 77(3), pp. 7-12.

Block, F. (1977) Late Capitalism, *Insurgent Sociologist*, Vol: 7, issue: 4, pp: 72-74, 1977. doi.org/[10.1177%2F089692057700700414](https://doi.org/10.1177%2F089692057700700414)

Chang, H.J and Evans, P. (2005) The role of institutions in economic change, Reimagining growth, 2005.

Dufour, M and Orhangazi, Ö. (2008) The 2000–2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom? <https://doi.org/10.1080/09538250802517014>

Ferguson, Niall. 2008. *The Ascent of Money: A Financial History of the World*. New York: The Penguin Press.

Herrmann, S. and Mihaljek, D. (2010) The determinants of cross-border bank flows to emerging markets: New empirical evidence on the spread of financial crises. No 2010,17, Discussion Paper Series 1: Economic Studies from Deutsche Bundesbank

Hudson, B (2003) *Justice in the Risk Society: Challenging and Re-affirming 'Justice' in Late Modernity*, Sage Publications. doi.org/10.4135/9781446218785

Morgan, R.A. Vorhies, D.W.; Mason, C.H. (2009) Market orientation, marketing capabilities, and firm performance, *Strategic Management Journal*, vol:30, issue 8, pp:909-920. doi.org/10.1002/smj.764

McGuire P. and Von Peter G. (2009) The US dollar shortage in global banking and the international policy response, BIS Working Papers 291, Bank for International Settlements.

M. Dufour, Ö. Orhangazi (2008) The 2000–2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom? <https://doi.org/10.1080/09538250802517014>

Sachs, J. & Huizinga, H. "U.S. Commercial Banks and the Developing-Country Debt Crisis." *Brookings Papers on Economic Activity*, 1987:2, pp. 555-606

Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (2005) *Neoliberalizm*, ISBN-10: 0745322980

Siddiqui, K (2012). Developing countries experience with neoliberalism and globalisation
Research in Applied Economics

Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its Discontents* (New York: W. W. Norton).

Vasudevan R. (2009) Dollar Hegemony, Financialization, and the Credit Crisis, *Review of Radical Political Economics* 41(3) pp:291-304, doi: [10.1177/0486613409335044](https://doi.org/10.1177/0486613409335044)

Wade, R. (1990). *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. Princeton. Oxford, Princeton University Press. doi:10.2307/j.ctv346sp7

Wade, R & Veneroso, F. (1998). The Asian Crisis: The High Debt Model vs. the Wall Street-Treasury-IMF complex, *New Left Review*, March April, pp. 3-23

Wade, R. (1998). The Asian Debt-and-development Crisis of

1997-?: Causes and Consequences, World Development 26 (8), pp. 1535-53

White, L.H. (2008) How Did We Get into This Financial Mess? by Lawrence H. White CATO Institute, Briefing Papers, 2008

World Bank (2006), World Bank Annual Report, World Bank Publications, 2006

BÖLÜM8

**TÜRKİYE'DE FAİZ,DÖVİZ KURU İLE
SERMAYE HAREKETLERİ ARASINDAKİ
İLİŐKI**

**Dr.Öğr.Üyesi,Erhan AKARDENİZ
Öğr.Görevlisi Dr.,İsmet BOLAT**

TÜRKİYE’DE FAİZ,DÖVİZ KURU İLE SERMAYE HAREKETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Erhan AKDENİZ

*Dr.Öğr.Üyesi,GaziantepÜniversitesi, Sosyal Bilimler
MYO Finans-Bankacılık ve Sigortacılık ,
Gaziantep ,Türkiye.*

İsmetBOLAT

*Öğr.Görevlisi Dr.,Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,Göksun
MYO Dış Ticaret, K.Maraş, Türkiye.*

1.GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler için tasarrufların düşük olması nedeniyle fon piyasalarının hacmi düşük kalmaktadır. Üretim artışı için gerekli olan sermaye ihtiyacı dış ülkelerden beklenmektedir. Tasarrufları fazla olan ülkelerden veya dış ticarete fazla veren ülkelere, sonuç olarak gelişmiş ülkelere doğru sermaye hareketleri gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bu sermaye hareketleri son derece önem arz etmektedir. Bu sermaye hareketleri doğrudan yatırımlar(işletme kurma veya ortaklık kurma), portföy yatırımları(hisse senetleri ve borçlanma senetleri yatırımları) ve diğer yatırımlar(mevduat ve krediler gibi) şeklinde olmaktadır. Bu yatırımların yönünü nelerin

belirlediği ve ülkeler için bu yatırımları etkileyen etkenlerin neler olduğunu belirlemek fon piyasasını kontrol edebilme imkanı verecektir. Bu nedenle bu belirleyiciler ekonominin yoğun çalışma konusu olmuştur. Çalışmada kur sisteminin, piyasa koşullarına bırakıldığı 2001 sonrası aylık veriler ile kanu ele alınmıştır.

1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri

Genel literatür sermaye hareketlerinin belirleyicilerini iki kategoride toplamıştır. Bunlar dış ya da itici faktörler ile yerel ya da çekici faktörlerdir. İtici faktörler; sermaye hareketlerini geliştirmekte olan ülkelere iten faktörler olurken, çekici faktörler ise sermaye hareketlerinin yönünü geliştirmekte olan ülkelere cazip kılan faktörlerdir (Brana ve Lahet, 2010: 274).

Sermaye hareketlerini belirleyen etkenleri başlıkları altında sıralayacak olursak(UNCTAD aktaran Aydemir ve Genç,2015:22);

Politik Faktörler

- Ekonomik, politik ve sosyal istikrar
- Sermaye giriş ve çıkışları ile ilgili kanun ve kurallar
- Piyasanın işleyiş politikası ve yapısı (özellikle rekabet ve şirket birleşmeleri)
- DYY”ler ile ilgili olan uluslararası anlaşmalar
- Özelleştirme politikaları
- Ticaret ve vergilendirme politikaları

Ekonomik Faktörler

- Pazar Odaklı (piyasa büyüklüğü ve kişi başı milli gelir, piyasa büyümesi, bölgesel ve küresel pazarlara erişim, ülkeye özgü tüketici tercihleri, piyasa yapısı)
- Kaynak ve Varlık Odaklı (hammadde, düşük maliyetli vasıfsız işgücü, yetenekli işgücü, fiziksel altyapı (limanlar, yollar, telekomünikasyon), teknolojik ve yenilikçi varlıklar)
- Etkinlik Odaklı (üretim için gerekli olan varlıkların maliyetler açısından verimlilikleri, diğer girdi maliyetleri (ulaşım ve iletişim

maliyetleri gibi), bölgesel entegrasyon anlaşmalarına üyelik ve bölgesel işbirliklerinin kurulmasına sağlanan destek)

Yatırımların Kolaylaştırılmasına İlişkin Faktörler

- Yatırım promosyonları
- Yatırım teşvikleri
- Yolsuzluk sonucunda karşılaşılan sorunlarla ilgili güçlük maliyeti
- Sosyal aktiviteler
- Yatırım sonrası verilen hizmet servisleri

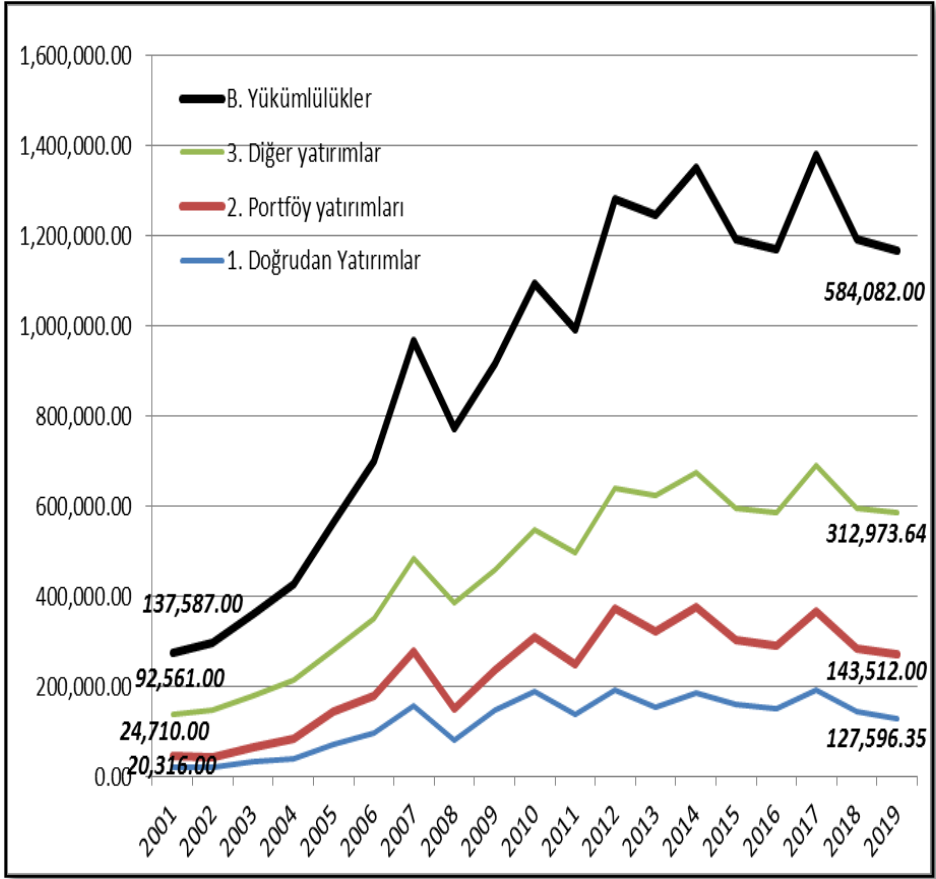
2.LİTERATÜR (KAVRAMSAL / KURAMSAL ÇERÇEVE):

Sermaye akımlarının, gitmiş oldukları ülkelerdeki enflasyon hızını arttırdığı ve reel döviz kurunu arttırmış olduğu savunulmaktadır(Aslan v.d.,2014:25). Bu ilişkiyi bir örnek yardımıyla açıklayacak olursak; A ülkesi fon fazlası olduğunu ve B ülkesine bunu transfer ettiğini(portföy ve diğer yatırım şeklinde) varsayalım.

Bu sermaye hareketi iki ülke için farklı durumlar ortaya koyacaktır. A ülkesinde, para arzı azaldığından faiz oranları artacak ve fiyatlar düşecektir. Fiyat düzeyindeki bu düşüş, ülkeye olan dış talebi arttıracak ve ülke cari fazla verecektir(ihracat>ithalat). B ülkesi içinde tam tersi olacak, fon girişi ile para arzı artacak, faizler düşecek, fiyatlar artacak ve dış ticaret açığı oluşacaktır. Fon transferi tersine dönecek ve başlangıçta fon transfer eden ülkeye yönelen fonlar, B ülkesindeki ithalat fazlalığı nedeniyle o ülkeden çıkmaya başlayacaktır(Güneş,2007:14).

Ayrıca dış ticaret açığı sadece enflasyon ile değil sermaye girişleri sonrası reel anlamda ulusal paranın değerini arttırdığından (döviz girişleri ile kurun düşmesi) dış ticaret açığı artmaktadır(Akkan,2002:39).

Grafik 1:Yabancı Yatırımlar(Milyon Usd/Stok)

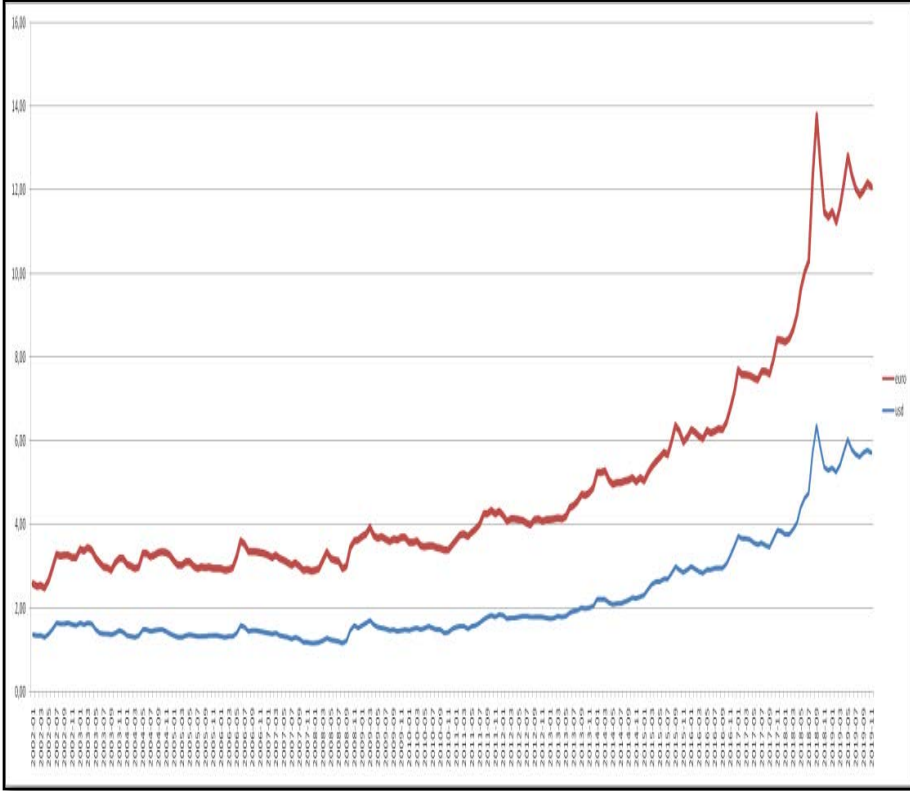

Kaynak:TCMB, www.tcmb.gov.tr

Türkiye'ye gelen yabancı yatırımlara baktığımızda 2001 yılında 137,6 milyar dolar iken 2019 sonu itibariyle 584 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Kur düzeyine baktığımızda ise 2001 yılı ocak ayında usd:1,37

TL, euro:1,21 TL iken 2019 yılı aralık ayı sonunda usd:5,95 TL, euro:6,66 TL düzeyine çıkmıştır.

Grafik 2:USD ve Euro Kur Değişimleri

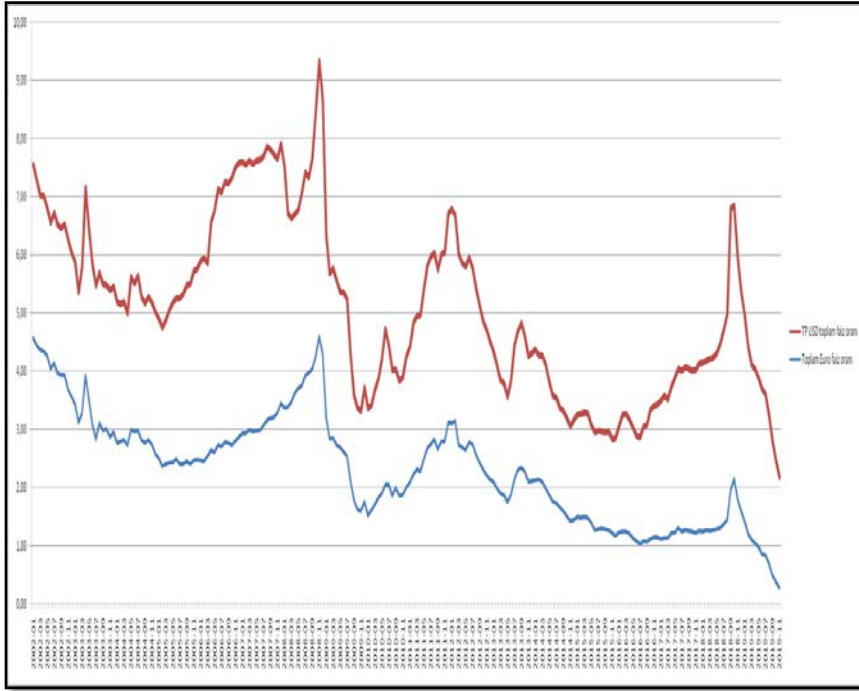

Kaynak:TCMB,www.tcmb.gov.tr

Yabancı para faiz oranlarına baktığımızda ise 2001 yılından bu yana azaldığı görülmektedir. 2008 yılı sonundaki yükseliş Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan Mortgage krizi ile ilgili sermaye çıkışlarının sebep olduğu artışlardır. 2011 yılındaki ve 2018 yılındaki artışlar ise ülke içi siyasi konjonktür nedeniyle piyasalarda görülen

tedirginlik kaynaklı olduğu düşünölmektedir. Genel itibariyle faiz oranları ölkeye giren yabancı sermayedeki artış ile ters orantılı olarak düştüğu görölmektedir.

Grafik 3:USD ve Euro Faiz Oranları

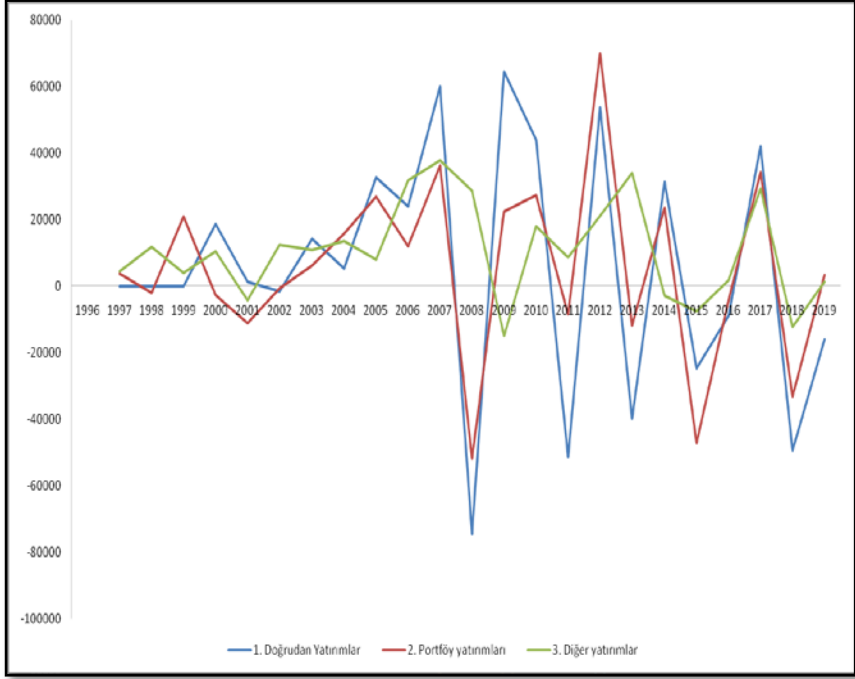
Kaynak:TCMB, www.tcmb.gov.tr

Sermaye hareketlerinin stok miktarı yerine akım miktarına baktığımızda 2001-yılından 2008 yılına kadar artan bir trend sergilediği görölmekte, 2008 sonrası iç ve dış etkenler nedeniyle azalışlar olduğu görölmektedir.

Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımlarına göre diğer yatırımlardaki hareketlilik daha az olduğu görölmektedir. bunun nedeni, mevduat ve kredi şeklinde ölkeye giriş yapmış olan tutarın çıkış için belli

bir zamana ihtiyaç duymasındır. Bu nedenle portföy yatırımları veya doğrudan yatırımlardaki gibi çıkış miktarında aşırı değişiklik olmamaktadır.

Grafik 4:Yabancı Yatırımlar(Milyon Usd/Akım)

Kaynak:TCMB,www.tcmb.gov.tr

Finansal piyasalardaki kontrollerin kaldırılması ve ekonomilerin uluslararası sermaye hareketlerine açılması süreci olarak tanımlanan finansal küreselleşmenin ivme kazanması ile uluslararası sermaye hareketlerinin sınır tanımamasından dolayı ülke ekonomileri sadece iç dinamikler ile değil aynı zamanda dış dinamikler ile de etkilenmektedir. 2001 krizinden sonra uygulanan dalgalı kur rejimi, ani sıcak para çıkışlarını, vadeli döviz piyasasında sağlanan esnekliğe rağmen, önleyememiştir. 1994, 1998 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ortak

belirleyici nedeni sermaye akımlarının azalmasıdır (Erataş ve Öztekin, 2010:59). Türkiye için yapılan çalışmalara bakacak olursak;

Erdal ve Tatoğlu (2002), Türkiye' ye gelen doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerinin 1980-1998 dönemi için VAR modeli kullanılarak incelemiş, yabancı yatırımlar ile piyasa büyüklüğü, ticari açıklık, altyapı, piyasa etkileyciliği, iç ve dış ekonomik istikrar arasında doğrusal bir ilişki tespit etmiştir.

Kaya ve Yılmaz (2003) ise, 1970-2000 döneminde Türkiye' ye gelen yabancı yatırımların belirleyicilerini tahmin etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda askeri müdahale dönemleri ve siyasal istikrar politik değişkenler, asgari ücretlerdeki değişmeler, sanayi sektörünün GSMH içindeki payı, enflasyon oranı, reel döviz kurundaki değişmeler, uluslararası net rezervler, grevlerle kaybolan iş günü sayısı ve kişi başına GSMH miktarı ekonomik değişkenler olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda kişi başına GSMH ve asgari ücretlerdeki değişmelerin en önemli iki belirleyicisi olduğu ortaya konulmuştur.

Aydemir ve Genç (2015), Dinamik En Küçük Kareler (DEKK) yöntemi ile sermaye hareketinin belirleyicileri üzerinde çalışmışlardır. Yabancı yatırımların (doğrudan); GSYİH, ticari açıklık ve birim işçi maliyetinden pozitif, enflasyondan negatif etkilendiği tespit etmişlerdir.

Erataş ve Öztekin (2010), Türkiye' deki reel faiz ve nominal döviz kurunun, kısa vadeli sermaye akımları üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla, 1995-2009 dönemine ait çeyrekli veriler kullanılarak bir model oluşturmuşlar ve değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin varlığını saptamak amacıyla, ilk olarak değişkenlerin durağanlığı araştırılmış, elde edilen sonuçlara göre ARDL modeli uygulanmıştır. Kısa vadeli sermaye akımları, reel faiz ve nominal döviz kuru arasındaki ilişkinin analiz edildiği ampirik çalışmanın sonuçlarına göre; uzun dönemde değişkenler arasında koentegre ilişki bulunmuştur. Ampirik bulgulara göre; reel faiz arttıkça, Türkiye' ye gelen kısa vadeli sermaye akımları artmaktadır. Yüksek kur yatırımcılar tarafından risk

unsuru olarak algılandığından, nominal döviz kuru, kısa vadeli sermaye akımlarını olumsuz yönde etkilemekte olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aslan v.d. (2014), Türkiye’de kısa vadeli sermaye hareketlerinin, ekonomik büyüme ve döviz kuru ile ilişkisini Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki Analizi ile incelemişler. Yapılan analiz sonucunda kısa vadeli sermaye hareketlerinden GSYH’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, kısa vadeli sermaye hareketleri ile reel döviz kuru arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Özcan ve Arı (2010), 27 OECD ülkesinde 1994–2006 döneminde doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler, dinamik panel veri analizi yöntemiyle incelenmiş, doğrudan yabancı yatırımları büyüme oranı, altyapı düzeyi ve enflasyonun pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Açıklık ve cari denge değişkenlerinin ise teoride beklenenin aksine DYY ile negatif ilişkili olduğu saptanmıştır.

3.YÖNTEM

Zaman serisi verileri ile analizlere başlamadan önce bu serilerin durağan olup olmadığının da araştırılması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileri kullanılarak oluşturulan modellerde bir takım problemler ortaya çıkmakta, değişkenler arasında mevcut olmayan bir ilişki yanlış yorumlanarak sanki varmış gibi değerlendirilmektedir. Bir zaman serisi eğer durağan ise bu serinin ortalaması, varyansı ve covaryansı zamandan bağımsızdır (Batmaz ve Tunca,2007:210).

Serinin durağan olup olmadığı güçlendirilmiş Dickey-Fuller testi (Augmented DickeyFuller) ile sınanmıştır. ADF testlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi çok önemlidir. Çünkü testin sonucu gecikme uzunluklarına bağlı olarak değişmektedir (Enders, 1995: 225–226). Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri kullanılarak,gecikme uzunluğu bulunmuştur.

Nedensellik testi, iki değişken arasında bir öncelik, ardıllık ilişkisi varken nedenselliğin (neden-sonuç ilişkisinin) yönü istatistikî bakımdan bulunabilir mi sorusu ile ilgilenmektedir (Gujarati, 1999:620).

Tanım olarak, rastsal bir X değişkeninin geçmişi, bütün olası ilgili diğer etkenler ve rastsal olmayan bilgiler de dikkate alındıktan sonra, diğer bir rastsal Y değişkeninin geleceğinin daha iyi tahmin edilmesini sağlıyorsa, X değişkeni Y'nin Granger-nedenidir denir (Atukeren,2011:138). İki değişken arasında nedensellik ilişkisinin araştırılması temelde bu değişkenler arasındaki ilişkinin karşılıklı mı olduğunu yoksa ilişkinin tek yönlü mü olduğunu araştırmaya dayanmaktadır. Granger nedensellik testi, aşağıdaki iki denklemin tahminine dayanmaktadır.

$$X_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j X_{t-j} + u_{1t}$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + u_{2t}$$

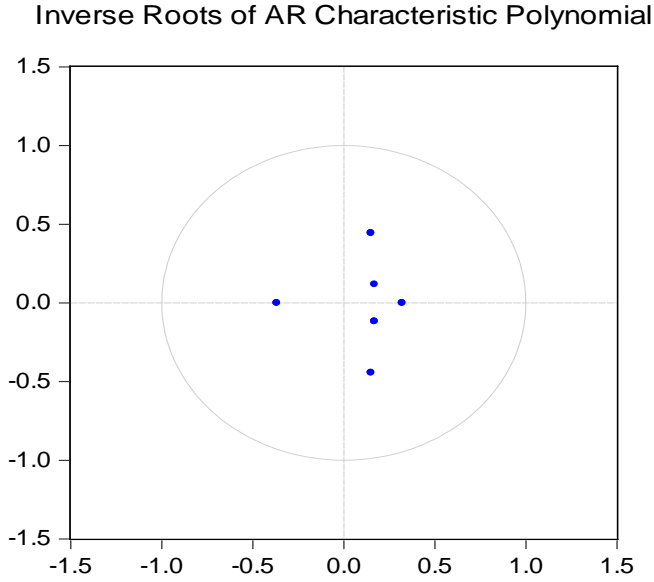
4.BULGULAR ve TARTIŞMA:

Değişkenler arasında meydana gelen ilişkinin yönünün belirlenmesi amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testi, herhangi iki değişken arasında bir nedensellik olup olmadığı, eğer nedensellik var ise bu nedenselliğin yönünün ne olduğunun belirlenmesinde kullanılır.

Bu testin ilk aşamalarından biri durağanlık sınamasıdır. Değişkenler arasındaki bir regresyonun, sahte regresyon olmaması için regresyonun hata terimlerinin durağan olması gerekmektedir. Durağan

süreçlerin ortalaması (μ), varyansı (σ^2) ve kovaryansı (γ_k) zaman boyunca sabit kalıyorsa serinin durağan olduğu söylenebilir.

Bir değişkenin durağan olup olmadığını veya durağanlık derecesini belirlemede kullanılan en geçerli yöntem birim kök testidir. Durağan olmayan seriler birim kök içerirler.

Değişkenlerin ve hata terimlerinin durağanlığına bakıldığında; hata terimleri düzey değerlerinde durağandır.

NullHypothesis: HATATER has a unitroot

Exogenous: None

LagLength: 4 (Automatic - based on SIC, maxlag=14)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-1.219.688	0.0000
Test criticalvalues:		
1% level	-2.576.127	
5% level	-1.942.361	
10% level	-1.615.684	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Durağanlık belirlendikten sonraki aşamada, modelde kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Bu amaçla değişkenlerin birlikte gecikme uzunlukları belirlenmiştir.

VAR LagOrderSelectionCriteria

Endogenousvariables: FARKDY

Exogenousvariables: C

Date: 01/30/20 Time: 01:40

Sample: 2002M02 2019M11

Includedobservations: 205

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2747509	NA	90476386	26.83423	26.88286	26.85390
1	-2659682	172.2267	41932420	26.06519	26.25970	26.14386
2	-2603151	109.2000	26374923	25.60148	25.94188*	25.73916
3	-2593546	18.27359	26223623	25.59557	26.08186	25.79226
4	-2566946	49.82586	22092422	25.42387	26.05605	25.67957
5	-2545733	39.11429	19619593	25.30472	26.08279	25.61943*
6	-2537212	15.46351	19724128	25.30938	26.23334	25.68310
7	-2522751	25.81815*	18717395*	25.25611*	26.32595	25.68883
8	-2515634	12.49774	19086804	25.27448	26.49021	25.76621

Gecikme uzunluğu; Düzenlenmiş Sırasal Test İstatistiği (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri(AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri(HQ) kullanılarak belirlenmiştir. Gecikme uzunluğu incelendiğinde LR'a, FPE'ye ve AIC'a göre 7, SC'ye göre 2, HQ'ye göre 5 hesaplanmıştır. Çalışmamızda bilgi kriterlerinin en

fazla bulunduğu gecikme uzunluğu olan 7 gecikme uzunluğu kullanılmıştır.

Eş-bütünleşme ilişkisinin dikkate alınmaması hem bilgi kaybına sebep olmakta (uzun dönemli ilişkinin varlığı) hem de spesifikasyon problemlerine yol açmaktadır(Atakuren,2011:140). İki den fazla değişken varsa, birden fazla eşbütünleştirici vector olma olasılığına karşı Johansen Eşbütünleşme testi kullanılır. Değişkenlerin durağanlık derecesinin aynı olması gerekmektedir. Daha sonra Var modeli kurulur ve Koentegrasyon durumuna bakılır.

Date: 01/30/20 Time: 01:43
Sample: 2002M02 2019M11
Included observations: 205
Series: FARKDY FARKORANUSD FARKUSD
Lags interval: 1 to 7

Selected (0.05 level*) Number of Cointegrating Relations by Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	3	3	3	3	3
Max-Eig	3	3	3	3	3

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information Criteria by Rank and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-2609.872	-2609.872	-2609.867	-2609.867	-2609.819
1	-2570.129	-2570.128	-2570.124	-2569.949	-2569.901
2	-2539.380	-2539.373	-2539.371	-2538.982	-2538.947
3	-2515.677	-2515.634	-2515.634	-2515.213	-2515.213
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	26.07680	26.07680	26.10602	26.10602	26.13482
1	25.74760	25.75735	25.77682	25.78486	25.80391
2	25.50615	25.52559	25.53532	25.55104	25.56046
3	25.33344*	25.36228	25.36228	25.38745	25.38745
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	27.09802	27.09802	27.17587	27.17587	27.25330
1	26.86608	26.89204	26.94392	26.96818	27.01964
2	26.72188	26.77375	26.79969	26.84783	26.87345
3	26.64643*	26.72391	26.72391	26.79770	26.79770

Akaike bilgi kriteri daha düşük değer çıktığı için, akaike bilgi kriteri ile trendsiz ve sabit terimsiz olan model seçilerek koentegrasyon modeli oluşturulmuştur. Yıldız olan modeller koentegrasyon (eşbütünleşme, uzun dönemli ilişki) olduğu modelleri göstermektedir. Yukarıdaki tabloda lineer olmayan, trendsiz ve sabit terimsiz model seçilmektedir. 1. Modelde koentegrasyon bulunmuştur. Test sonuçları aşağıdadır.

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized		İz	0.05	
No. of CE(s)	Öz Değerler	İstatistikleri	Kritik Değerleri	Prob.**
None *	0.321409	188.3893	24.27596	0.0001
At most 1 *	0.259172	108.9033	12.32090	0.0001
At most 2 *	0.206458	47.40603	4.129906	0.0001

Trace test indicates 3 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Öz Değerler	Statistic	Kritik Değerleri	Prob.**
None *	0.321409	79.48597	17.79730	0.0000
At most 1 *	0.259172	61.49731	11.22480	0.0000
At most 2 *	0.206458	47.40603	4.129906	0.0001

Max-eigenvalue test indicates 3 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

$0,0001 < 0,05$ yani H_0 red edilir. Koontegrasyon yoktur hipotezi red edilir, alternatif hipotez kabul edilir yani koontegrasyon vardır. Max-Eigen değerleri de 3 tane koontegrasyon olduğunu göstermektedir. Koontegrasyon vardır ve değişkenler uzun dönemde dengeye geliyorlar.

Ancak değişkenlerin farklarını aldığımız için değer kayıpları olmaktadır. Bu olumsuz etkilerden arındırmak içinde hata düzeltme modeli kurulması gerekmektedir.

Dependent Variable: FARKUSDR				
Method: Least Squares				
Date: 01/30/20 Time: 02:31				
Sample (adjusted): 2002M04 2019M11				
Included observations: 212 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.017571	0.294124	0.059739	0.0024
FARKMOUSD	0.141202	0.03545	3.983079	0.0001
FARKDY	-0.002716	0.001418	-1.91453	0.0069
HATATTT(-1)	-0.002616	0.001429	-1.83136	0.0285

Katsayıların olasılık değerlerine baktığımızda değişkenler anlamlı çıkmıştır. Modele hata terimlerinin bir gecikmeli eklenerek bakılmıştır. Burada bir kısıt söz konusu; hata terimleri katsayısı -1 ile 1 olmalı. Geçen yıl dengedeki bozulmanın ne kadar düzeldiğini göstermektedir. 1 birim bozulma bir sonraki dönem binde 2'si düzelmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik olup olmadığı, eğer nedensellik var ise bu nedenselliğin yönünün belirlemek için Granger testi yapılmıştır.

Kurulan modeller şöyledir:

1-) Doğrudan Yatırım üzerinde **döviz mevduat faiz oranlarının ve döviz kur değişimlerinin** etkisine bakılmıştır.

$$\text{Doğrudan Yatırım}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Faiz}_t + \beta_1 \text{KUR}_t + U_t$$

2-) Portföy Yatırımları üzerinde **döviz mevduat faiz oranlarının ve döviz kur değişimlerinin** etkisine bakılmıştır.

$$\text{Portföy Yatırımları}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Faiz}_t + \beta_1 \text{KUR}_t + U_t$$

3-) Diğer Yatırımlar üzerinde **döviz mevduat faiz oranlarının ve döviz kur değişimlerinin** etkisine bakılmıştır.

$$\text{Diğer Yatırımlar}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Faiz}_t + \beta_1 \text{KUR}_t + U_t$$

4-) Döviz kur değişimleri üzerinde **yabancı sermaye türlerinin** etkisine bakılmıştır.

$$\text{KUR}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Doğrudan Yatırım}_t + \beta_1 \text{Portföy Yatırımları}_t + \delta \text{Diğer Yatırımlar}_t + U_t$$

5-) Döviz mevduat faiz oranları üzerinde **yabancı sermaye türlerinin** etkisine bakılmıştır.

$$\text{FAİZ}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Doğrudan Yatırım}_t + \beta_1 \text{Portföy Yatırımları}_t + \delta \text{Diğer Yatırımlar}_t + U_t$$

Doğrudan Yatırımın bağımlı değişken olduğu 1. modelde katsayı olasılık değerleri yüksek çıktığı için H_0 kabul edilir yani Kur ve faiz oranı DY nedeni değildir. Diğer modeller de H_0 kabul edilmiştir. Nedensellik tespit edilememiştir.

USD mevduat oranının bağımlı değişken olduğu modelde H_0 kabul edilir yani doğrudan yatırım ve Kur nedeni değildir.

USD bağımlı değişken olduğu modelde H_0 red edilir. Doğrudan yatırım ve usd mevduat oranı kurun nedenidir.

Yani usd mevduat faiz oranındaki değişme ve doğrudan yatırım değerlerinde meydana gelen aylık değişimler kurdaki değişimin nedenidir.

VAR GrangerCausality/BlockExogeneityWaldTests

Date: 01/30/20 Time: 01:59

Sample: 2002M02 2019M11

Included observations: 206

Dependent variable: FARKDY				
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	
FARKORANUSD	6.500608	7	0.4827	
FARKUSD	9.556260	7	0.2151	
All	17.39384	14	0.2358	

Dependent variable: FARKORANUSD				
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	
FARKDY	8.998352	7	0.2528	
FARKUSD	3.423500	7	0.8433	
All	14.08803	14	0.4432	

Dependent variable: FARKUSD				
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	
FARKDY	15.32933	7	0.0320	
FARKORANUSD	27.08807	7	0.0003	
All	41.56573	14	0.0001	

USD bağımlı değişken olduğu modelde H_0 red edilir. Portföy yatırımları ve usd mevduat oranı, kurun nedenidir.

Dependent variable: FARKUSDR				
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	
FARKMOUSD	30.84619	7	0.0001	
FARKPY	30.82220	7	0.0001	
All	59.09782	14	0.0000	

Diğer yatırımların değişkenlerle ilişkisine baktığımızda; usd mevduat oranı diğer yatırımların nedenidir.

Dependentvariable: FARKDIGER_Y			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
FARKUSDR	2.099242	7	0.9541
FARKMOUSD	16.77895	7	0.0189
All	17.32360	14	0.2393

Dependentvariable: FARKUSDR			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
FARKDIGER_Y	3.174224	7	0.8684
FARKMOUSD	22.62789	7	0.0020
All	27.81073	14	0.0151

5.SONUÇ ve ÖNERİLER:

Kısa vadeli sermaye akımları, faiz ve nominal döviz kuru arasındaki ilişkinin analiz edildiği ampirik çalışmanın sonuçları teoriyle uyumludur. Uzun dönemde değişkenler arasında koentegre ilişki bulunmuştur. Nedensellik yönünden baktığımızda;

Faiz —————→ *Doğrudan Yatırımlar*

Kur

Doğrudan Yatırımlar —————→ *Kur*

Faiz

Portföy Yatırımları —————→ *Kur*

Faiz

yönünde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun anlamı faiz oranları arttıkça, Türkiye'ye gelen doğrudan yatırımlar etkilenmektedir. Ampirik sonuçlarla kanıtlandığı üzere Türkiye'de, faiz oranlarının, kısa vadeli sermaye akımları üzerindeki etkisi önemli derecede büyüktür. Yatırımcılar, faiz oranları doğrultusunda yatırım miktarlarını belirlemekte ve faiz arttıkça, ülkeye gelen doğrudan yatırım miktarını arttırmaktadır. Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve faiz, kurdaki değişimini

etkilemektedir. Ortaya çıkan ilişki daha çok faizden kurlara doğru olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aydemir, O., ve Genç, E. (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği. optimum ekonomi ve Yönetim bilimleri Dergisi, 2(2).

Kaya, V. ve Yılmaz, Ö. (2003). Türkiye’de doğrudan yatırımların belirleyicileri, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 3-4, ss. 39-56.

Erdal, F. ve Tatoğlu, E. (2002). Locational determinants of inflows of foreign direct investment in Turkey: a time series approach, Multinational Review, 10 (1), pp. 21-27.

Erataş, F., ve Öztekin, D. (2010). Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Belirleyicileri: Türkiye Örneği. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2(2), 57-64.

Aslan, N., Terzi, N., Siampan, E. (2014). Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Ve Reel Döviz Kuru İle İlişkisi. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(10).

Özcan, B., ve Arı, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği. Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi, (12), 65-88.

Brana, S. ve Lahet, D. (2010). Determinants of capital inflows into Asia: the relevance of contagion effects as push factors, Emerging Market Review, Vol. 11, Issue: 3, pp. 273-284.

Batmaz, N. ve Tunca H. (2007). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Belirleyicileri Üzerine Eş Bütünleşme Analizi (1992-2003), Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1, ss. 199-224.

Enders W.(1995), Applied Econometric Time Series, John Wiley and Sons, Inc

Gujarati, D. N., and Porter, D. C. (1999). Essentials of econometrics (Vol. 2). Singapore: Irwin/McGraw-Hill.

Aklan, N. A. (2002). Uluslararası Sermaye Akımları: Etkileri; Sterilizasyon Politikaları Ve Değişen Yapısı. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(7), 35-52.

Güneş, S. (2007). Uluslararası Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. Sosyoekonomi, 5(5).

<https://data.oecd.org/fdi/fdi-stocks.htm>

BÖLÜM9

**TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKALARI
İLE YABANCI SERMAYELİ BANKALARIN
KARLILIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**Öğr.Görevlisi Dr., İsmet BOLAT
Dr.Öğr.Üyesi, Erhan AKARDENİZ**

TÜRKİYE’DEKİ KATILIM BANKALARI İLE YABANCI SERMAYELİ BANKALARIN KÂRLILIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

İsmetBOLAT

*Öğr.Görevlisi Dr.,Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,Göksun
MYO Dış Ticaret, K.Maraş, Türkiye.*

Erhan AKDENİZ

*Dr.Öğr.Üyesi,GaziantepÜniversitesi, Sosyal Bilimler
MYO Finans-Bankacılık ve Sigortacılık , Gaziantep ,
Türkiye.*

1. GİRİŞ

Finansal sistem ile ekonominin tümü arasındaki ilişki istikrarlı ve işleyen bir ekonomide performansın en önemli belirleyicilerindedir. Ekonomik birimlerin yaptıkları tasarruflardan oluşan fon fazlalarının verimli yatırım fırsatlarına sahip diğer birimlere aktaracak finansal sisteme gereksinim vardır. Finansal sistem çok farklı tipte kurumların bir araya gelmesiyle oluşur. Bankalar, sigorta şirketleri, emeklilik fonları, hisse senedi ve tahvil piyasaları ve benzerleri kuruluşlar finansal sistemde yer alırlar. Finansal sistemin işleyişi fon fazlalarının fon talep edenlere optimal biçimde, en düşük maliyetle ve en etkin şekilde akışını gerçekleştirerek ekonominin düzenli ve verimli çalışmasını sağlar (Çoskun vd, 2012:1). Bankacılık sektörü finansal sistem içerisinde finansal aracılık işlevini yerine getiren en önemli ve büyük aktördür. Çalışmada, Türk bankacılık sektöründe önemli yere sahip yabancı sermayeli bankalar ile katılım bankaları incelenmiştir. Veri Zarflama Analizi kullanılarak bankaların kârlılığı araştırılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Analiz yapılan dönem Türkiye’de 5 katılım bankasının da verilerine ulaşılabilen 2015-2018 yıllarını kapsamaktadır.

1.1.Katılım Bankacılığı

İslami finans kurallarının geçerli olduğu faizsiz bankacılık işlemlerini gerçekleştiren bu sistemde, her türlü finansal faaliyetler İslami kurallara uygun olarak yürütülmektedir. Faizsiz finans anlayışını benimseyen bu bankalar Türk bankacılık sektörü açısından bir alternatif model oluşturmuşlardır. İşlevsel olarak geleneksel bankalara benzemelerine rağmen bu bankalar ülkemizde “katılım bankası”, “İslami banka”, “kar-zarar ortaklığı bankası” veya “faizsiz banka” şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bu bankalarının faizsiz bankacılıktan en temel farkı tasarrufları toplama ve yatırıma aktarma işlevlerinin farklı olmasıdır (Arslan, 2017:3).

1.2.Katılım Bankalarının Tercih Edilme Nedenleri

Katılım bankalarının tercih edilme nedenleri genelde 3 başlıkta toplanabilir. Bu nedenler; dini, ekonomik ve sosyal nedenler olarak sayılabilir (Türkmenoğlu, 2007:15).

1.2.1. Dini Nedenler

Faizsiz bankacılığın ortaya çıkmasının en önemli nedeni, İslamiyette faizin haram kılınmasıdır. Ekonomik alanda önemli faaliyetler gerçekleştiren Müslümanların birikimlerinin ekonomiye kazandırılması ve kaynağa ihtiyaç duyan firmalara aktarılması gerekmektedir. İşte bu düşünceyle ortaya çıkan faizsiz bankacılık, sadece İslam ülkelerinde değil, diğer dinlere mensup ülkelerde de benimsenmiştir(Pehlivan, 2016:300). 4

1.2.2. Ekonomik Nedenler

Finansal piyasalarda fonların daha hızlı, daha kolay ve daha çok miktarda ihtiyaç sahibine ulaştırılabilmesinin gereklerinden birisi söz konusu piyasada işlem gören finansal araçların çok çeşitli olmasıdır. Bir ülkede işlem gören finansal araçların belli tür ve sayı ile sınırlanmamış olması, her türlü talebi karşılayacak ölçüde yeterli araç çeşidinin varlığı o ülkedeki finansal gelişmişlik açısından önemlidir. Katılım bankaları, söz konusu araç çeşitliliğine önemli derecede katkı sağlayan finans kuruluşlarıdır (Özsoy vd., 2013:188).

1.2.3.Sosyal Nedenler

Faizsiz bankacılık, sermayenin reel ekonomi çerçevesinde değerlendirilmesi neticesinde istihdam alanları açmakta üretim faktörlerini harekete geçirmektedir. Böylelikle toplum hayatı içerisinde zengin ve fakir arasındaki adaletsizliği gidermede rol oynamaktadır.

Buradan da anlıyoruz ki sosyal barış, toplumsal bütünlük, güçlü bir ekonomi kazanma noktasında Katılım Bankaları'nın varlığı güçlü bir alternatiftir (Ustaoğlu, 2014:18).

1.3.Yabancı Sermayeli Bankalar

Yabancı sermayeli bankalar, sermayelerinin tümü yabancı uyruklu kişi veya kuruluşlara ait olan bankalardır. Yabancı sermayeli bankaların kuruluş ve yönetim merkezleri genellikle ülkemiz sınırları dışında bulunur(www.bankalar.org).

Liberalleşme eğiliminin hızla arttığı günümüz dünyasında, ülkeler arasında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, doğrudan yabancı yatırımların artması, teknoloji alanında gerçekleştirilen ilerlemeler yabancı bankacılığın önemini arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde de son yıllarda yabancı bankaların payları genel olarak artış göstermekte ve bunun çeşitli sebepleri ve sonuçları ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde, 1980 yılına kadar yabancı bankaların sayısı ve paylarında büyük değişimler gerçekleşmemiş ancak son yıllarda sektörde yabancı payı artış göstermiş, bu artışın sebebi sermaye hareketlerine getirilen serbestliğin artması ve bankacılık alanında yapılan yeni düzenlemeler olmuştur(Turan, 2010:88).

2. MATERYAL METOD

Bu bölümde öncelikle çalışmada kullanılan analiz yöntemi hakkında bilgi verilmiş ve son kısımda kullanılan verilerin yönetime uygunluğu anlatılmıştır.

Veri Zarflama Analizi (VZA), ilk olarak Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından şirket performanslarını değerlendirmek için geliştirilmiş temelde teknik doğrusal programlamaya dayanan ve parametrik olmayan bir yöntemdir. Çeşitli alanlardaki araştırmacılar, VZA'yı çeşitli operasyonel süreçleri modellemek için birçok alanda kullanmışlardır (Malik, 2018:1).

VZA modelleri, bir optimizasyon hesaplaması ile girdi ve çıktı ağırlıklarını elde eder. Buna dayanarak, birimleri etkin ve etkin olmayan diye sınıflandırır. Etkinsiz birimlerde, etkinliği sağlayacak girdi ve çıktı değerlerini bize bildirirler (Vincova, 2005: 24-25).

Bu yöntem de karar verme birimlerinin (KVB) performansı, toplam çıktıların toplam girdilere oranı olan verimlilik veya etkinlik kavramını kullanarak değerlendirilmektedir. VZA kullanılarak tahmin edilen

etkinlikler görecelidir, yani en iyi performans gösteren KVB'ye bağlıdır. En iyi performans gösteren KVB'ye bir etkinlik skoru veya yüzde değer verilir ve diğer KVB'lerin performansı bu en iyi performansa göre yüzde 0 ile 100 arasında değişir (Ramanathan, 2003: 26).

Her bir karar biriminin etkinlik puanı, bir etkinlik sınırına göre hesaplanmaktadır. Eğer karar birimleri etkinlik sınırında ise bu birimler 1 (veya% 100) değerini alırken. Sınırın altında faaliyet gösteren birimler 1'den (ya da %100) daha düşük bir etkinlik puanına sahiptir ve dolayısıyla gelecekteki performansını iyileştirmesi beklenir (Huguenin, 2012: 5).

Firmaların üretim süreçlerine göre, Veri zarflama analizi modelleri çıktı yönelimli ya da girdi yönelimli olarak oluşturulabilir. Eğer çıktı yönelimli bir model seçilirse burada bir firmanın en fazla çıktıyı belli bir girdi seviyesinde elde etmesi beklenir, model girdi yönelimli ise bu sefer firma en az girdi miktarıyla belirli bir çıktı miktarını elde etmeye çalışır (Yücel, 2017: 2).

Karar birimlerinin etkinlik ölçümü yapılırken üretim ölçek türleri de, VZA modelinin türünün seçilmesinde önemli bir faktördür. BCC modeli ölçeğe göre değişken getiriye esas alırken CCR modeli ise ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında çalışmaktadır. BCC model, CCR modele konvekslik kısıtı eklenmesi ile elde edilmiştir (Yücel, 2017: 3).

VZA'nın etkin kullanımı için benzer yapıya sahip birimlerin seçilmesi gerekir. Karar birimlerinin etkinliğini ölçmek için bu birimlere ait girdi ve çıktı değişkenler seçilmelidir. Her karar biriminde seçilen girdi ve çıktı verileri benzer olmalıdır. Seçilen girdi sayısı x çıktı sayısına y dersek en az $(x+y+1)$ sayıda karar birimi ölçümün etkin olabilmesi için gerekli bir koşuldur. Ya da değişken sayısının en az iki katı kadar karar verme birimi olmalıdır (Atan, 2002: 61).

Çalışmanın ana temasını oluşturan bankacılık materyalleri (katılım bankaları ve yabancı sermayeli bankalar için ayrı ayrı) Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) veri setlerinden elde edilmiştir. Analiz yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi (VZA) seçilmiş ve analiz yöntemi olarak da çıktı yönelimli ölçeğe göre değişken getiri (BCC-O) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 5 katılım bankası ve 6 yabancı sermayeli banka olmak üzere 11 banka karar birim sayısı olarak ele alınmış ve girdi çıktı değişkenler olan (2 girdi değişken: personel sayısı ve şube sayısı ve 1 çıktı değişken: net kar/zarar) 3 değişkenin 3 katından fazla banka analize dahil edilerek yeterli karar

birim sayısı sağlanmıştır. Analizin çözümünde DEA-Solver-Pro-14 kullanılmıştır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

2015-2018 yılları arasında katılım bankaları ve yabancı sermayeli bankaların kârlılıklarının tespiti amacıyla VZA analizi yapılmış ve her yıl bazında değerler tablolar halinde gösterilmiştir.

VZA'ya göre etkinlik değeri 1 olan bankalar etkin sayılırken etkinlik değeri 1'in altında kalan bankalar etkin olmayan bankalar olarak kabul edilmektedir.

2015 yılı için yapılan analiz sonuçları tablo ve grafik olarak aşağıda gösterilmiş ve tablonun yorumları eklenmiştir.

2015 BBC-O					
No.	DMU	Score	Rank	Reference(Lambda)	
1	Citibank A.Ş.	1	1	Citibank A.Ş.	1
2	Denizbank A.Ş.	0.33679	5	Citibank A.Ş.	0.353
3	ING Bank A.Ş.	0.11127	8	Citibank A.Ş.	0.735
4	Finans Bank A.Ş.	0.31103	7	Citibank A.Ş.	0.352
5	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1	1	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1
6	Albaraka Turk	0.42435	4	Citibank A.Ş.	0.833
7	Kuveyt Turk	0.44332	3	Citibank A.Ş.	0.743
8	TFKB	0.33432	6	Citibank A.Ş.	0.812

2015 yılında VZA (BCC-O) verilerine göre;

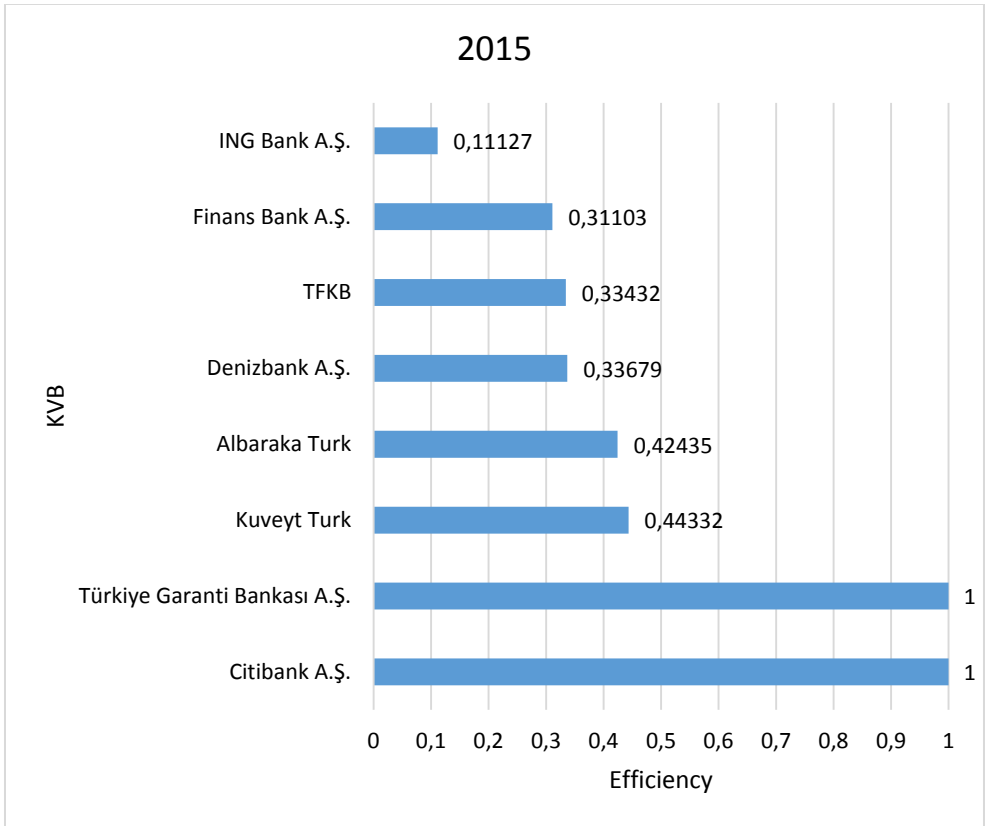
Yabancı sermayeli bankalardan 2'si(Citibank ve Garanti bankası) etkin çıkmıştır. Analize dahil edilen 3 yabancı sermayeli banka yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Analize dahil edilen 3 katılım bankası da yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Referans kümesi incelendiğinde Citibank en çok referans gösterilen banka olmuştur.

Bu yılda yabancı sermayeli bankaların tamamı girdilerini etkin bir şekilde kullanamasa da katılım bankalarından hiçbiri yeterli etkinliğe ulaşamadığı için görece olarak katılım bankalarına göre daha iyi performans sergiledikleri söylenebilir.

2015 yılı etkinlik verileri aşağıda grafiksel olarak ta gösterilmiştir.

2016 yılı için yapılan analiz sonuçları tablo ve grafik olarak aşağıda gösterilmiş ve tablonun yorumları eklenmiştir.

2016 BBC-O					
No.	DMU	Score	Rank	Reference(Lambda)	
	Citibank			Citibank	
1	A.Ş.	1	1	A.Ş.	1
	Denizbank			Finans	
2	A.Ş.	0.40399	5	Bank A.Ş.	0.409
	ING Bank			Finans	
3	A.Ş.	0.33704	6	Bank A.Ş.	0.873
	Finans			Finans	
4	Bank A.Ş.	1	1	Bank A.Ş.	1
	Türkiye			Türkiye	
	Garanti			Garanti	
	Bankası			Bankası	
5	A.Ş.	1	1	A.Ş.	1
	Albaraka			Finans	
6	Turk	0.12466	9	Bank A.Ş.	0.861
	Kuveyt			Finans	
7	Turk	0.30649	7	Bank A.Ş.	0.855
				Finans	
8	TFKB	0.21616	8	Bank A.Ş.	0.957
	Vakıf			Vakıf	
9	Katılım	1	1	Katılım	1
	Ziraat			Citibank	
10	Katilim	0.11625	10	A.Ş.	0.931

2016 yılında VZA (BCC-O) verilerine göre;

Yabancı sermayeli bankalardan 3'ü(Citibank, Finansbank ve Garanti bankası) etkin çıkmıştır. Analize dahil edilen 2 yabancı sermayeli banka yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

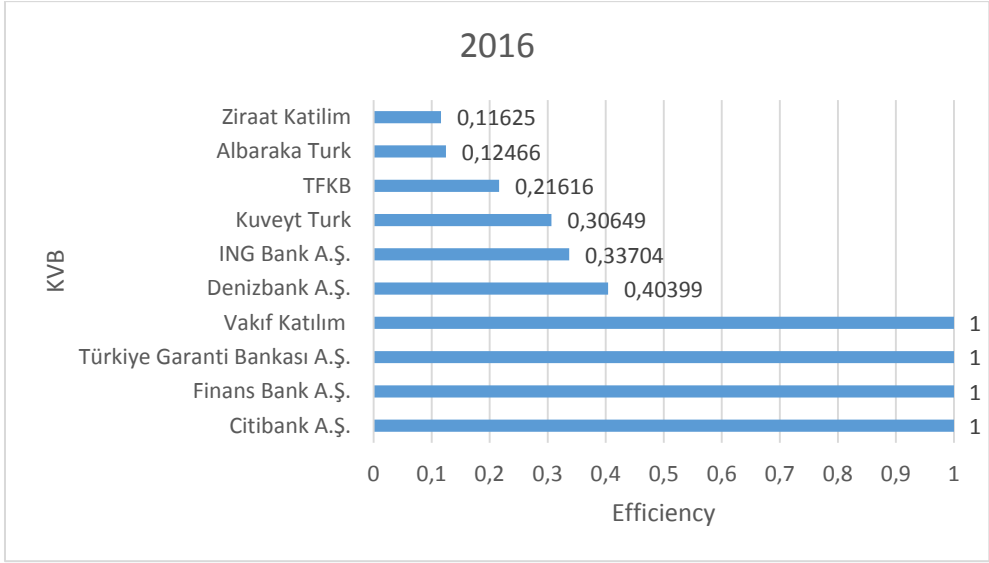
Analize dahil edilen 5 katılım bankasından sadece 1'i (Vakıf katılım) etkinlik skoruna ulaşırken 4 katılım bankası yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Referans kümesi incelendiğinde Finansbank en çok referans gösterilen banka olmuştur.

Bu yılda yabancı sermayeli bankaların çoğunluğu yeterli etkinlik skoruna ulaşmıştır. Katılım bankalarının çoğunluğu yeterli etkinliğe ulaşamadığı

için görece olarak yabancı sermayeli bankaların katılım bankalarına göre daha iyi performans sergiledikleri söylenebilir.

2016 yılı etkinlik verileri aşağıda grafiksel olarak ta gösterilmiştir.

2017 yılı için yapılan analiz sonuçları tablo ve grafik olarak aşağıda gösterilmiş ve tablonun yorumları

eklenmiştir.

2017 BCC-O					
No.	DMU	Score	Rank	Reference(Lambda)	
1	Citibank A.Ş.	1	1	Citibank A.Ş.	1
2	Denizbank A.Ş.	0.45078	4	Citibank A.Ş.	0.358
3	HSBC Bank A.Ş.	0.4098	5	Citibank A.Ş.	0.92
4	ING Bank A.Ş.	0.48053	3	Citibank A.Ş.	0.755
5	QNB Finansbank A.Ş.	0.40293	6	Citibank A.Ş.	0.389
6	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1	1	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1
7	Albaraka Turk	0.02626	11	Citibank A.Ş.	0.812
8	Kuveyt Turk	0.33268	9	Citibank A.Ş.	0.711
9	TFKB	0.27364	10	Citibank A.Ş.	0.818
10	Vakıf Katılım	0.37558	8	Citibank A.Ş.	0.984

2017 yılında VZA (BCC-O) verilerine göre;

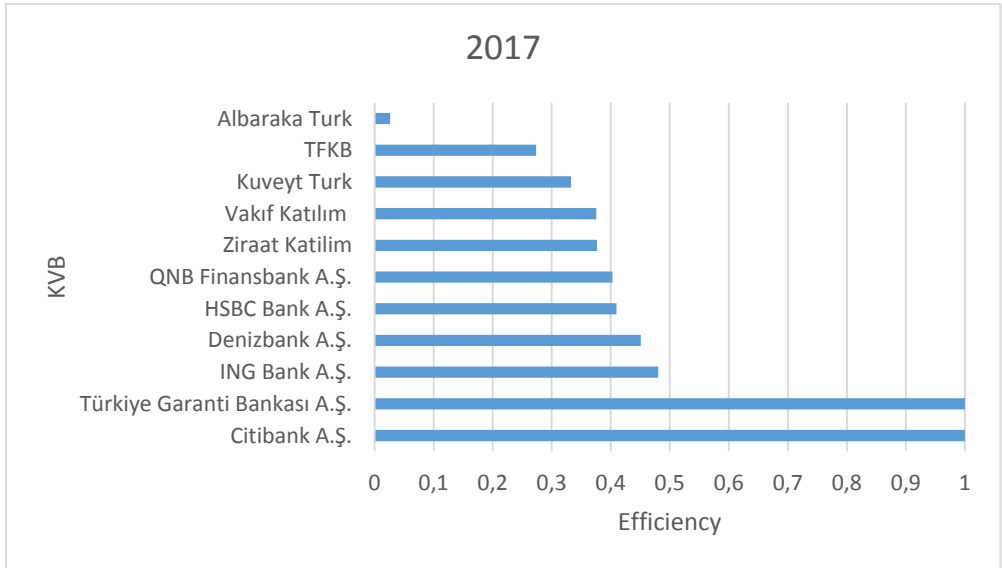
Yabancı sermayeli bankalardan 2'si(Citibank ve Garanti bankası) etkin çıkmıştır. Analize dahil edilen 4 yabancı sermayeli banka yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Analize dahil edilen 5 katılım bankası da yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Referans kümesi incelendiğinde Citibank en çok referans gösterilen banka olmuştur.

Bu yılda yabancı sermayeli bankaların tamamı girdilerini etkin bir şekilde kullanamasa da katılım bankalarından hiçbiri yeterli etkinliğe ulaşmadığı için görece olarak katılım bankalarına göre daha iyi performans sergiledikleri söylenebilir.

2017 yılı etkinlik verileri aşağıda grafiksel olarak ta gösterilmiştir.

2018 yılı için yapılan analiz sonuçları tablo ve grafik olarak aşağıda gösterilmiş ve tablonun yorumları eklenmiştir.

2018 BCC-O					
No.	DMU	Score	Rank	Reference(Lambda)	
1	Citibank A.Ş.	1	1	Citibank A.Ş.	1
2	Denizbank A.Ş.	0.49695	5	Citibank A.Ş.	0.365
3	HSBC Bank A.Ş.	0.33208	9	Citibank A.Ş.	0.915
4	ING Bank A.Ş.	0.55863	4	Citibank A.Ş.	0.77
5	QNB Finansbank A.Ş.	0.59517	3	Citibank A.Ş.	0.421
6	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1	1	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1
7	Albaraka Turk	0.07741	11	Citibank A.Ş.	0.8
8	Kuveyt Turk	0.36762	8	Citibank A.Ş.	0.695
9	TFKB	0.27644	10	Citibank A.Ş.	0.818
10	Vakıf Katılım	0.44808	7	Citibank A.Ş.	0.962
11	Ziraat Katılım	0.45469	6	Citibank A.Ş.	0.964

2018 yılında VZA (BCC-O) verilerine göre;

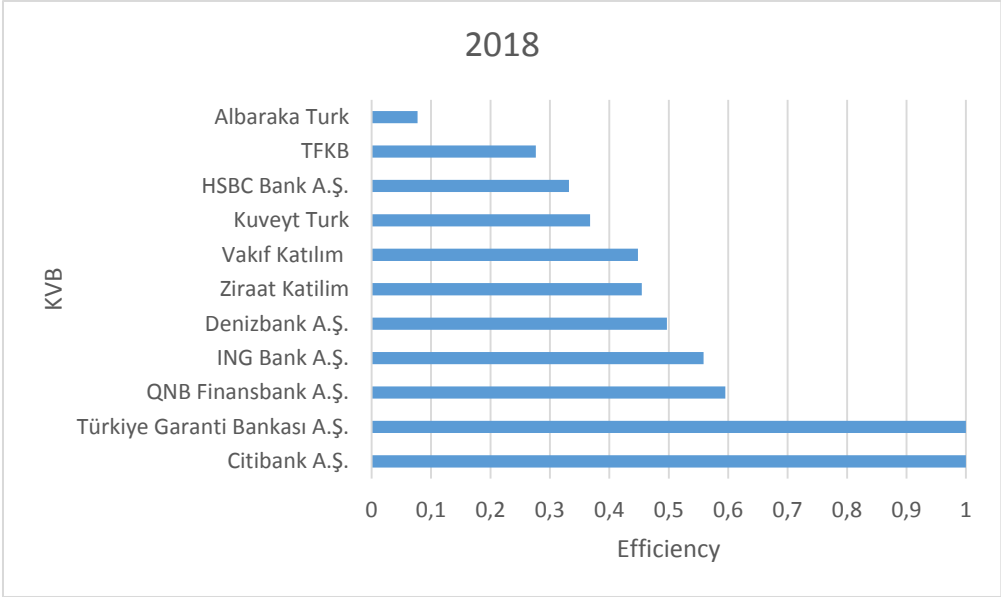
Yabancı sermayeli bankalardan 2'si (Citibank ve Garanti bankası) etkin çıkmıştır. Analize dahil edilen 4 yabancı sermayeli banka yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Analize dahil edilen 5 katılım bankası da yeterli etkinlik skoruna ulaşamamıştır.

Referans kümesi incelendiğinde Citibank en çok referans gösterilen banka olmuştur.

Bu yılda yabancı sermayeli bankaların tamamı girdilerini etkin bir şekilde kullanamasa da katılım bankalarından hiçbiri yeterli etkinliğe ulaşamadığı için görece olarak katılım bankalarına göre daha iyi performans sergiledikleri söylenebilir.

2018 yılı etkinlik verileri aşağıda grafiksel olarak ta gösterilmiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Katılım bankalarıyla yabancı sermayeli bankaların personel ve şube sayılarına göre kârlılıklarının analiz edildiği ampirik çalışmaya göre;

2015 yılında;

Analize dahil edilen 3 katılım bankasında etkinsiz çalıştığı, analize dahil edilen 5 yabancı sermayeli bankadan 2'sinin yeterli etkinlik skoruna ulaştığı görülmektedir. Bu yılda hiçbir katılım bankası aynı girdi seviyesinde çıktılarında bir artış sağlayamamıştır. Yabancı sermayeli bankalardan 2'si (Citibank ve Garanti bankası) aynı girdi seviyesinde diğer bankalara göre çıktılarında daha fazla bir artış sağlamıştır. Etkinsiz olan bankaların referans kümelerindeki etkin bankalar gibi sonuçlara ulaşabilmeleri için girdilerini daha etkin kullanmaları ve çıktı seviyelerini arttırmaları beklenir.

2016 yılında;

Analize dahil edilen 5 katılım bankasından sadece 1'inin (Vakıf katılım) etkin çalıştığı diğer 4 katılım bankasının etkinsiz çalıştığı, analize dahil edilen 5 yabancı sermayeli bankadan 3'ünün (Citibank, Finansbank ve Garanti bankası) yeterli etkinlik skoruna ulaştığı görülmektedir. Bu yılda katılım bankaları arasında aynı girdi seviyesinde çıktılarında artış sağlayabilen tek katılım bankası bulunurken bu sayı yabancı sermayeli

bankalarda 3'tür. Etkinsiz olan bankaların referans kümelerindeki etkin bankalar gibi sonuçlara ulaşabilmeleri için girdilerini daha etkin kullanmaları ve çıktı seviyelerini arttırmaları beklenir.

2017 yılında;

Analize dahil edilen 5 katılım bankasında etkinsiz çalıştığı, analize dahil edilen 6 yabancı sermayeli bankadan 2'sinin yeterli etkinlik skoruna ulaştığı görülmektedir. Bu yılda hiçbir katılım bankası aynı girdi seviyesinde çıktılarında bir artış sağlayamamıştır. Yabancı sermayeli bankalardan 2'si (Citibank ve Garanti bankası) aynı girdi seviyesinde diğer bankalara göre çıktılarında daha fazla bir artış sağlamıştır. Etkinsiz olan bankaların referans kümelerindeki etkin bankalar gibi sonuçlara ulaşabilmeleri için girdilerini daha etkin kullanmaları ve çıktı seviyelerini arttırmaları beklenir.

2018 yılında;

Analize dahil edilen 5 katılım bankasında etkinsiz çalıştığı, analize dahil edilen 6 yabancı sermayeli bankadan 2'sinin yeterli etkinlik skoruna ulaştığı görülmektedir. Bu yılda hiçbir katılım bankası aynı girdi seviyesinde çıktılarında bir artış sağlayamamıştır. Yabancı sermayeli bankalardan 2'si (Citibank ve Garanti bankası) aynı girdi seviyesinde diğer bankalara göre çıktılarında daha fazla bir artış sağlamıştır. Etkinsiz olan bankaların referans kümelerindeki etkin bankalar gibi sonuçlara ulaşabilmeleri için girdilerini daha etkin kullanmaları ve çıktı seviyelerini arttırmaları beklenir.

KAYNAKÇA

Arslan CE 2017. Katılım Bankacılığı ve Türkiye Ekonomisine Katkıları, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Tartışma Metinleri, İstanbul, ss. 3

Atan, M 2002. Risk Yönetimi ve Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. ss 61.

Coşkun MN, Ardor HN, Çermikli AH 2012. Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul. ss.1

Huguenin, HM 2012. Data Envelopment Analysis (DEA) A Pedagogical Guide For Decision Makers in The Public Sector, IDHEAP, 2012(276), ss. 5-79.

Malik M 2018. Data Envelopment Analysis (DEA) Model in Operation Management, 4th International Conference on Operational Research (InteriOR), IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 300 (2018):1-6.

Pehlivan P 2016. Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(31):297-324.

Ramanathan R 2003. An Introduction to Data Envelopment Analysis A Tool for Performance Measurements, First published, Sage Publications India Pvt Ltd, 201s.

Turan Z 2010. Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Banka Girişlerinin Etkileri ve Türk Bankacılık Sektöründe Yabancı Payları, Cag University Journal of Social Sciences, 7(2):87-104.

Türkmenoğlu RE 2007. Katılım Bankacılığı ve Türkiye’deki Finansal Yapı, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale ss.15.

Özsoy İ, Görmez B, Mekik S 2013. Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 20(1):187-206.

Ustaoglu D 2014. Türkiye’de Katılım Bankacılığı Sektördeki Yeri ve Önemi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, ss.18.

Vincova K 2005. Using Dea Models To Measure Efficiency, Narodna Banka Slovenska, BIATEC, 2005(8), ss.24-28.

Yücel, Lİ 2017. Veri Zarflama Analizi, 1. Basım, D&R Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 164s.

Yabancı Sermayeli Bankalar, <https://www.bankalar.org/yabanci-sermayeli-bankalar/>, Erişim tarihi: (10.02.2020)

BÖLÜM10

TARIMSAL KREDİLERİN EKONOMİYE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Mehmet Ali POLAT

TARIMSAL KREDİLERİN EKONOMİYE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Mehmet Ali POLAT

Dr.,D.H.M.İ. Gaziantep Havalimanı, Gaziantep, Türkiye

GİRİŞ

Tarım sektörü, özellikle, nüfusun büyük bir kısmının tarımsal faaliyetlerde bulunduğu gelişmekte olan ülke ekonomilerinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, tarım sektörünün finansmanı çok önemlidir. Tarımsal finansman politikasının amaçları; tarımsal üretimin sağlanabilmesi adına gerekli yatırım ve girdi temini, tarımsal işletmelerin nakit ihtiyaçlarını sağlamak, işletmelerin yeni teknolojiye uyum sağlayabilmesi için maddi olarak desteklemek ve ekonomik dalgalanmaların işletmelere olan olumsuz etkilerini bertaraf etmek şeklindedir.

Tarımsal finansman kaynakları, bir ülkenin tarımının gelişmesinin dışında ekonomik kalkınmasını da desteklemektedir. Tarım sektörünün kredi ihtiyacının karşılandığı ülkelerde tarım sektörü hızlı ve kolay bir şekilde gelişim gösterirken, kredi ihtiyacının karşılanamadığı ülkelerde tarım sektörü geri kalmaktadır. Bu bağlamda, tarımsal krediler, Türkiye gibi tarım sektöründe

¹Bu çalışma; 13-15 Mart 2020 tarihleri arasında Tokat'ta gerçekleştirilen İKSAD 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Tarımsal Kredilerin Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği" isimli çalışmanın, gelen öneriler doğrultusunda düzeltilmiş ve geliştirilmiş halidir.

tasarruf ve sermaye birikim olanakları sınırlı olan gelişmekte olan ülke ekonomilerinde çok önemlidir.

Tarım sektörünü Türkiye’de ve dünyada önemli bir olgu haline getiren unsur, besin ihtiyacını karşılayan tek sektör olmasıdır. Dolayısıyla, dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de tarımın gelişebilmesi için devlet eliyle tarıma maddi kaynak sağlamak şarttır. Ancak; Türkiye’de tarım sektörünün devlet tarafından çeşitli yollarla yıllardır korunuyor olmasına rağmen ilgili alandaki finansman eksikliğinin devam etmesi, tarım sektörünü 1980’li yıllardan itibaren ithal edilen bir sektör haline getirmiştir. Çalışmada; tarımı finanse eden bankalardan ve tarım kredi kooperatiflerinden sağlanan krediler ele alınmıştır. Tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanmasında etkili bir araç olan tarımsal kredi konusunda, mevcut durumun ortaya konulması amaçlanarak politikaların belirlenmesinde karar alıcılara yardımcı olmak hedeflenmiştir.

1. Kavramsal Olarak Tarımsal Krediler

Tarımsal kredi; tarımsal işletmelerin, üretim faaliyetlerini temin etmek, iyileştirmek ve artırmak amacıyla ilgili üretim faktörlerini sağlamak ve işletmenin yatırım giderlerini karşılamak bağlamında öz sermayesinin yetmediği durumlarda kullandıkları kısa, orta ve uzun vadeli kredilerdir (Bülbül vd., 1995).

Teknolojinin zamanla gelişmesi ile birlikte tarım kesiminde emeğin yerini makineler almıştır. Bu bağlamda; öz sermayesi yeterli olmayan tarımsal işletmeler, kapasitelerini artırıp teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmek amacıyla yatırımlar yapmak zorunda kalmışlardır, bu bağlamda da dış finansmana ihtiyaç duymuşlardır. Tarımsal işletmelerin finansman talebi süreçteki gelişmelerin paralelinde mecburiyet haline gelmiş ve süreklilik kazanmıştır.

Tarım işletmelerinde elde edilen gelirin düşük veya orta düzeyde olması, ürünün belirli zaman aralıklarında girdi sağlanmak suretiyle elde edilmesi tarımsal kredileri diğer kredi türlerinden ayırmaktadır. Bu bağlamda, tarımsal krediler, işletmelerin mali gücünü artırmak, sermayesini temin etmek, etkin ve karlı çalışmasını sağlamak, gelir artışlarını gerçekleştirmek gibi nedenlerle verilmektedir (Gaytancıoğlu, 2009: 56)

2. Literatür Taraması

Tarımsal kredilerin tarımsal gelirleri dolayısıyla da ekonomik büyümeyi etkilemesi, literatürde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Deller, Gould ve Jones (2003) yapmış oldukları çalışmalarında ABD’de 1240 yerleşim alanını 1990-1995 dönemini dikkate alarak tarımsal kredilerin ve bu bağlamda, tarım gelirlerinin ekonomiye etkilerini incelemiştir. Çalışmalarının neticesinde, tarımsal kredilerin daha çok kullanıldığı gelir düzeyinin nispeten daha düşük olduğu bölgelerde ekonomiye olan katkının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Petrick (2004) çalışmasında, 2000 yılını baz alarak Polonya’da 464 çiftliğinde anket çalışması yapmış ve bu bağlamda, çiftçilere verilen tarımsal kredilerin verimliliğini tespit etmek istemiştir. Çalışmasının neticesinde, tarımsal kredilerin küçük çiftliklerde ekonomik büyümeye olan etkisinin daha büyük olduğunu belirlemiştir.

Yıldız ve Oğuzhan (2007), Türkiye’de 1963-2004 yılları arasında uygulanan tarımsal para politikası araçlarını GSMH ile kıyaslayarak incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığını VAR Analiz Yöntemi ile test etmiştir. Çalışmalarının sonucunda tarımsal kredilerin GSMH üzerindeki etkisinin döviz kuru ve faiz oranları değişkenlerinden daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir.

Das, Senapati ve John (2009), Hindistan'ı inceledikleri çalışmalarında, tarımdaki bölgesel farklılıkları göz önünde bulundurarak yapmış oldukları çalışmalarında, tarım kredilerinin tarımsal GSYH ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki rolünü incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda; Hindistan'da tarım kredilerinin, tarımsal üretimi desteklemede dolayısıyla da ekonomik büyümeyi gerçekleştirmede çok önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hye ve Wizarat (2011), Pakistan'ın reel faiz, finansal liberalizasyon endeksi, tarımsal büyüme verileri değişkenlerini 1971-2007 dönemini baz alarak eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelemişlerdir. Çalışmalarının neticesinde, tarımsal kredilerle ilişkili olan finansal liberalizasyon endeksinin tarımsal üretime dolayısıyla da ekonomik büyümeye etkisinin olumlu yönde olduğunu tespit etmişlerdir.

Aksu (2012), Türkiye'nin 2003-2011 yılları arasındaki tarımsal krediler, tarımsal GSYH, tarımsal istihdam ve tarımsal ihracat değişkenlerini Granger Nedensellik Testi'ni kullanarak incelemişlerdir. Çalışmalarının neticesinde; tarımsal kredilerin, tarımsal GSYH'yi, tarımsal istihdamı ve tarımsal ihracatı olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Shahbaz, Shabbir ve Butt (2013), Pakistan'ı baz aldıkları çalışmalarında tarımsal büyüme ve finansal gelişim arasındaki ilişkiyi 1971-2011 dönemlerini dikkate alarak incelemişlerdir. Finansal gelişimin ve bu bağlamda tarımsal kredilerin, tarımsal büyüme dolayısıyla da ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sebep olduğunu tespit etmişlerdir.

Çevik ve Zeren (2014), Türkiye'nin Aralık 2005 – Ekim 2013 dönemleri arasında, tarımsal krediler ile finansal gelişim arasındaki ilişkiyi belirlemek için Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi'ni kullanmışlardır. Bu bağlamda,

tarımsal kredilerin finansal gelişimi ve dolayısıyla da ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Sever ve Han (2015), yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye’de 2002-2012 yılları arasında üçer aylık dönemlerde kullanılan sektörel krediler ile sektörel GSYH değişkenleri arasındaki ilişkileri Granger Nedensellik Testi ile incelemiştir. Bu bağlamda, tarım sektörü kredileri ile tarım sektörü GSYH’si arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlemiştir. Çalışmalarının sonucunda; tarım sektörü kredilerinde yaşanan %1’lik artışın tarım sektörü GSYH’sinde yaklaşık olarak % 0,09’luk artışa yol açtığını bulmuşlardır.

Işık, Kılınç ve Bilgin (2015), Türkiye’nin bazı bölgelerinde 1995-2014 dönemlerinde yıllık tarımsal üretim ile tarımsal kredi değişkenleri arasındaki ilişkiyi Dinamik Panel Veri Analiz Yöntemi ile incelemiştir. Araştırmalarının sonucunda genel olarak tüm bölgelerde tarım krediler ile tarımsal üretim arasında aynı yönlü pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Terin, Güler ve Aksoy (2016), yapmış oldukları çalışmalarında, Türkiye’nin 1995-2012 yılları arasındaki tarımsal krediler, toplam krediler ve tarımsal üretim değişkenleri arasındaki ilişkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmalarında Granger Nedensellik Analizi ile Johansen Eşbütünleşme Testi’ni kullanmışlar ve sonucunda değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir. Değişkenlerin etki yönünün tarımsal üretimden tarım kredilerine doğru olduğunu, bu bağlamda, tarımsal üretimdeki artışın tarımsal kredi kullanımını artırdığını belirlemiştir.

Literatürdeki çalışmalardan anlaşıldığı üzere; tarımsal krediler tarımsal ekonomik büyümeye daha genel ifadeyle ekonomik büyümeye olumlu yönde etki etmektedir. Bu etkiler, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek düzeydedir.

3. Tarım Kesiminin Finansman İhtiyaçlarının Nedenleri

Tarım; nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak, ülkede istihdam oluşturmak, sanayiye hammadde sağlamak, dış ticarete aktif rol oynamak gibi sebeplerle ekonomik ve sosyal açıdan stratejik bir öneme sahiptir. Ekonomik olarak kalkınma sürecinde tarımın payı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. O halde, tarım sektörü, sahip olduğu stratejik önem sebebiyle, her devletin kendi ekonomik koşullarına uygun bir şekilde desteklenmelidir. Gelişmekte olan ülke kapsamındaki Türkiye'nin tarım sektörü de, öncelikle teşvik edilmesi ve geliştirilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarımsal işletmeler gerekli sermaye birikimini sağlayamadıkları zaman ilgili tarımsal kredilere ihtiyaç duyarlar. Sermaye birikimi hususunda sorun yaşayan tarım kesiminin nasıl finanse edileceği sorusu özellikle son elli yılda önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Tarım işletmelerinde kredi gereksinimi ekonomik, sosyal ve doğal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu faktörler aşağıda belirtilmiştir:

1) *Küçük Ölçekli ve Gelişmemiş Tarımsal İşletme Yapısı*

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin çoğunda tarım işletmelerinin genellikle aile işletmesi şeklinde küçük ölçekli olması ve sermaye birikimini sağlayabilecek yapıda olamaması işletmenin büyümesine engel teşkil etmiş ve bu bağlamda, her üretim döneminde yeni bir finansmana ihtiyaç duyulması sebebiyle tarımsal kredi olgusunu ön plana çıkarmıştır. Türkiye'deki tarımsal işletmelerin genellikle küçük/orta ve aile işletmesi şeklinde olması; tasarruf imkânlarının kısıtlı olmasına ve dolayısıyla üretimle ilgili faktörlerin aktif bir şekilde kullanılamamasına yol açmakta ve bu bağlamda, verimin düşmesine neden olmaktadır. Bu yüzden, yeterli miktarda tarımsal girdi sağlanabilmesi ve

üreticinin finansman ihtiyacının karşılanabilmesi bağlamında tarımsal krediler Türkiye açısından çok önemlidir (Dinler, 2000: 86-87).

2) *Teknolojik Gelişmeler ve Girdi Maliyetlerinde Yaşanan Artışlar*

Tarım sektöründe kullanılan teknolojinin sürekli olarak gelişim göstermesi ve girdi maliyetlerinin artış göstermesi finansman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. O halde, teknolojik gelişmelere uyum sağlamak, tüketici tercihlerinde yaşanan hızlı değişim ve girdi maliyetlerinde yaşanan olağandışı artışlar üreticinin ek gelire ihtiyacını artırarak kredi arayışına girmesine sebep olmaktadır.

3) *Üretimin Doğa Koşullarına Bağlı Olması*

Tarımsal üretimin doğa koşullarına yüksek oranda bağlı olması, üreticinin kendi iradesi dışındaki herhangi bir olumsuz tabiat olayından gelir kaybı hususunda zarar görmesine neden olabilmektedir. Tarım sigorta sistemleri de gelişmemiş durumda ise üretici, bir sonraki üretim aşaması için tarımsal krediye ihtiyaç duyacaktır.

4) *Ürün Fiyatlarında Yaşanan Dalgalanmalar*

Türkiye’de en sık görülen ekonomik durumlardan biri olan ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar, üreticinin gelirine doğrudan etki eden faktörlerdendir. Üretici beklediği geliri elde edemediği için üretim faaliyetlerine devam edebilmek bağlamında tarımsal kredi kullanmak zorundadır.

5) *Sermaye Devir Hızının Düşük Olması*

Üretim süreci boyunca masraf yapılmasına rağmen, tarım sektöründe genel olarak yılda bir defa hasat yapılabilmesi tarımsal işletmeler için olumsuz bir olgudur. Bu bağlamda, tarımda sermaye devir hızının düşük olması ve tasarruf oranının az olması, üretimin devam edebilmesi adına krediye ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır.

Ayrıca, tarımsal üretimden verim elde edilebilmesi için belirli bir zaman sürecine ihtiyaç duyulması da tarımda finansman gereksinimini gerektirmektedir.

4. Tarımsal Kredi Organizasyonları

1929 Ekonomik Krizi sonrasında kabul görmeye başlayan Keynesyen düşüncenin etkisiyle devletçi ekonomi politikaları benimsenmeye başlamış ve bu bağlamda, devletin ekonomi içindeki etkinliğinin artırılması amaçlanarak devlet tarafından kurulan kamu işletmeleri aracılığıyla sanayileşmenin hızlandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'deki tarımsal politikalar da Keynesyen Yaklaşım'dan nasibini almış ve özellikle kamu bankaları, kuruluş amaçları paralelinde öncü finansal kuruluşlar olarak hizmet vererek tarım kesimindeki finansal sistemin derinleşmesine katkıda bulunmuştur (Uçarkaya, 2006: 11).

Tarım sektörünün Türkiye'de düşük faizli ve uzun vadeli kredilerle desteklenmesi Cumhuriyet döneminden önce başlamıştır ve günümüze kadar da devam etmektedir. Türkiye'de, 1950'lerde teknolojik gelişmelerle birlikte başlayan tarımda makineleşme olgusu, tarımsal kredilerin hacmini de artırmıştır. Planlı kalkınma dönemlerinde de bu gelişme düzenli bir şekilde devam etmiştir. Özellikle, 1950-1960 arası dönem ile 1970'li yıllar tarımsal kredilerin toplam krediler içinde payının arttığı dönemler olmuştur. Ancak, yine de tarımsal kredi hacmindeki artış, üreticilerin tarımsal kredi gereksinimlerini karşılamaktan uzak kalmıştır. Bu gelişmelerin paralelinde 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren özel bankalar da tarımsal kredilere yönelmeye başlamışlardır.

Organize olmuş tarımsal kredi kaynakları; tarımsal kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla kanun ve yönetmelikle kurulmuş, kredi işlemlerini belirli kurallar çerçevesinde yürüten kamusal ve özel kuruluşlardır. Organize olmuş

kredi kaynakları, tarım sektörüne, diğer kredi türlerinin oranlarına göre daha düşük faiz oranları ile kredi sağlamaktadır (Taşkıran, Özüdoğru, 2010: 153).

Türkiye’de organize olmuş kredi kuruluşlarının başında Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ziraat Bankası gelmektedir. Uzun yıllardır tarımsal kredi mekanizması içinde ağırlıklarını korumaya devam etmekte olan Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ziraat Bankası’nın yanı sıra özel bankalar da tarımsal kredi sistemine dahil olarak rekabette az da olsa adından söz ettirmeye başlamışlardır².

Tablo 1 ve Şekil 1’de, 2002-2017 yılları arasında kullanılan tarımsal kredi miktarları ile toplam kredi miktarları karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Türkiye’de Tarım Sektörünün 2002-2018 Yılları Arasında Kullandığı Kredi Miktarı (Milyon TL)

Yıllar	Tarımsal Kredi Miktarı	Diğer Kredi Miktarı ³	Toplam Kredi Miktarı	Tarımsal Kredi (%)
2002	2440	50192	52632	4,64
2003	3216	65786	69002	4,66
2004	3847	98635	102482	3,75
2005	5277	147018	152295	3,46
2006	5979	211329	217308	2,75
2007	7481	271516	278997	2,68
2008	9934	353927	363861	2,73
2009	11490	367914	379404	3,03
2010	17727	489268	506995	3,50
2011	24528	636356	660884	3,71
2012	24868	739329	764197	3,25
2013	26552	983211	1009763	2,63

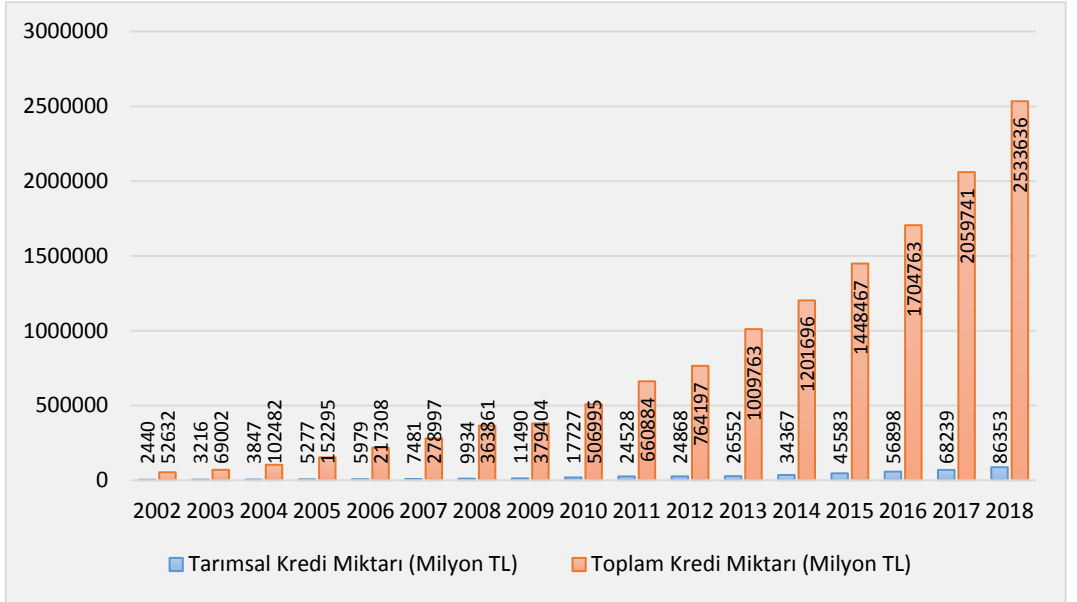
² Türkiye’de; Ziraat Bankası, Halkbank, Vakıfbank, Garanti Bankası, İş Bankası, Akbank, Anadolubank, Denizbank, Şekerbank, Yapı Kredi Bankası, Odeabank, QNB Finansbank ve Türkiye Ekonomi Bankası tarımsal kredi sisteminde etkin bankalardır.

³ Diğer Kredi Miktarı, tarım hariç ihtisas ve ihtisas dışı kredileri içermektedir.

2014	34367	1167329	1201696	2,86
2015	45583	1402884	1448467	3,15
2016	56898	1647865	1704763	3,34
2017	68239	1991502	2059741	3,31
2018	86353	2447283	2533636	2,65

Kaynak: TBB, 2020; BDDK, 2020.

Şekil 1: 2002-2017 Yılları Arasında Kullanılan Toplam Krediler ile Tarımsal Kredilerin Karşılaştırılması

Kaynak: TBB, 2020.

Türkiye’de tarım sektörüne kullandırılan kredi miktarı 2002-2018 yılları arasında sürekli olarak artış göstermiş ve 2018 yılında 86,3 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu artışa, 2004 yılından itibaren Ziraat Bankası tarafından kullandırılan sübvansiyonlu kredi uygulamasının neden olduğu düşünülmektedir. Tablo 1’den görüldüğü üzere de; kullandırılan tarımsal kredi miktarı, 2018 yılına yaklaştıkça artış göstermiş olmasına rağmen toplam krediler ile karşılaştırıldığında oransal olarak genel itibariyle azalmıştır.

5. Tarımsal Kredilerin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü

Tarım sektörünün üzerinde durulması gereken en önemli olgusu, tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri ve önemidir. Tarım sektörünün milli gelir içindeki payı oran olarak yıllar geçtikçe azalsa da, günümüzde gayri safi milli hâsıla, istihdam ve dış ticaret gibi konularda sektörün çok ciddi bir etkisinin olduğu aşikardır. Bu bağlamda, tarım sektörünün finansmanı konusu tüm sektörleri dolaylı olarak etkilemektedir. Tarımsal krediler, sektördeki likidite akışını sağlayarak sektörün gelişmesini ve ardından da tarımın ilişkili olduğu diğer sektörlerin de büyümesini sağlamaktadır. Bu durum, tarımsal kredilerin ekonomik gelişmeler üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu bölümde; Türkiye’de kullanılan tarımsal krediler; tarımsal GSYH, tarım istihdamı, tarım ürünleri dış ticaret verileri ve tarımsal üretim değeri değişkenleri karşılaştırılacak ve bu değişkenlerin aralarındaki ilişki incelenecektir.

Tablo 2: Tarımsal Krediler ile Tarımsal GSYH İlişkisi

Yıllar	Tarımsal GSYH (Milyar TL)	Tarımsal GSYH Gelişme Hızı (%)	Toplam GSYH İçinde Tarımın Payı (%)	Tarımsal Kredi Büyüklüğü (Milyar TL)	Tarımsal Kredi Artış Hızı	Tarımsal Kredilerin Toplam Kredi İçindeki Payı
2011	114,8	9,7	8,2	24,5	%34	%3,7
2012	121,7	6,0	7,8	24,9	%1,6	%3,2
2013	121,7	0,0	6,7	26,5	%6,4	%2,6
2014	134,7	10,7	6,6	34,4	%30	%2,9
2015	161,4	19,8	6,9	45,5	%32	%3,1
2016	161,3	-0,1	6,2	56,9	%25	%3,3
2017	189,2	17,3	6,1	68,2	%20	%3,3
2018	216,7	14,5	5,8	86,3	%26	%2,7
2019	275,1	27	6,4	-	-	-

Kaynak: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2020; TBB, 2020.

Tablo 2’de görüldüğü üzere 2011-2019 yılları arasında Türkiye’de tarımsal GSYH genel olarak artış eğilimindedir. Bu bağlamda, 2011 yılında 114,8 milyar TL olan tarımsal GSYH, 2019 yılında 275,1 milyar TL’ye yükselerek %139 oranında artış göstermiştir. Tarımsal kredi büyüklüğünde de düzenli olarak artış olmuş ve 2011 yılında 24,5 milyar TL olan tarımsal kredi bakiyesi 2018 yılında 86,3 milyar TL’ye ulaşarak %252 oranında artış göstermiştir. Tabloda görüldüğü üzere tarımsal GSYH tutarının toplam GSYH içerisindeki payı düşüş 2011 yılında %8,2 iken 2019 yılında %6,4’e kadar gerilemiştir. Aynı dönemde, tarımsal kredilerin toplam kredi bakiyesi içerisindeki payı da oynaklık göstererek 2011 yılında %3,7 iken 2018 yılında %2,7’ye kadar gerilemiştir.

Sonuç olarak tablodaki verilere bakıldığında; 2011-2018 dönem aralığında Türkiye’de tarım kredilerindeki artış oranı, tarımsal GSYH artış oranının üzerinde olmuş, ancak, aynı dönem aralığında tarımsal GSYH tutarının toplam GSYH içerisindeki payı ve tarım kredilerinin toplam krediler içerisindeki payı azalmıştır.

Tablo 3: Tarım Kredileri ile Tarımsal İstihdam İlişkisi

Yıllar	Tarımda İstihdam Edilen Kişi Sayısı (Bin)	Tarımda İstihdam Edilenlerin Oranı	Tarımsal Kredi Büyüklüğü (Milyar TL)	Tarımsal Kredilerin Toplam Kredi İçindeki Payı
2011	5.412	%23,3	24,5	%4,42
2012	5.301	%22,1	24,9	%4
2013	5.204	%21,2	26,5	%3,39
2014	5.470	%21,1	34,4	%3,62
2015	5.483	%20,6	45,5	%4,05
2016	5.305	%19,5	56,9	%4,15
2017	5.464	%19,4	68,2	%4,10

Kaynak: TÜİK, 2020; BDDK, 2019.

Tablo 3'ten görüldüğü üzere 2011-2017 yılları arasında Türkiye'de tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı oynaklık göstermekle birlikte, 2011 yılında tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 5.412.000 kişi iken 2017 yılında 5.464.000 olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de 2011 yılında tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı %23,3 iken bu oran 2017 yılında %19,4'e gerilemiştir; tarım kredilerinin toplam krediler içerisindeki payı ise 2011 yılında %4,42 iken 2017 yılında %4,10'a düşmüştür.

Tablo 4: Tarım Kredileri ile Tarımsal Dış Ticaret İlişkisi

Yıllar	Tarım İhracatı (Bin USD)	Tarım İthalatı (Bin USD)	İhracat ve İthalat Farkı (Bin USD)	Yıllık Ortalama USD Kuru (Milyar TL)	İhracat ve İthalat Farkı (Milyar TL)	Tarımsal Kredi Büyüklüğü (Milyar TL)
2011	14.534.228	13.951.291	582.937	1,67	+0,9	24,5
2012	15.308.732	12.752.841	2.555.891	1,79	+4,5	24,9
2013	17.041.383	13.344.107	3.697.276	1,90	+7,0	26,5
2014	18.088.724	14.427.305	3.661.419	2,18	+7,9	34,4
2015	16.879.545	12.544.612	4.334.933	2,72	+11,7	45,5
2016	16.370.480	12.111.194	4.259.286	3,02	+12,8	56,9
2017	17.012.584	14.089.613	2.922.971	3,64	+10,6	68,2

Kaynak: TÜİK, 2020; BDDK, 2019.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin tarım ihracatı, 2011 yılında yaklaşık 14,5 milyar dolar iken 2017 yılında 17 milyar dolara yükselerek yaklaşık %17 artış göstermiştir. Tarımsal ürün ithalatı da 2011 yılında 13,9 milyar dolar iken 2017 yılında önemli bir değişiklik göstermeyerek 14 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tarımsal ihracatı ile

ithalatı arasındaki fark, 2011 yılında 0,5 milyar dolar iken bu fark 2017 yılına gelindiğinde %480 oranında artış göstererek 2,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal kredi bakiyesi ise 2011-2017 yılları arasında 24,5 milyar TL'den 68,2 milyar TL'ye yükselerek %178 oranında artış kaydetmiştir.

SONUÇ

Üretimin doğal koşullara bağlı olması, üretilen ürünlerin genellikle yılda bir kez hasat edilmesi ve girdi maliyetlerinde yaşanan artışlar üreticilerin dış kaynağa olan ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ancak, yabancı kaynak olarak da adlandırılan dış kaynağın tarım işletmelerine olan maliyeti, öz sermayeye göre daha yüksektir. Bu bağlamda, hükümetler üreticilere destek olup girdi maliyetlerini oluşturan unsurları sübvans etmek zorundadır.

Tarım sektöründe işletmeler diğer sektörlerde olduğu gibi sermaye ihtiyaçlarını, kendi öz kaynakları ve dış kaynaklar yoluyla karşılamaktadır. Öz kaynaklar; işletmenin kendi içinde sağlamış olduğu, işletmeye uzun süreli kullanım imkanı veren ve işletmeye maliyet yüklemeyen finansman kaynağıdır. Dış kaynaklar ise; krediler ve diğer finansman imkanlarıdır. Görüldüğü üzere; tarımsal krediler tarım sektörünün gelişmesinin yanında ülke ekonomilerinin büyümesine destek olan olgulardır. Tarım sektörü, yaşanan bazı engellere rağmen Türkiye'de önemli bir potansiyele sahiptir ve kalkınmaya olan etkisi istihdam, beslenme, sanayiye sağlanan girdi ve ihracata yapılan katkı kapsamında sürmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de öz sermayeye en fazla ihtiyaç duyan kesim olan tarım sektörü, devamlılıklarını sağlamak adına sermayelerini muhafaza etmek zorundadır.

Çalışmada görüldüğü üzere; tarım sektöründe kullanılan kredilerin tarımsal GSYH'ye dolayısıyla da ekonomik büyümeye olan etkisi aşırıdır. O halde; tarımsal GSYH'nin ve dolaylı olarak toplam GSYH'nin büyümesi adına

tarımsal kredilerin artırılması Türkiye açısından doğru bir finansal karar olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksu, E. (2012). *2011 Yılları Arasında Tarımsal Krediler ile Tarım Sektörü Arasındaki Nedensellik İlişkileri*. Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- BDDK (2019). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Kasım 2019*. http://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_0014_34.pdf (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2019).
- BDDK (2020). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Şubat 2020*. http://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_0018_37.pdf (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2020).
- Bülbül, M., Çadırcı, E. ve Güneş, E. (1995). *Tarımsal Krediler ve Uygulamaları*. Türkiye Ziraat Mühendisliği 4. Teknik Kongresi, 9-13 Ocak, 1069-1086.
- Çevik, Z. ve Zeren, F. (2014). Tarım Kredilerinin Finansal Gelişim Üzerindeki Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testi ile İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 197-208.
- Das, A., Senapati, M. ve John, J. (2009). Impact of Agricultural Credit on Agriculture Production: An Empirical Analysis in India. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 75: 107.
- Deller, S., Gould, C. ve Jones, B.W. (2003). Agriculture and Rural Economic Growth. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 35(3), 517-528.
- Dinler, Z. (2000). *Tarım Ekonomisi*. Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

- Gaytancıoğlu, O. (2009). *Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası: İstanbul.
- Hye, Q. M. ve Wizarat, S. (2011). Impact of Financial Liberalization on Agricultural Growth: a Case Study of Pakistan. *China Agricultural Economic Review*, 191:209.
- Işık, H. B., Kılınç, E. C. ve Bilgin, O. (2015). *Tarım Kredilerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi*. International Congress on Economics II (EYC2015), Kasım 5-6, 2015, Ankara, Türkiye (No. 250). Ekonomik Yaklaşım Topluluğu.
- Petrick, M. (2004). Farm Investment, Creditrationing and Governmentally Promoted Credit Access in Poland: a Cross-Sectional Analysis. *Food Policy*, 29 (3), 275-294.
- Sever, E. ve Han, V. (2015). Türkiye’de Reel Kesim ile Bankacılık Kesimi Arasındaki İlişkinin Analizi: Sektörel Bir Yaklaşım. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 1-9.
- Shahbaz, M., Shabbir, M. S. ve Butt, M. S. (2013). Effect of Financial Development on Agricultural Growth in Pakistan: New Extensions from Bounds Test to Level Relationships and Granger Causality Tests. *International Journal of Social Economics*, 707-728.
- Taşkıran, R. ve Özüdoğru H. (2010). Türkiye’de Tarımsal Kredi Uygulamaları. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2010 Sayı: 1, Ankara.
- Terin, M., Güler, İ. O. ve Aksoy, A. (2014). Türkiye’de Tarımsal Üretim ile Tarımsal Kredi Kullanımı Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 67-72.

- TBB, 2020. Türkiye Bankalar Birliği. *Temel Ekonomi ve Bankacılık Göstergeleri*. Türkiye-AB Ülkeleri Şubat 2020, İstanbul. <https://www.tbb.org.tr/tr> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2020).
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2020). *Makro Ekonomik Veriler*. <http://www.tarim.gov.tr> (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2020).
- TÜİK, 2020. Türkiye İstatistik Kurumu. *Tarım İstatistikleri*. <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2020).
- Uçarkaya, S. (2006). *Kamu bankalarının bankacılık sistemindeki rolü*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.
- Yıldız, E. ve Oğuzhan, A. (2007). Türkiye’de Uygulanan Para Politikalarının Tarımsal Üretime Etkisi: Model Denemesi. *Journal of Social Science*, 9 (2), 206.

BÖLÜM11

KREUGER SKANDALI

Dr. Öğr.Üyesi Nigar ÖZÇETİN

KREUGER SKANDALI

KREUGER SCANDAL

Nigar ÖZÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi

Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

1. GİRİŞ

1920'lerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'ndeki on yılı “dünyanın şimdiye kadar bildiği en büyük çarpık finans dönemi” olarak adlandırıldı (Gray v.d., 2007, 872). Yirminci yüzyılın ilk on yılında ABD, ekonomisinin maliyetlerini arttıran dolandırıcılıklarla ilgili raporlarla doluydu (Singleton ve Singleton, 2011, 1). Dolandırıcılık; Türk Ceza Kanunu'nun 157. maddesinde, hileli davranışlarla bir kimseyi aldatıp, onun veya başkasının zararına olarak, kendisine ya da başkasına yarar sağlayan kişinin yapmış olduğu suç eylemi olarak tanımlanmaktadır.

Hile, bir kısım uygunsuz, yanlış ve kanuna aykırı hareketlerin maksatlı olarak kandırma veya yanlış sunma amacı ile yapılmasıdır. Hile durumunda önemli olan husus hareketin kasıtlı yapılmasıdır (Emir, 2008, 112). Dolandırıcılıkta ise; mali konularla ilgili somut yanlış beyanlar yapılmaktadır. Denetçi, bir olayda dolandırıcılık bulunup bulunmadığının kanuni açıdan tespitini yapamaz (Emir, 2008, 113).

Dolandırıcılığın varlığı aşağıdaki durumlar sonucunda ortaya çıkartılabilir (Singleton ve Singleton, 2010, 7):

1. Üçüncü bir kişinin iddiası, şikâyeti veya dolandırıcılık söylentileri (tedarikçiler ya da çalışanlar gibi),
2. Araştırma yapan bir kişinin durumun ters gittiği ile ilgili sezgisi veya genel şüphesi,
3. Bir şeyin eksik olduğunun tesadüfen ortaya çıkartılması (raporlar, dosyalar, belgeler yoluyla olabilir),
4. Denetim sonucunda,
5. Kontrollerin sonucunda.

Yapılan istatistiki çalışmalar, tüm dolandırıcılıkların ortalama %60'ının tesadüfen tespit edildiğini göstermektedir. Bu durum, iç kontrollerin ve iç denetimlerin daha aktif olarak işlev görmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır (Singleton ve Singleton, 2010, 7).

Dolandırıcılığı engelleyebilmek için denetçilerin yapması gereken işlemler aşağıdadır (Singleton ve Singleton, 2010, 27-29):

1. Muhasebe sistemi, denetim ve iç kontrolün oluşturulması,
2. İç kontrollerin gözden geçirilip, bu kontrollerin güçlü ve zayıf yanlarının değerlendirilmesi,
3. İç kontrollerdeki tanımlanmış zayıflıklara bağlı olarak olası sahtecilik kayıplarının, senaryolarının tasarlanması,
4. Şüpheli ve istisnai işlemlerin nasıl tanımlanacağını belirtmesi,
5. Basit insan hataları ve hileli işlemlerin ayırt edilmesi (kasıtlı olmayan hatalar, istenmeden yapılan hatalar ve cehalet gibi kasıtlı hatalar),
6. İşlemleri destekleyen belgelerin nasıl takip edileceğinin bilinmesi,
7. Bir kuruluşun hesabındaki ve hesap dışındaki para akışının izlenmesi,
8. Şüpheli işlemler için temel destekleyici belgelerin aranması,
9. Sahte faturalar, verilerin imhası, uygun olmayan hesap sınıflandırması, finansal verilerdeki düzensizlikler ve orijinal belgelerin kopyalarının değiştirilmesi gibi durumlardan dolayı bu belgelerin incelenmesi,
10. Sahtekârlıkların nasıl ayırt edileceği, nasıl tespit edileceği ve belgelendirileceği ile ilgili bilgilerin yasal dayanağının oluşturulması,
11. Varlık kayıplarının, hileli işlemlerin ve mali tabloların doğrulanması için kanıt toplanması ve korunması,
12. Cezai ve hukuki sonuçlar elde etmek ya da sigorta tazminat talepleri için sahtecilik kaybını belgelemek ve bildirmek,
13. İşletmede yönetim politikalarının, prosedürlerinin ve uygulamalarının farkında olunması,
14. Yasal ve genel işletme fonksiyonları ile ilgili belgelerin gözden geçirilmesi,
15. Kuruluşun motivasyon ve etik ikliminin test edilmesidir.

Özellikle 2001 yılında Enron olayının ortaya çıkması ile skandallara ilişkin bilimsel ilgi önemli ölçüde artmıştır. Skandal, sözlük anlamı ile

“ahlaki ve yasal olarak yanlış kabul edilen ve genel kamu öfkesine neden olan bir eylem veya olay” olarak tanımlanmaktadır. Skandallar bir tür dolandırıcılık anlamına gelir (Driel, 2019,1259). Dolandırıcılık, yanlış temsil ve yalanlara ek olarak, vicdansız girişimciler, fonları belirtilen kullanımdan başka bir yere yönlendirme, sermaye ve borç paradan temettü ödeme, krediler için şirket fonlarının kullanılması, sipariş alınması ancak yerine getirilmemesi, şirket defterlerinin değiştirilmesi gibi şüpheli işlemlerle ortaya çıkmaktadır (Gray v.d., 2007, 860). Dolandırıcılık yapılmasına neden olan başlıca faktörlerden birincisi aşırı risk alma olabilir. Burada açgözlülük ve kibir gibi duygular aşırı risk alma sonucunu ortaya çıkarabilmektedir. İkinci faktör; şirketlerin büyüklüğünün artması ve karmaşıklığıdır. Bu durum, yönetim ve kontrol sisteminin bir parçası olarak dolandırıcılık için bir fırsat sunmaktadır. Yöneticilerin yetersiz gözetimi veya kontrolün yetersizliği de bu duruma sebep olmaktadır. Üçüncü faktör olarak da rekabet baskısı dolandırıcılık için bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır (Driel, 2019,1261). Bu dolandırıcılık olaylarından biri de Piramit Şemasını (Ponzi Şemasını) uygulayan ve büyük bir iflas rekoruyla hayatına son veren İsveçli bir girişimci olan İvar Kreuger'dir (Gray v.d., 2007, 872).

2. İVAR KREUGER KİMDİR?

İvar Kreuger, ABD'de 1920'lerde herkes tarafından “Kibrit Kralı” olarak bilinen ve 20. yüzyılın başlarında finansal piyasalar üzerinde en fazla etkisi olan insanlardan biridir. Kreuger, mütevazı bir başlangıç ile işe başlayan, ancak daha sonra Avrupa ve ABD'de yüzlerce şirket ve gayrimenkule sahip olarak devam eden, ancak 1932'de bu imparatorluğun çöküşü ve intiharı ile sonuçlanan bir yaşama sahipti (Swedish American Genealogist, 2010, 25).

Kreuger, dünyadaki çoğu evde kömür veya odunu tutuşturmak için gerekli olan Kreuger&Toll kibrit fabrikalarının kurucusuydu (Gray v.d., 2007, 872) ve İsveç'in şimdiye kadarki en başarılı iş grubunu kurmuştu (Liljegren ve Pavlovic, 2013, 1). Kreuger& Toll, ABD'de milyar dolarlık bir şirketti ve hisseleri ABD'de en çok tutulan menkul kıymetler arasındaydı (Singleton ve Singleton, 2010, 5).

Kreuger'in hayatını kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz (Swedish American Genealogist, 2010, 25):

- 1880 yılında İsveç'in Kalmar kentinde doğdu.
- Stocholm Kraliyet Teknoloji Enstitüsünde okudu.

- 1904 yılında Makine ve İnşaat Mühendisliğinde birleşik yüksek lisans dereceleriyle mezun oldu.
- 1908 yılında Mühendis Paul Toll ile Kreuger&Toll inşaat şirketini kurdu.
- Julius Kahn tarafından icat edilen patentli beton/çelik takviye sisteminin tanıtım hakkını elde etti.
- Firmaları, 1912’de Olimpiyat Stadı’nın inşasını, 1913’de yeni Stocholm Belediye Binası’nın temel çalışmasını yaptı.
- 1917 yılında Kreuger&Toll Holding kuruldu.

Kreuger, babasının mali sorunlarla karşılaşan kibrit fabrikalarını sermaye toplayabilmek için anonim şirkete dönüştürdü ve küçük kibrit fabrikalarını satın almak suretiyle diğer ülkelerle tekel anlaşmaları yaparak dünyanın en büyük kibrit üreticisi durumuna geldi. Dünya kibrit üretiminin neredeyse dörtte üçünü kontrol altına aldı (Swedish American Genealogist, 2010, 25).

Kreuger, 1913 yılında Birleşik İsveç Kibrit Fabrikaları’nın direktörü olma teklifini kabul etti. Birleşik İsveç Kibrit Fabrikaları, Kreuger’in ailesine ait iki fabrikanın dahil olduğu İsveç’teki bağımsız kibrit fabrikalarının birleşmesinden oluşuyordu. 1917 yılında bu şirket, Jönköpings & Vulcans Tändsticksfabriks AB ile birleşti ve Svenska Tändsticks AB (Swedish Match) oldu. Kreuger& Toll yeni şirketin en büyük hissedarıydı. Bu firma banka olarak Skandinaviska Kredit AB ve Svenska Handelsbanken’i banka olarak kullandı (Wallerstedt, 2001,7).

Kreuger, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra orman endüstrisinin kontrolünü ele geçirdi ve L.M. Ericson Telefon, Boliden Madencilik ve İsveç, Almanya ve Fransa’daki bankaların çoğunluk hisselerini satın aldı. Aynı zamanda ABD Başkanı Herbert Clark Hoover başta olmak üzere dünya liderlerine mali müşavirlik ve danışmanlık yaptı (Swedish American Genealogist, 2010, 26).

Kreuger grubunun iş başarısı, sürekli olarak yeni bir sermaye akışı talep eden, sürekli bir büyüme ile inşa edilmiştir. Bu yatırımcıların ve alacaklıların güveninin devam etmesine bağlıydı. Yatırımcıların güvenini korumak, tüm şirketlerin etkileyici karlar ve temettüler göstermesini gerektiriyordu (Lönnborg, 2011, 240). Kreuger&Toll hisse senetleri ve tahvilleri 1920’lerde Amerika’daki en yaygın menkul kıymetlerdir. Amerikan pazarındaki bu başarının nedeni, bu hisse senetleri ve

tahvillerdeki yıllık temettü oranının % 20'nin üzerinde olmasıdır. Ne yazık ki bu temettüler çoğunlukla kardan değil, sermayeden ödenmiştir. Kreuger aslında burada dev bir piramit sistemini (ponzi şemasını) işletiyordu (Wallerstedt, 2001,12). Piramit sisteminde birinci durumda yeni hisseler satılarak, yeni sermaye elde edilerek mevcut hissedarlara kar payı ödemesi yapılmıştır. İkinci durumda ise; hisseler belirli kişilere belirli miktarlarda satılmak suretiyle düzenli olarak kar payı elde edilmiştir. Ancak kar payının ödenmesi kardan değil, öz sermayeden yapılmıştır. Bu şekilde şirketin varlığı raporlarda 250 milyon dolar olarak gözükürken, bu varlıkların şirkette bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 750 milyon doların da boşa harcadığı belirlenmiştir (Yardımcıoğlu ve Ada, 2013, 47).

Kreuger, farklı şirketlerde satın alınan varlıkların birkaç kez yeniden değerlemesini yapmıştır. Varlıkların değeri ne kadar yüksek olursa, yeni sermaye çekmek için gereken temettüler o kadar yüksek olmuş ve bu durumda diğer şirketlerdeki temettüleri arttırmak için kullanılmıştır. Ancak bu durum Kreuger'i tam bir kısır döngüye dönüştürmüştür. Bu durum ABD'den yapılan sermaye akışı ile bir süre devam edebilmiştir. Ancak sermaye akışının 1920'lerde yavaşlaması ve Ekim 1929'da Wall Street'in çökmesinden sonra durması, Kreuger'in iddialı stratejisinin mali platformunun çökmesine yol açmıştır. Bu durumda hisse senetleri ve tahvillerin fiyatları düşmüştür (Lönnborg, 2011, 240-241).

Dünyada genel olarak "Kibrit Kralı" olarak bilinen Kreuger, 1924 yılına gelindiğinde önde gelen bir iş adamı olarak pozisyon almıştır (Wallerstedt, 2001,10). Aynı yıl İsveç Borsası'ndan daha fazla hisse alabilmek için Amerikan Pazarından borç almıştır (Lönnborg v.d., 2011, 240).

Kreuger grubu tarafından 1925- 1931 yılları arasında Polonya, Yunanistan, Fransa, Ekvator, Macaristan, Yugoslavya, Letonya, Romanya, Almanya, Türkiye gibi ülkelere kredi verilmiştir (Wallerstedt, 2001, 10-11).

Kreuger İmparatorluğunun 200 şirketi ve ABD, İsveç başta olmak üzere birçok ülkede gayrimenkulleri bulunuyordu (Swedish American Genealogist, 2010, 26).

1929'da New York Borsası'nın çöküşünden sonra, Kreuger'de vermiş olduğu kredileri geri alamama riski ile karşılaştı (Wallerstedt, 2001, 12).

1931'de Kreuger, ciddi likidite sorunları yaşamaya başladı. (Lönnborg, 2011, 241). 1931 Haziran ayında, LM Ericsson Telefon Şirketi'ndeki hisselerinin çoğunu Amerikalı rakibi Uluslararası Telefon ve Telgraf (ITT)'a 11 milyon dolara sattı. Bu şekilde ITT, aslında İsveç yasalarına aykırı bir durum olan LM Ericsson'daki hisselerin çoğunu aldı. Yapılan anlaşmada ITT, LM Ericsson'ın hesaplarını inceleme yetkisine sahip oldu (Alalehto, 2014, 61; Wallerstedt, 2001, 12). Ocak 1932'de denetim firması olan Price Waterhouse, ITT'den LM Ericsson'un hesaplarını inceleme talimatını aldı. Kreuger ile ITT arasında yapılan anlaşmada, LM Ericsson'un 1931'deki faaliyetlerinden 12 milyon dolar fazla vermesi garanti edilmişti. Ancak Price Waterhouse tarafından yapılan incelemede, LM Ericsson'un likidite pozisyonunun İvar Kreuger tarafından iddia edilenden farklı olduğu ortaya çıktı. Bu durumda ITT, anlaşmanın iptalini ve paranın geri ödenmesini istedi (Wallerstedt, 2001, 13). Eğer Kreuger sözleşmeyi iptal etmezse mahkemeye gitmekle tehdit etti. Kreuger, piyasaya Kreuger grubunun finansal baskı altında olduğu izlenimini vermemek adına, 4 Mart 1932'de sözleşmenin iptali anlaşmasını ve 11 milyon dolarlık bir ödeme planını imzalamak zorunda kaldı (Wallerstedt, 2001, 15).

Bu durum sonucunda sadece İsveçli kredi verenler değil, Amerikalılar'da Kreuger'in hesaplarının incelenmesini talep etti. Kreuger, yapılan anlaşma ile şirketinin denetlenmesine destek vermeyi, denetçilere istenen bilgileri verme konusunda yardımcı olmayı ve denetim ücretlerini ödemeyi vaat etti. Kreuger, bir diğer anlaşmada ise; şirket defterlerinin tutulması yöntemlerinde değişiklikler yapılması ve böylece daha doğru bilgi elde edilmesinin sağlanması ve gelecekte bu uygulamanın ABD yöntemlerine uyarlanması sözünü verdi (Wallerstedt, 2001, 13).

Kreuger, mali sorunlarını çözümlenebilmek için İsveç Başbakanı ile görüştü. İsveç bankaları, Kreuger grubunu kurtarmak için sermaye sağladı. Ancak merkez bankası kredinin koşulu olarak grubun toplam finansal tablolarının analizini istedi. Bu raporun sonucunda Kreuger'in 1932'de mali yükümlülüklerini yerine getirebilmek için 135 milyon SEK'e ihtiyacı olduğu ortaya çıktı. Bu rakam İsveç Merkez Bankası'nın para rezervlerinin neredeyse iki katıydı. Kreuger bu sırada New York'daydı. Ancak Riskbank Başkanı ve Skandinaviska Banken'in CEO'su Oscar Rydbeck ile bir toplantı için Avrupa'ya dönmesi istendi. Avrupa'ya dönen Kreuger, 12 Mart 1932'de Paris'deki dairesinde ölü bulundu (Lönnborg v.d., 2011, 241). Kayıtlara ölümü intihar olarak geçti.

3. KREUGER DÖNEMİNDE İSVEÇ

Birinci Dünya Savaşı, İsveç'te ihracatın artmasının bir sonucu olarak ekonomik bir patlamaya yol açtı. Ticaret dengesi ithalatın kısıtlanması ile birlikte daha olumlu hale geldi. Ekonomi politikasında amaç, üretimde kendi kendilerine yeterli duruma gelmekti. Bu amaçla tarım ürünleri, fiyat kontrolleri ve ithalatta kısıtlamalar yapılarak yerli üretim üzerinde sübvansiyonlar uygulandı. Bu durum ülkede özellikle imalat ve sanayi de çok sayıda işletmenin kurulması ve büyümesiyle sonuçlanmıştır (Lönnborg v.d., 2011, 234).

Ancak uygulanan politikalar başarılı olamadı. Karaborsacılık ve hammaddelerin ve yarı mamullerin stoklanması sonucu ortaya çıktı. Aynı zamanda savaş sonrasında İsveç'in en büyük ihracat pazarı olan Rusya'da 1917'de Bolşevik Devrimi'nin ortaya çıkması ile Rusya İsveç'in ürünlerini satın alamadı. Aynı şekilde Orta ve Doğu Avrupa'daki diğer bazı önemli pazarlarda savaş sonrası ekonomik sıkıntılar sebebi ile İsveç ürünlerini satın alamadılar (Lönnborg v.d., 2011, 234-235).

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı, İsveç borsası için bir felaketti. Savaş sonrasında hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesi servetleri ve şirket hisselerine yönelik güveni yok etti. 1922 yılında İsveç, yüzyılın en büyük bankacılık krizine tanık oldu (Wallerstedt, 2001, 8).

Daha önemli bir sonuç ise; uluslararası ekonomi ile ortaya çıktı. Savaştan sonra uluslararası ekonomi hızlı bir şekilde toparlandı ve çoğu hammaddenin küresel arzının artması sonucunda, artan satış rekabeti küresel fiyatların aşağıya doğru itilmesine sebep oldu. Bu durum ise, İsveç şirketlerinin ellerinde bulunan stok fiyatlarını aşağı çekmelerine ve stokları ellerinden çıkarmaya başlamalarına sebep oldu. Böylece yeni üretilen hammaddelere ve yarı mamul ürünlere olan talep azaldı. Ayrıca işletmeler fiyat düşüşlerinden etkilenmemek için ürünlerini hızlı bir şekilde satmaya çalıştı (Lönnborg v.d., 2011, 235).

1910'larda İsveç'te sanayi piyasalarının finanse edilmesinde, ticari bankaların bir finansman kaynağı olarak önemi artmıştır. 1911'de hükümet, bankaların şirketlere doğrudan sahip olmalarını engelleyen mevcut banka mevzuatını değiştirerek, bankaların kendi hesaplarından şirket hissesi satın almalarına izin veren yasayı getirmiştir. Bu durumda bankaların yeni işleri finanse edebilecekleri, şirket birleşmelerinde ve devralmalarında yer alabilecekleri ve böylece sanayileşmenin finanse

edilmesinde daha aktif rol alabilecekleri düşünölmüştür (Lönnborg v.d., 2011, 236). Ancak bu durum borsadaki sanayi hisselerinin fiyatlarının düşmeye başladığı 1922 yılında, bankaların bilançolarının etkilenmeye başlaması ve aynı zamanda bu hisse senetlerine yapılan banka yatırımlarının değerinin azalmaya başlamasıyla değışmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasıyla hükümet, 1922 yılında bankaların şirket hisselerini satın almalarını yasaklamak için yeni bir banka mevzuatı düzenlemiş ve bu mevzuat 1924'te yürürlüğe girmiştir (Lönnborg v.d., 2011, 237).

4. KREUGER SONRASI OLAYLAR

Kreuger'in ölümünden sonra yapılan soruşturmalarda Kreuger gurubunun kredi verenlere büyük kredi borçları olduğu ve muhasebecisinin Kreuger'in talimatları olmadan finansal tabloları bile sunamayacağı ve ayrıca iki İsveç bankası Svenska Handelsbanken ve Skandinaviska Banken bankalarının Kreuger İmparatorluğunun kademeli olarak ortaya çıkmasında büyük destekleri olduğu ortaya çıktı (Wallerstedt, 2001, 16). İvar Kreuger, şirket grubundaki iştirakler arasında ne tür işlemler ve transferler yapıldığını bilen tek kişiydi. Yatırımcılar, bir grubun bir bütün olarak karını nasıl kazandığıyla ilgili olarak hesaplardan herhangi bir bilgi alamamışlardır (Wallerstedt, 2001, 3).

Kreuger grubu, toplam kredilerinin neredeyse üçte ikisini İsveç ticari bankalarından almıştı (Lönnborg v.d., 2011, 241). İsveçli bankacılar, hem Banka Teftiş Kurulu'ndan hem de Oskar Sillen'den (İsveç'te saygın işletme profesörü ve yetkili bir muhasebeci) aldıkları uyarılara rağmen Kreuger grubuna daha uzun yıllar destek verdikleri görölmüştür (Wallerstedt, 2001, 17). 1920 yılında yapılan banka teftişlerinde, İsveç bankalarının toplam 86,5 milyon İsveç Kronu'nu Kreuger grubuna verdiği ve bu kredilerin neredeyse tamamının sadece Kreuger'in adı dışında hiçbir teminat gösterilmeden verildiği ortaya çıkmıştır (Wallerstedt, 2001, 8). Skandinaviska Banken, Kreuger'in en önemli alacaklısıydı ve ayrıca banka Kreuger ile yakın bağlantılarından dolayı Merkez Bankası'nın kredisini de garanti etmişti. Banka çok büyük kayıplara uğradı ve hükümet bankacılık sisteminin tamamen çökmesini önlemek için merkez bankası aracılığı ile bankaya finansal destek vermek suretiyle önlemler aldı. Skandinaviska Banken, diğer büyük ticari bankalar tarafından desteklenerek, 1931 yılında hiç temettü ödemesi yapmayarak, daha sonraki yıllarda temettü ödemesini düşük tutarak, 1936 yılında hem merkez bankasına hem de diğer ticari bankalara verilen kredileri geri ödedi (Lönnborg v.d., 2011, 241).

Kreuger'in ölümünden sonra Price Waterhouse denetim firması, Kreuger&Toll Grubunun finansal durumunu araştırması için komisyon tarafından atandı. Bu komisyonu da hükümet belirlemiştir. Price Waterhouse'un raporunda, birkaç varlığın farklı iştiraklerin kayıtlarına iki kez girildiği, açıklanan kazançların hayali kazançlar olduğu, grubun varlıklarında muhasebeleştirilen İtalyan tahvillerinin hayali olduğu ortaya çıkmıştır (Wallerstedt, 2001, 18-19).

Price Waterhouse, ABD Bankacılık ve Para Birimi Alt Komitesi'ne "Şirketlerin denetimi ya tek yönetim altında koordine edilseydi ya da denetim, böyle bir koordinasyon olmadan her zaman dürüst, etkili ve bağımsız bir şekilde yapılmış olsaydı, Kreuger&Toll şirketi içindeki sahtekarlığı gizlemek mümkün olmazdı" demiştir (Anderson ve Hultman, 2017, 1).

Kreuger'in liderlik anlayışına bakıldığında; lider olarak tarzı her şeyi kendisinin yönetmesiydi. Herkes sadece ondan gelen talimatlara bağlıydı. Her işlemle ilgili olarak çalışanlardan tam bir gizlilik talep etti ve ayrıca genel müdürlerin farklı ticari işlemler hakkında kendi aralarında iletişim kurmalarına bile izin vermedi. Defter tutma ve ödenekler bile tamamen onun elindeydi ve yönetim kuruluna bile bu konuda bir yetki vermemiştir (Wallerstedt, 2001, 14).

Kreuger skandalının İsveç finansal piyasasına etkisi (Lönnborg v.d., 2011, 241-242):

- ✓ Bankalar ve sanayi şirketleri arasındaki yakın bağlantı azaltıldı. Banka mevzuatı 1911 yılından önceki koşullara geri döndürüldü ve bankaların müşterileri ile herhangi bir mülkiyet bağı kalmadı.
- ✓ Skandalın ardından İsveç sanayi sektöründeki mülkiyet yapısı da değişti. Stockholmes Enskilda Bank ve Svenska Handelsbanken, kamu güvenini kaybeden Skandinaviska Banken'in müşterilerinin yanı sıra mülkiyeti de devraldı.
- ✓ Skandalın uzun vadeli bir etkisi de halkın Stockholm Borsası'na yatırım yapma ilgisinin azalmasıydı. Böylece işletmeler, örneğin tahvil piyasası yoluyla alternatif finans kaynakları aramaya teşvik edildi.
- ✓ İsveç'teki Kreuger firmasına paralarını yatırmış olan kişilerin paniğe kapılmasını engellemek amacıyla Stockholm Borsası,

Kreuger'in Paris'teki intiharından bir hafta sonra kapanmıştır (Wallerstedt, 2001, 19).

Kreuger skandalına rağmen, 1930'lardaki İsveç krizi daha kısa ve daha az şiddetliydi. Bunun nedenleri şunlardır (Lönnborg v.d., 2011, 242):

- ✓ İsveç para biriminin devalüasyonu endüstrinin rekabetçi konumunu geliştirdi ve bunalımlı pazarlara bile ihracat yapmaya devam etmeyi mümkün kıldı.
- ✓ 1920'lerde yaşanan krizden sonraki rasyonalizasyon İsveç'i uluslararası alanda daha rekabetçi hale getirdi.
- ✓ İç Pazar; otomotiv, tekstil, elektrik ve inşaat gibi ürünlerin tüketimiyle genişlemiş ve uluslararası gelişmelere bağlı olmamıştır.
- ✓ İsveç'te yeni girişimci sayısının yüksek olması olumlu etkiler de bulunmuştur. 1920'lerde özellikle işsizlerin birçoğunun şirket kurduğu görülmüştür.
- ✓ Hükümet tarafından Keynesyen tipte bir politikanın getirilmesi de krizin daha az şiddetli olmasında etkili olmuştur. Örneğin; hükümet işsizlere ücretler ödemiş, bu durumda diğer istikrarlaşma politikaları ile birlikte satın alma gücünü arttırmış ve nispeten hızlı bir toparlanma aşamasını kolaylaştırmıştır.

5. KREUGER SKALDALININ SONUCU

Kreuger'in ölümü basında likidite sorunları ve dünyadaki büyük depresyon sonucunda hayatına son verdiği şeklinde yer almıştır. Hatta John Maynard Keynes, Kreuger'in bir dahi olduğunu ifade etmiştir. İsveç basını da Kreuger'in hayatını sona erdiren merminin imparatorluğunu yok etmeyeceğini ve onun bir dahi olduğunu yazmıştır (Wallerstedt, 2001, 19).

Kreuger ile ilgili yayınlanan kitaplarda ise; Kreuger dolandırıcı olarak belirtilirken, bazılarında ise diğerlerinden daha fazla hile yapmadığı sadece daha iyi yaptığı açıklamaları yapılmıştır (Swedish American Genealogist, 2010, 27).

Kreuger'in yanında çalışan muhasebecilere bakıldığında; denetçi firması 1930'lara kadar sahibi Swedish Match'de baş muhasebeci olan Sigurd

Henning'di. 1930'dan sonra denetim şirketinin sahibi Anton Wendler olmuştu ve Wendler birçok yönden İvar Kreuger'e bağlıydı. Anton Wendler, yetkili bir muhasebeci ve İsveç Yetkili Muhasebeciler Enstitüsü'nün bir üyesiydi (Wallerstedt, 2001, 22). Anton Wendler'in İvar Kreuger'e bağımlı olduğu ve şirketin denetimini yapmadan denetim raporunu imzaladığı kanıtlanmıştır (Wallerstedt, 2001, 21). 1912 İsveç yasalarına göre yetkili bir denetçinin kamu veya özel bir hizmette çalışmasına veya kendi işini yapmasına izin verilmemiştir. Ancak Anton Wendler bu şartlara aykırı hareket etmiştir (Wallerstedt, 2001, 21). 23 Nisan 1932'de, Kreuger'in ölümünden 1,5 ay sonra Merkezi Denetçiler Komitesi ilk toplantılarını yapmış ve Anton Wendler'in tutuklanması ve yetkilerinin askıya alınması konuları görüşülmüştür (Wallerstedt, 2001, 22).

Kreuger Skandalı, İsveç'te 1944 Şirketler Yasası üzerinde etkili oldu. Kreuger Skandalı'nın bir başka önemli sonucu ise konsolide finansal tabloların denetlenmesi ile ilgili denetim prosedürlerini geliştirmek için önlemler almalarıdır (Wallerstedt, 2001, 26).

Ivar Kreuger'in 1932'de ölümünden sonra ABD, 1934 yılında ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'nu (SEC) kurdu. 1933 yılında Menkul Kıymetler Kanunu ve 1934 yılında Menkul Kıymetler Borsası Kanunu düzenlendi. Bu kanunlar, denetime olan talebi de arttırmıştır (Singleton ve Singleton, 2010, 5).

İsveç'te 1910 Şirketler Yasası ve 1929 Muhasebe Kanunu hükümleri yetersizdi. 1933 yılında başlayan komite çalışmaları, Kreuger Skandalına yol açan koşullardan açıkça etkilenmiştir (Wallerstedt, 2001, 2).

SONUÇ

Finansal skandallar, her yüzyılda farklı etkiler oluşturmuşlardır. Her skandalın ardından devletler bu skandalları önleyebilmek amacıyla çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. Yirminci yüzyılın en büyük skandallarından biri de Kreuger Skandalı'dır. Kreuger Skandalı, İsveç'te meydana gelmiş, ancak tüm dünyada büyük yankılar uyandırmış bir skandaldır.

İvar Kreuger, 1920'lerde herkes tarafından "Kibrit Kralı" olarak bilinen ve büyük bir iflas rekoruyla hayatına son veren İsveçli bir girişimciydi. Bunun yanında, kibrit fabrikalarının kurucusu ve İsveç'in şimdikiye kadarki

en başarılı iş grubunun kurucusuydu. Şirket hisseleri ABD’de en çok tutulan menkul kıymetler arasındaydı ve dünya kibrit üretiminin neredeyse dörtte üçü kontrolü altındaydı.

İntihar ederek hayatına son veren Kreuger’in, ölümünden sonra şirketlerinin bankalara çok büyük miktarlarda bankalara kredi borcu olduğu, şirketin hisse senetlerinin satışında piramit sistemini kullandığı ve şirket tarafından açıklanan kazançların hayali kazançlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Kreuger Skandalının ortaya çıkmasından sonra İsveç finansal piyasalarında da değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler; bankalar ve sanayi şirketleri arasındaki yakın bağlantının azalması, halkın borsaya yatırım yapma konusunda ilgisinin ve güveninin azalması, halkın paniğe kapılmasını engellemek amacı ile Stockholm borsasının Kreuger’in intiharından bir hafta sonra kapatılmasıdır.

Kreuger skandalının İsveç dışında dünya genelinde de etkileri olmuştur. En önemli etkisi ise; denetçilik mesleğinin bağımsızlık rolünün ne kadar önemli olduğu ve denetçiler için etik kurallara ihtiyaç olduğunun daha belirgin hale gelmesidir. Ayrıca konsolide finansal tabloların denetlenmesi ile ilgili denetim prosedürlerinin geliştirilmesi için önlemler alınmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda İsveç’te 1944 Şirketler Yasası hazırlanmasında etkin bir rol oynamıştır.

ABD ise, skandalın ardından 1934 yılında ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu’nu (SEC) kurmuş, 1933 yılında Menkul Kıymetler Kanunu ve 1934 yılında Menkul Kıymetler Borsası Kanunu düzenlemiştir.

KAYNAKLAR

1. Alalehto, Tage, *Ivar Kreuger: An International Swindler of Magnitude*, Radical Criminology, 2014).
2. Andersson, Andreas ve Kim Hultman, *En Kvalitativ Studie Om Hur Olika Faktorer Kan Påverka Revisorns Oberoend*, Halmstad Üniversitesi Yüksek lisans Tezi, 2017.
3. Driel, Hugo van, *Business History*, Vol: 61, No: 8, 2019, ss: 1259-1299.
4. Emir, Murat, *Hile Denetimi*, Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 86, 2008, ss: 109-122.

5. Gray, Kenneth R., Larry A. Frieder ve George W. Clark Jr., Financial Bubbles and Business Scandals in History, *International Journal of Public Administration*, 30, 2007, ss: 859-888.
6. Liljegren, Anna ve Bojana Pavlovic, Orena Revisionsberättelser– Hur utvecklas de med tiden?, Södertörn Üniversitesi, Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Tezi, 2013.
7. Lönnborg, Mikael, Anders Ögren ve Michael Rafferty, Banks and Swedish Financial Crises in the 1920s and 1930s, *Business History*, Vol: 53, No:2, 2011, ss: 230-248.
8. Singleton Tommie W. ve Aaron J. Singleton, *Background of Fraud Auditing and Forensic Accounting*, 2011, İnternet Erişim: <https://doi.org/10.1002/9781118269183.ch1>.
9. *Swedish American Genealogist*, Book Reviews, Vol:30, No: 1, 2010.
10. Wallerstedt , Eva, *Ivar Kreuger's Contribution To The Development Of The Swedis Auditing Profession And To Financial Reporting İn Sweden 1932-1945*, 2nd Accounting History International Conference in Osaka, Japan, 8-10 Ağustos, 2001.
11. Yardımcıoğlu, Mahmut ve Şebnem Ada, *Kronolojik Bir Sırayla Muhasebe ve Finansal Raporlamada Usulsüzlük ve Skandallar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı:1, ss: 43-55.